

บทที่ ๓

สถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิของสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทที่ผ่านมาได้ศึกษาเกี่ยวกับการทารุณกรรมสัตว์และแนวคิดทฤษฎีสัตว์เป็น การทำความเข้าใจมุมมองด้านความสำคัญ ปัญหาหรือสถานการณ์ แนวทางการแก้ไขปัญหา และ แนวคิดทฤษฎีสถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิของสัตว์ในตะวันตก ดังนั้น เนื้อหาในบทที่ ๓ นี้จะ ทำการศึกษาด้านสถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิของสัตว์ในมุมมองของพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่ง แยกเป็นประเด็นได้ดังต่อไปนี้

๑. สถานภาพทางศีลธรรมของสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
๒. การทารุณกรรมสัตว์กับเกณฑ์ตัดสินทางศีลธรรม
๓. สิทธิของสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๑ สถานภาพทางศีลธรรมของสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธเจ้าเป็นศาสดาของพระพุทธศาสนา ทรงประสูติ ตรัสรู้ แสดงธรรมเทศนา และ ปรินิพพานในป่า พระจริยาวัตรของพระองค์เน้นการอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ คำสอนที่เชื่อมโยงกับ ธรรมชาติ ทำให้พระพุทธศาสนามีจุดเด่นอย่างหนึ่งคือมีความเป็นธรรมชาตินิยม ดังนั้น หลักพุทธ ธรรมจึงสามารถตีความได้หลายรูปแบบที่เกี่ยวกับธรรมชาติ ซึ่งคำสอนที่ว่านั้นมีส่วนที่เกี่ยวข้อง เชื่อมโยงกับสัตว์ด้วย นั่นคือชาดกอันเป็นเรื่องราวที่เคยเกิดขึ้นในครั้งอดีตกาลที่พระองค์เคย เสวยพระชาติต่าง ๆ ที่ทรงเล่ายกเป็นอุทาหรณ์ที่ปรากฏในชั้นอรรถกถา มีหลายชาดกที่มักจะปรากฏ เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ นอกจากนี้ก็ยังมีชาดกที่เป็นเรื่องราวของพระสาวกอื่น ๆ อีกด้วย หลักธรรมคำสอนที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและชาดกจึงเป็นหลักฐานช่วยยืนยันถึงสถานภาพของสัตว์ ว่าพระองค์ทรงให้ความสำคัญมากน้อยแค่ไหน หลักเบญจศีลและเบญจธรรมเป็นพื้นฐานที่สำคัญ ในการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับสัตว์ มีทั้งส่วนที่เป็นข้อห้าม (เบญจศีล) และ ส่วนที่เป็นหน้าที่ที่จะพึงกระทำ (เบญจธรรม) ต่อกันและกันเพื่อสันติสุขของชีวิต การทำร้ายสัตว์หรือ การฆ่าสัตว์ถือว่าเป็นการละเมิดศีลธรรมจริยธรรมข้อที่หนึ่งที่ว่าด้วยการไม่เบียดเบียนสัตว์และยังสอน ให้ทำหน้าที่คือเมตตากรุณาต่อสัตว์ที่ทุกข์เข็ญด้วย สถานภาพของสัตว์ในพระพุทธศาสนาจึงสามารถ แยกศึกษาได้ ๒ ประเด็นหลัก คือ สถานภาพในธรรมชาติและสถานภาพทางศีลธรรมของสัตว์

๓.๑.๑ ลักษณะทั่วไปของสัตว์

๓.๑.๑.๑ ความหมายของสัตว์

อรรถกถาสุมังคลวลินี ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ให้ความหมายไว้ว่า ด้วยคำว่า สัตว์ทั้งปวง (สพเพ สัตตา) เขารวมเอาอูฐ โค ลา เป็นต้นไม่เหลือเลย ด้วยคำว่า ปาณะทั้งปวง (สพเพ ปาณา) เขากล่าวด้วยคำว่า เป็นต้นว่า ปาณะมีอินทรีเดียว ปาณะมี ๒ อินทรี ด้วยคำว่า

ภูตทั้งปวง (สพเพ ภูตา) เขากล่าวหมายเอาภูตทั้งหลายบรรดาที่เกิดในฟองไข่และเกิดในมดลูก ด้วยคำว่า ชีวะทั้งปวง (สพเพ ชีวา) เขากล่าวหมายเอาข้าวสาลี ข้าวเหนียว และข้าวละมานเป็นต้น^๑

คัมภีร์อภิธานปิปปิกา ให้ความหมายว่า “สตต ศัพท์เป็นไปในอรรถ คือ ๑. ทพพ (ทพพา-ตตภาเวสุ) ๒. อตตภาว ๓. ปาณ (ชีวิตินทรีย์) ๔. พล (กำลัง) (ปาณสุ จ พลลียา) ๕. สตตา (ความมี, ความเป็น) ๖. ชน ๗. อาสตต (สตตายนจ ชเน) สตโต (ข้อ, ติด)...”^๒

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน คำว่า สัตว์ สัตว์ หมายถึง สิ่งมีชีวิตซึ่งแตกต่างไปจากพรรณไม้ ส่วนมากมีความรู้สึกและเคลื่อนไหวย้ายที่ไปได้เอง ความหมายที่ใช้กันเป็นสามัญ หมายถึง สัตว์ที่ไม่ใช่คน เจริญฉาน^๓ ส่วนคำว่า ตีรฉฉาน หมายถึง สัตว์เว้นจากมนุษย์ เช่น หมู หมา วัว ควาย (มักใช้เป็นคำด่า) ใช้ว่า เจริญฉาน หรือ เตียรฉฉาน ก็มี (ป. ตีรฉฉาน ว่าขวาง, ตีรฉฉานคต ว่าสัตว์มีร่างกายเจริญโดยขวาง^๔

พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์ โดย พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙) ให้ความหมายเกี่ยวกับคำว่า สัตว์ ไว้ ๓ คำ กล่าวคือ

๑. คำว่า “สตต” หมายถึง สัตว์ คน มีความหมาย ๒ อย่าง คือ หมายถึง สภาวะความมีความเป็น ไม่ได้ระบุว่าเป็นสิ่งใด และหมายถึงสัตว์เจริญฉาน ดังที่พระธรรมกิตติวงศ์ ให้ความหมายว่า สัตว์ หมายถึง สัตว์ คน มนุษย์ สรีระ ชีวิตินทรีย์ ฯลฯ มีวิเคราะห์ว่า รูปร่างที่สุสขชติติ สตโต ผู้ซึ่งติดในรูปารมณเป็นต้น รูปร่างที่สุ สดตวิสตตตาย ประสพจ สขซาปนญญฐน สตตคุณโยคโต ว่า สตโต ชื่อว่าสัตว์ เพราะติดข้องหมกมุ่นอยู่ในรูปารมณเป็นต้น หรือเพราะยังผู้อื่นให้ติดข้อง หรือเพราะประกอบด้วยคุณลักษณะแห่งสัตว์^๕

๒. คำว่า “ตีรฉฉ/ตีรฉฉาน” หมายถึง สัตว์ตีรฉฉาน วิเคราะห์ว่า ตีรฉ ฉฉชติติ ตีรฉฉ ผู้ไปขวางคือเจริญเติบโตไปทางขวาง ซึ่งตรงกันข้ามกับมนุษย์ที่โตไปทางสูง

คำว่า “ตีรฉฉานคต” หมายถึง สัตว์ตีรฉฉาน วิเคราะห์ว่า ตีรฉฉานเอา ตีรฉฉานคโต สัตว์ตีรฉฉานนั้นแหละ ชื่อว่า ตีรฉฉานคตะ และ ตีรฉฉานภาว คต ปตต, ตีรฉฉานสุ ว่า คต อนโตคณติ ตีรฉฉานคต ผู้ถึงความเป็นสัตว์ตีรฉฉาน หรือ ผู้บ่มเข้าในพวกสัตว์ตีรฉฉาน^๖

๓. คำว่า ปาณะ หมายถึง สัตว์ผู้มีปราณคือมีชีวิต ดังที่พระธรรมกิตติวงศ์ ให้ความหมายว่า ปาณ หมายถึง ปราณ ชีวิต ลมปราณ สัตว์มีชีวิต ดังวิเคราะห์ว่า ปาณนติ ชีวนติ สตตา เอเตนาติ ปาโณ สิ่งเป็นเครื่องเป็นอยู่ได้แห่งเหล่าสัตว์ ปาณนติ อเนนาติ ปาโณ สิ่งเป็นเครื่องให้มีลมปราณ ปาโณ อสสชติติ ปาโณ สัตว์ผู้มีปราณคือมีชีวิต^๗

^๑ ที. สี. อ. (ไทย) ๑๑/๓๘๐.

^๒ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “พระคัมภีร์อภิธานปิปปิกา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๒๓๐.

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๖๔-๑๑๖๕.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๘.

^๕ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๖๕๖.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙๔.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒๒-๔๒๓.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า ตีรจณาน หมายถึง สัตว์มีร่างกายเจริญโดยขวาง, สัตว์เว้นจากมนุษย์ เติร์จณาน ก็ใช้ เติร์จณาน ก็ใช้^๘

สุชีพ ปุญญานุภาพ ให้ความหมายว่า เมื่อพิจารณาตามศัพท์ “ตีรจณาน” ซึ่งแปลว่า “ไปขวาง” ก็หมายความว่า วิชานี้ขวางหรือไม่เข้ากับความเป็นสมณะ มิได้หมายความว่า เป็นวิชาของสัตว์ตีรจณาน เพราะฉะนั้น ถ้อยคำที่พระไม่ควรพูด จึงจัดเป็นตีรจณานกถาคือถ้อยคำที่ขวางหรือขัดกับสมณสารูป วิชาที่พระไม่ควรเกี่ยวจึงจัดเป็นตีรจณานวิชาคือวิชาที่ขวางหรือขัดกับความเป็นพระ ส่วนสัตว์ตีรจณานที่มีชื่อนั้น เพราะเพ่งกิริยาที่ไม่ได้ตั้งตัวตรง เดินไปอย่างคนแต่เอาตัวลง เอาศีรษะไปก่อน เมื่อไม่ได้ไปตรง ก็ชื่อว่าไปขวาง^๙

ว. วิสุทธิสารี ให้ความหมายว่า สัตว์ตีรจณาน หมายถึง สัตว์ที่ไปโดยส่วนขวาง ขนานกับแนวของโลก อีกนัยหมายถึง สัตว์ที่ขวางทางมรรคผล ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ เพราะไม่มีสติปัญญาที่สามารถใช้พิจารณาเหตุผลต่าง ๆ แล้วรู้แจ้ง จดจำในสิ่งนั้นได้ แม้พระพุทธเจ้าจะทรงแสดงธรรมโปรดก็ตาม^{๑๐}

รวมความว่า สัตว์ในที่นี่ หมายถึง สัตว์ตีรจณานที่มีลมหายใจมีรูปร่างใหญ่โตที่เกิดขึ้นในธรรมชาติ (อุปาทินนสังขาร) เช่น ช้าง ม้า วัว สุนัข แมลง ปลา นก เป็นต้น ในมุมมองแบบกว้างแยกได้เป็นสัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์ปีก สัตว์เหล่านี้มีปรากฏอยู่ตามความเป็นจริงในธรรมชาติ แต่โดยความหมายที่ปรากฏแล้วว่า สัตว์ตีรจณานนั้นมีนัยยะที่เป็นสิ่งขวาง กล่าวคือมีร่างกายขวางหรือแนวนอนกับโลก ต่างจากมนุษย์ และขวางทางใจคือโลกุตตรธรรม สัตว์ตีรจณานอิงความสุขด้านการกิน นอน และสืบพันธุ์โดยอาศัยสัญชาตญาณเป็นหลัก

๓.๑.๑.๒ ประเภทของสัตว์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ธรรมชาติได้สร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาประดับธรรมชาติไว้อย่างอยู่เสมอ ทั้งสัตว์ทั้งหลาย ต้นไม้ ใบหญ้า ภูเขา และอื่น ๆ สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นและอยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพาอาศัยกัน สัตว์ทุกชนิดที่อยู่ในธรรมชาติเป็นทั้งอาหารของมนุษย์ ของสัตว์ด้วยกันเอง และกลับคืนสู่ธรรมชาติเมื่อตายไป ธรรมชาตินี้มีความหลากหลายเป็นอย่างมาก หลักพระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ ๒ ประการ คือ

๑) อุปาทินนสังขาร ได้แก่ สังขารที่มีใจครองหรือสิ่งที่มีชีวิตมีลมหายใจ เช่น มนุษย์ สัตว์ พืช

๒) อนุปาทินนสังขาร ได้แก่ สังขารที่ไม่มีใจครองหรือสิ่งที่ปราศจากชีวิตไม่มีลมหายใจ เช่น ภูเขา ลำธาร ดิน ฟ้า อากาศ ธาตุต่าง ๆ^{๑๑}

^๘ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๓.

^๙ สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๙๑.

^{๑๐} ว. วิสุทธิสารี, **เปรต อสุรกาย เติร์จณาน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บ้านหนังสือโกสินทร์, ๒๕๕๐), หน้า ๒๐๓.

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : สื่อตะวัน, ๒๕๔๕), หน้า ๗๕.

มนุษย์และสัตว์จัดอยู่ในประเภทเดียวกันคือสิ่งมีชีวิตที่มีจิตใจหรือสิ่งมีชีวิตที่มีลมหายใจอาศัยอยู่ในโลกนี้หรือในระบบธรรมชาติเดียวกันนี้ พระพุทธศาสนาจึงถือมนุษย์และสัตว์นั้นเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ตามแนวคำสอนในพระพุทธศาสนา สรรพสิ่งต่างก็พึ่งพิงอาศัยกันและกัน เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ (ปฏิจลสมุปบาท) มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ไม่มีใครเป็นใหญ่เหนือกว่ากัน แม้จะมีศักยภาพต่าง ๆ กันก็ตาม มนุษย์นั้นอาศัยทั้งสัตตธาตุญาณและสติปัญญาในการดำเนินชีวิตจึงสามารถอยู่รอดมาได้และพัฒนาจนกระทั่งกลายเป็นผู้ที่มีวิวัฒนาการอย่างรวดเร็วเหนือกว่าสัตว์ ส่วนสัตว์นั้นอาศัยเพียงแค่อารมณ์ญาณเท่านั้นในการดำรงชีวิตอยู่ได้ การกระทำระหว่างมนุษย์กับสัตว์จึงมีข้อที่แตกต่างกันอย่างมากระหว่างสัตว์กับมนุษย์ก็มีส่วนหนึ่งที่ดำรงเท่าเทียมกัน นั่นคือมนุษย์และสัตว์มีสภาพที่เท่าเทียมกันในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ดังที่ปีเตอร์ ฮาร์วีย์ (Peter Harvey) นักวิชาการพระพุทธศาสนาสายตะวันตก ให้ทัศนะไว้ว่า “พุทธศาสนาถือว่ามนุษย์ก็เป็นสัตว์ชนิดหนึ่งเช่นเดียวกับเทวดา สัตว์ดิรัจฉาน เปรต อสุรกาย และสัตว์นรก ซึ่งทั้งหมดล้วนแต่ต้องเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏเสมอเหมือนกัน มนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาไม่ใช่สิ่งสร้างพิเศษโดยพระเจ้า ทั้งไม่ใช่สัตว์พิเศษที่ได้รับสิทธิที่จะมีอำนาจเหนือสัตว์อื่น”^{๑๒} พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่มีคำสอนที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติมากที่สุดศาสนาหนึ่งในโลกนี้ ที่สอนให้ใช้ปัญญาและปฏิบัติตนเพื่อให้พ้นทุกข์และอยู่ร่วมกับธรรมชาติด้วยสติปัญญาและกรุณาต่อเพื่อนร่วมโลกใบเดียวกันที่วนเวียนอยู่ในวัฏสงสารร่วมกัน เพราะว่าธรรมชาติเป็นระบบแห่งความสัมพันธ์ของทุกสิ่งทุกอย่าง มนุษย์และสัตว์ป่าก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาตินั้น^{๑๓} ประเภทของสัตว์ที่สอนผ่านหลักพุทธธรรมนั้นมีหลายชุด ดังต่อไปนี้

๑. ภาพภูมิ : สถานภาพของสัตว์ด้านคติหรือภูมิที่สัตว์หรือสิ่งที่มีวิญญาณครองอาศัยในโลกนี้หรือโลกอื่น แบ่งออก ๕ ชั้น ดังนี้

๑) นิรยะ สัตว์นรก หมายถึง สัตว์ที่ได้รับการลงโทษลงทัณฑ์ตามกรรมชั่วที่เคยทำไว้อย่างทุกข์ทรมานในนรก ซึ่งมีขนาดใหญ่และขนาดเล็กลงมา อันมีลักษณะคล้ายเรือนจำที่มีไว้สำหรับลงโทษผู้กระทำความผิด เช่น มหาโรจุนรก อเวจีมหานรก เป็นต้น

๒) เปตวิสัย แดนเปรต หมายถึง สัตว์ที่ถูกลงโทษเบากว่าสัตว์นรก เพราะทำบาปมาน้อยกว่า หรือเป็นเศษบาปที่หลุดจากการเป็นสัตว์นรก มีอยู่หลายประเภท เช่น ขุปปิปาสิกเปรต คือเปรตที่ถูกความหิวข้ำงหิวน้ำเบียดเบียน และเวมานิกเปรต คือเปรตที่มีวิมานอยู่มีลักษณะครึ่งเทพครึ่งเปรต เสวยสุขในขณะที่เป็นเทวดาและเสวยทุกข์ในขณะที่เป็นเปรต เช่น ปิยังกรมมต้ายักษิณีและอุตตรมต้ายักษิณี เป็นต้น

๓) ดิรัจฉานโยนิ กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หมายถึงเอาสัตว์ที่อาศัยอยู่ในแดนมนุษย์ ตามปกติสัตว์ดิรัจฉานจะเคลื่อนที่ในแนวขวาง ไม่ได้เดินยัดตัวตรงเหมือนกับมนุษย์

^{๑๒} Peter Harvey, Buddhist Attitudes to and Treatment of Non-human Nature (พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม) แปลโดย บรรณาธิการวารสารพุทธศาสนศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓ กันยายน-ธันวาคม ๒๕๓๘), : ๕๓.

^{๑๓} พระสมิทธ ปิยสีโล (ศรีตระกูล), “การอนุรักษ์สัตว์ป่าตามแนวพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

อาศัยัญชาตในการดำรงชีวิต จัดอยู่ในภูมินี้เพราะมีความเป็นอยู่ตามธรรมชาติลำบากกว่ามนุษย์และไม่สามารถรู้ธรรมได้ เช่น ช้าง สุนัข ไก่ ปลา สิงโต เป็นต้น

๔) มนุสสะ มนุษย์ หมายถึงสัตว์ที่อยู่ในโลกมนุษย์ที่มีศักยภาพเหนือกว่าสัตว์เดรัจฉาน จึงสามารถมีความสะดวกสบายจากการเสพบริโภคต่าง ๆ ในการดำรงชีวิต และสามารถเข้าใจแจ่มแจ้งในสังขธรรมได้

๕) เทวะ เทวดา หมายถึงเทวดาในชั้นกามาวจรภูมิ ๖ ชั้น คือ ชั้นจตุรุมหาราช ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี และชั้นปรนิมมิตวสวัตติ เป็นผู้มฤตุมหากมีอำนาจมากและมีความสุขสบาย จัดว่าเป็นสัตว์ที่เกิดมาเพื่อเสวยผลบุญที่ได้กระทำไว้ ส่วนพรหมนั้นเป็นผู้ที่อยู่สูงกว่าชั้นนี้ จึงไม่ขอกกล่าวไว้ในที่นี้^{๑๔}

๒. โยนิ : สถานภาพของสัตว์ด้านกำเนิดของสัตว์ (โยนิ) ๔ อย่าง ได้แก่

๑) ชลาพุชโยนิ สัตว์ที่เกิดในครรภ์ คือคลอดออกมาเป็นตัวเป็นตนแล้วค่อยเจริญเติบโตขึ้น เช่น ช้าง ม้า โค ฯลฯ

๒) อณฑชโยนิ สัตว์ที่เกิดในฟองไข่ คือออกมาเป็นไข่หรือออกมาเป็นฟองไข่ก่อนแล้วจึงฟักออกมาเป็นตัวอีกชั้นหนึ่ง เช่น ไก่ เป็ด นก ฯลฯ

๓) สังเสทชโยนิ สัตว์ที่เกิดในที่หมักหมมในถ้ำโคล คือเกิดในที่ชื้นแฉะหมักหมมหรือเกิดในของเน่าในโคลนตม เช่น หมู หนอน ฯลฯ

๔) โอปปาติกโยนิ สัตว์ที่เกิดแบบผุดขึ้น คือเกิดผุดขึ้นแบบเต็มตัวโดยไม่ต้องเจริญเติบโตขึ้นเรื่อย ๆ เหมือนกับมนุษย์ เช่น เทวดา สัตว์นรก ฯลฯ^{๑๕}

๓. การจำแนกสถานภาพของสัตว์ตามลักษณะกายภาพการสืบพันธุ์ ดังที่ปรากฏในอหิสุตร อรรถกถาโนรธปุรณี และในภูมิจาลาสินี ได้แก่

๑) อปทติรัจฉาน สัตว์เดียรัจฉานประเภทที่ไม่มีเท้า ไม่มีขา ได้แก่ งู ปลา และไส้เดือน ฯลฯ

๒) ทวิปทติรัจฉาน สัตว์เดียรัจฉานประเภทที่มีขา ๒ ขา มีเท้า ๒ เท้า ได้แก่ แร้ง กา นกตะกรุม ไก่ เป็ด นกชนิดต่าง ๆ ฯลฯ

๓) จตุปทติรัจฉาน สัตว์เดียรัจฉานประเภทที่มีขา ๔ ขา มีเท้า ๔ เท้า ได้แก่ หมา แมว ช้าง ม้า วัว ควาย ฯลฯ

^{๑๔} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑. ม. ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๓/๑๕๒. อ. นวก. (ไทย) ๒๓/๖๘/๕๕๓. ดูเทียบเคียงกับอบายภูมิ ๔ ประการ คือ นรกภูมิ ตีรัจฉานคตภูมิ เปตภูมิ และอสุรกาย ในเชิงอรรถที่ ๓ ข. ข. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๒. ข. ข. อ. (ไทย) ๓๙/๒๖๐. Edward Conze, **พุทธศาสนา สารและพัฒนากา** นิธิ เอียวศรีวงศ์ แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๕๒), หน้า ๔๔-๔๗. ดร.วัชรระ งามจิตรเจริญ, **พุทธศาสนาเถรวาท**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๕๗-๖๐. และ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๔๙-๑๕๐.

^{๑๕} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๓. ม. ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑.

๔) พหุพจน์จำนวน สัตว์เดียรจนาประเภทที่มีขามากมีเท้ามากกว่า ๔ เท้าขึ้นไป ได้แก่ มด ปลวก ตะขาบ กิ้งกือ ฯลฯ^{๑๖}

๔. การจำแนกสถานภาพของสัตว์ตามลักษณะด้านแหล่งที่อยู่อาศัย ได้แก่

- ๑) สัตว์ที่อาศัยอยู่บนบก เช่น ช้าง ม้า ลิง วัว เป็นต้น
- ๒) สัตว์ที่อาศัยอยู่ในน้ำ เช่น ปลา กุ้ง หอย ปู เป็นต้น
- ๓) สัตว์ที่อาศัยอยู่ทั้งบนบกทั้งในน้ำ เช่น งู เต่า เป็นต้น
- ๔) สัตว์ปีก เช่น นก เหยี่ยว กา หงส์ เป็นต้น
- ๕) สัตว์พิเศษหรือสัตว์ในเทพนิยาย เช่น พญาราชสีห์ ม้าอาชาไนย ช้างอาชาไนย นาค ครุฑ กิณร เป็นต้น^{๑๗}

๕. การจำแนกสถานภาพของสัตว์ตามลักษณะด้านอาหารเพื่อการดำรงชีวิต

กล่าวคือ

- ๑) พวกที่มีหญ้าเป็นอาหาร เช่น ม้า โค ลา แพะ และอื่น ๆ ที่กินหญ้าเหมือนกัน
- ๒) พวกที่กินคูดเป็นอาหาร เช่น ไก่ สุกร สุนัขบ้าน สุนัขป่า และอื่น ๆ ที่กินคูดเหมือนกัน เมื่อได้กลิ่นคูดแต่ไกล ก็รีบวิ่งกระหืดกระหอบไปด้วยหวังว่าจักกินเสียเดี๋ยวนั้น เปรียบเหมือนพวกพราหมณ์เดินไปตามกลิ่นเครื่องบูชาด้วยความตั้งใจว่า จะกินให้ได้เลย
- ๓) พวกที่เกิด แก่ และตาย ในที่มืด เช่น ตั๊กแตน มอด ไส้เดือน และอื่น ๆ ที่อยู่มืด ๆ เหมือนกัน
- ๔) พวกที่เกิด แก่ และตายในน้ำ เช่น ปลา เต่า จระเข้ และอื่น ๆ ที่อยู่ในน้ำเหมือนกัน
- ๕) พวกที่เกิด แก่ และตายในของโสโครก เช่น จำพวกที่อาศัยปลาเน่า จำพวกที่อาศัยในศพเน่า จำพวกที่อาศัยในขมกุ่มมาสเก่า จำพวกที่อาศัยในน้ำคร่ำ จำพวกที่อาศัยในหลุมโสโครก และอื่น ๆ ที่อาศัยของโสโครกเหมือนกัน^{๑๘}

จะเห็นได้ว่า สัตว์ปีก สัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์ที่มีลักษณะพิเศษ (สัตว์เทพนิยาย) ก็ปรากฏว่าถูกจัดอยู่ในกลุ่มเหล่านี้ด้วย รวมทั้งอสุรกาย เปรต มนุษย์ และเทวดา มีการจัดลำดับกันตามรูปแบบแนวตั้งหรือแนวดิ่ง เริ่มตั้งแต่ขั้นต่ำสุดคือ ชั้นของนรก สัตว์เดรัจฉาน เปรต ชั้นกลางคือชั้นของมนุษย์ และชั้นสูงสุดคือชั้นของเทวดา การจัดลำดับเช่นนี้จะทำให้เห็นภาพของการพัฒนา

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน อ. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๗/๑๑๑. อ. จตุกก. อ. (ไทย) ๓๕/๒๑๕-๒๑๖. วิ. มหา. (ไทย) ๑/๑๑๔-๑๑๗/๙๑-๙๒. และ พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙), **ภูมิวิลาสินี**, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ป., ๒๕๔๕), หน้า ๒๐๒-๒๐๓.

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน ม. ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๖/๕๗๕-๕๗๖. พุ. สุ. (ไทย) ๒๕/๖๐๖-๖๑๗/๖๔๖-๖๔๘. พุ. ชา. (ไทย) ๒๘/๒๖๓-๒๖๘/๑๒๘-๑๒๙. พุ. ชา. (ไทย) ๒๘/๒๐๕๘-๒๐๘๒/๕๐๔-๕๐๖.

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน ม. อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๑-๒๕๓/๒๙๖-๒๙๗. และ ดังตฤณ, **เสียดายคนตายไม่ได้อ่าน (ฉบับปฏิรูป)**, (กรุงเทพมหานคร : ฮาวฟาร์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๓๔-๑๓๕.

ศักยภาพของมนุษย์โดยเฉพาะมิติด้านกายภาพและมิติด้านจิตใจ จิตใจที่สูงส่งก็ตีความได้ว่าได้แก่ระดับชั้นของเทวดาหรือพรหม จิตใจที่ต่ำกว่ามนุษย์ที่ปราศจากศีลธรรมจริยธรรมก็คือระดับต่ำสุดจะอย่างไรก็ตาม เฉพาะสัตว์นั้นก็เป็นที่เข้าใจกันว่าดำรงชีวิตอยู่ด้วยอาหารต่าง ๆ ทั้งการกินหญ้าพืช และเนื้อสัตว์อื่น ในวาเสฏฐสูตรกล่าวถึงชาติกำเนิดที่แตกต่างกันของสัตว์ไว้ว่า

วาเสฏฐะ เราจะทำพยากรณ์ถึงความพิสดารแห่งชาติกำเนิดของสัตว์ทั้งหลายตามลำดับความเหมาะสมแก่เธอ เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายมีชาติกำเนิดแตกต่างกันหลายเผ่าพันธุ์

เธอทั้งหลายจงรู้จักหญ้าและต้นไม้ แต่หญ้าและต้นไม้ก็ไม่ยอมรับว่าเป็นหญ้าเป็นต้นไม้ หญ้า และต้นไม้เหล่านั้นต่างมีรูปร่างสัญญาณสำเร็จมาแต่กำเนิด เพราะธรรมชาติของพวกมันต่างกัน

ต่อไป เธอทั้งหลายจงรู้จักแมลงคือตั๊กแตน ตลอดจนถึงพวกมดดำ มดแดง สัตว์เหล่านั้น ต่างมีรูปร่างสัญญาณไปตามกำเนิด เพราะกำเนิดของพวกมันต่างกัน

เธอทั้งหลายจงรู้จักสัตว์ ๔ เท้าทั้งขนาดเล็กขนาดใหญ่ สัตว์เหล่านั้นต่างมีรูปร่างสัญญาณไปตามกำเนิด เพราะกำเนิดของพวกมันต่างกัน

เธอทั้งหลายจงรู้จักพวกสัตว์เลื้อยคลานที่ใช้ท้องแทนเท้า มีสันหลังยาว สัตว์เหล่านั้น ต่างมีรูปร่างสัญญาณไปตามกำเนิด เพราะกำเนิดของพวกมันต่างกัน

ต่อไป เธอทั้งหลายจงรู้จักปลา และสัตว์น้ำ ประเภทยื่นที่เกิดเหี่ยวหากินอยู่ในน้ำ สัตว์เหล่านั้นต่างมีรูปร่างสัญญาณไปตามกำเนิด เพราะกำเนิดของพวกมันต่างกัน

ต่อไป เธอทั้งหลายจงรู้จักสัตว์ปีกที่บินไปในอากาศ สัตว์เหล่านั้นต่างมีรูปร่างสัญญาณไปตามกำเนิด เพราะกำเนิดของพวกมันต่างกัน

รูปร่างสัญญาณของพวกสัตว์เหล่านี้ ต่างกันตามกำเนิดมากมาย ฉันทิ แต่ในหมู่มนุษย์ ไม่มีรูปร่างสัญญาณแตกต่างกันไปตามกำเนิดมากมาย ฉันทิ^{๑๙}

จากข้อความนี้จะเห็นได้ว่า สัตว์นั้นมีลักษณะที่แตกต่างกันในสายพันธุ์ของตนเอง เป็นไปตามการดิ้นรนขวนขวายเพื่อความอยู่ในธรรมชาติ สัตว์ที่กำเนิดในน้ำก็จะมีลักษณะทางกายภาพอีกแบบหนึ่ง สัตว์ปีกที่บินได้ก็มีลักษณะทางกายภาพอีกแบบหนึ่งที่สนองตอบต่อการดิ้นรนเพื่อเอาตัวรอด การพัฒนาสายพันธุ์ของสัตว์เป็นการปรับตัวเพื่อให้สายพันธุ์นั้นเข้มแข็งอยู่รอดในโลกนี้ทั้งในสัตว์ใหญ่และสัตว์เล็ก เป็นการวิวัฒนาการที่ต่อเนื่องสืบต่อกันไปจนกว่าจะได้สายพันธุ์ที่ดีที่สุดเป็นการคัดเลือกสายพันธุ์ที่เป็นไปตามระบบของธรรมชาติ ดังนั้น สายพันธุ์ของสัตว์ในโลกนี้จึงมีจำนวนมากกว่าล้านสายพันธุ์หรือสปีชีส์ แต่จำนวนสายพันธุ์นั้นก็มิทั้งสูญพันธุ์ไปแล้วและกำเนิดเป็นสายพันธุ์ใหม่ขึ้นมาอยู่เสมอ เช่นเดียวกับมนุษย์ที่มีวิวัฒนาการด้านกายภาพและจิตใจด้วยสติปัญญาที่เหนือกว่าสัตว์ทุกชนิด ทำให้มนุษย์มีความแตกต่างจากสัตว์เป็นอย่างมาก มนุษย์พัฒนาการหลายอย่างเพื่อการดำรงชีวิตของมนุษย์เองให้อยู่รอดทั้งในด้านการเกษตร อุตสาหกรรม และเทคโนโลยีต่าง ๆ ด้วยการพัฒนาทั้งความรู้และจิตใจที่เป็นไปอย่างรวดเร็วในหลายศตวรรษที่ผ่านมา ทำให้มนุษย์ยังมีความรู้สึกที่ตนเหนือกว่าสัตว์ทุกเผ่าพันธุ์ โดยเฉพาะการพยายามที่จะพิชิตธรรมชาติ

^{๑๙} ตูรายละเอียดยใน ม. ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๖/๕๗๕-๕๗๖. พ. ส. (ไทย) ๒๕/๖๐๖-๖๑๗/๖๔๖-๖๔๘.

ให้อยู่ภายใต้การกำกับของมนุษย์อย่างเด็ดขาด ทำให้การพัฒนานั้นมองข้ามความสำคัญของสัตว์และธรรมชาติแวดล้อม กลายเป็นว่าสัตว์และธรรมชาติแวดล้อมตกอยู่ภายใต้การกำกับของมนุษย์ซึ่งจะพัฒนาไปตามความต้องการที่มนุษย์คิดและสร้างสรรค์ให้เป็นไป สัตว์และธรรมชาติจึงถูกแบ่งแยกจากมนุษย์อย่างชัดเจนในยุคปัจจุบัน สถานภาพที่เท่าเทียมกันก็กลายเป็นมีระดับชั้นเกิดขึ้น โดยเฉพาะคำสอนที่มารองรับสถานภาพของมนุษย์ให้อยู่เหนือกว่าสัตว์และธรรมชาติ ยิ่งทำให้มนุษย์เอาเปรียบสัตว์และธรรมชาติมากยิ่งขึ้น การสูญพันธุ์ของสัตว์หลายชนิดยิ่งรวดเร็วเพราะการถูกฆ่าและถูกทารุณกรรม เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับสุนัข ช้าง วัว และสัตว์อื่น ๆ จึงยังสะท้อนให้เห็นการแบ่งแยกมนุษย์กับสัตว์ให้ห่างไกลกันกว่าเดิม ความเมตตาการุณย์ห่างหายไป หลักกฎหมาย กฎทางศีลธรรมจริยธรรม และกฎธรรมชาติไม่สามารถช่วยชีวิตสัตว์ได้ คุณค่าของชีวิตสัตว์จึงลดลงด้วยท่าทีการมองสัตว์ที่เป็นไปในเชิงลบและเป็นเพียงวัตถุที่สนองตอบด้านการอุตสาหกรรมเป็นหลักเท่านั้น ดังนั้น การให้ความสำคัญกับสถานภาพของสัตว์ด้วยท่าทีที่เป็นบวก มองให้เห็นคุณค่าของชีวิตแต่ละชีวิตว่ามีคุณค่าเท่าเทียมกันจึงเป็นเรื่องที่สำคัญ พระพุทธศาสนาองเห็นความสำคัญของชีวิตสัตว์ สอนให้มีท่าทีเชิงบวกในการมองสัตว์อื่น ๆ และสอนให้มีเมตตาการุณย์ต่อสรรพสัตว์ที่เดือดร้อนให้พ้นทุกข์โศกภัยในชีวิต มีความสุขในการดำเนินชีวิตอยู่ในธรรมชาติแวดล้อม

แท้ที่จริงแล้วในธรรมชาตินี้ไม่ได้มีเรื่องที่เป็นไปในแง่บวกคือสวยงามอย่างเดียว ยังมีการล่าสัตว์ล่าเนื้อระหว่างสัตว์ด้วยกันเองและจากมนุษย์อีกด้วย แต่การล่าเนื้อดังกล่าวเป็นไปในรูปแบบการดำรงชีวิต ไม่ได้เป็นไปในรูปแบบการค้าขายหรือธุรกิจ ดังนั้น การล่าเนื้อสัตว์จึงกระทำเท่าที่จำเป็นหรือพอเพียงแก่การดำรงชีวิตเท่านั้น ในอีกแง่หนึ่งก็เป็นการคอยควบคุมห่วงโซ่อาหารไม่ให้มีมากเกินไปหรือมีน้อยเกินไป ซึ่งจะทำให้ระบบนิเวศนั้นแปรปรวนและขาดความสมดุล ความเข้าใจในมิติอย่างนี้เป็นไปโดยมากในระบบชีวิตแบบดั้งเดิมที่มีศีลธรรมจริยธรรมเป็นหลัก สถานภาพของสัตว์ในธรรมชาตินี้จึงค่อนข้างมั่นคงและดำรงอยู่ได้อย่างยาวนาน เมื่อกล่าวถึงความต้องการแล้ว มนุษย์กับสัตว์มีความเท่าเทียมกันหลายด้าน ทั้งด้านอาหาร ด้านการกลัวยัย ด้านแหล่งที่อยู่อาศัย และด้านการขยายเผ่าพันธุ์ในระบบนิเวศที่มีความหลากหลายทางด้านชีวภาพ ดังที่งานวิจัยของพระมหาประสิทธิ์ รัตนมณี ศึกษาแล้วพบว่า คนไทยนั้นมองว่าสถานภาพการเกิดของสัตว์ดิรัจฉานมีเผ่าพันธุ์เดียวกับมนุษย์ แตกต่างกันด้วยกรรมและวิบากกรรม โดยพระพุทธศาสนาองว่าสัตว์ต้องการปัจจัยขึ้นพื้นฐาน เช่น อาหาร ที่อยู่อาศัย และการสืบพันธุ์ เช่นเดียวกับมนุษย์ เพราะสัตว์ประกอบด้วยกายกับจิต แต่ภพภูมิสัตว์ดิรัจฉานเกิดมาขาดใช้กรรมมากกว่าสร้างกรรมใหม่ ทำให้สัตว์ไม่สามารถบรรลุมรรค ผล นิพพาน เพียงแต่ทำความดีได้เพียงแค่สวรรค์สมบัติเท่านั้น^{๒๐}

สรุปได้ว่า สัตว์ดิรัจฉานเป็นสมาชิกส่วนหนึ่งของธรรมชาติแวดล้อม พระพุทธศาสนาองว่าสัตว์ทุกชนิดต่างก็มีชีวิตมีลมหายใจ มีความต้องการหลาย ๆ ด้านเช่นเดียวกับมนุษย์ โดยเฉพาะปัจจัยพื้นฐานของการดำรงชีวิตอยู่ในป่าที่ต้องการสถานภาพที่มั่นคงและสามารถดำรงเผ่าพันธุ์ของกลุ่มตนเองไว้ได้ การคัดเลือกจากธรรมชาติด้วยหลักทฤษฎีวิวัฒนาการทำให้สัตว์นั้นดำรงอยู่ได้ สัตว์ต้องพึ่งพาป่าไม้ ลำธาร ภูเขา เป็นที่พึ่งพิงและดำรงชีวิต ในพระพุทธศาสนาองว่ามนุษย์กับสัตว์

^{๒๐} พระมหาประสิทธิ์ รัตนมณี, “สถานภาพและสิทธิของสัตว์ในพระไตรปิฎก : ศึกษาทัศนะเกี่ยวกับสถานภาพ สิทธิของสัตว์ และการปฏิบัติต่อสัตว์ ของชาวพุทธในจังหวัดกาญจนบุรี”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาศาสนาเปรียบเทียบ, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕).

เป็นมีความเท่าเทียมกันในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบธรรมชาติแวดล้อม ความเท่าเทียมกันนี้รองรับสถานภาพที่จะมีสิทธิในการดำรงชีวิตของตนเองและเผ่าพันธุ์ไว้ต่อไป ในแง่นี้ทำให้มนุษย์ไม่มีสิทธิใดที่จะอ้างความชอบธรรมแล้วลดสถานภาพของสัตว์ลงให้ต่ำไปกว่านี้ การปฏิบัติต่อสัตว์จึงเป็นไปเท่าที่จะจำเป็น ไม่มีการฆ่าล้างเกินความจำเป็นหรือทำร้ายอย่างทารุณ การกระทำที่เกินเลยไปจึงได้รับการติเตียนมากกว่าสรรเสริญ จะอย่างไรก็ตาม เมื่อโลกเจริญวิวัฒนาการไปมากความต้องการที่จะพิชิตธรรมชาติแวดล้อม ทำให้สัตว์ตกอยู่ในสถานภาพที่ลำบาก มีสัตว์จำนวนสูญพันธุ์เพราะการนำมาทดลอง มีสัตว์หลายชนิดถูกระงับการทำทารุณกรรมที่เกินเลยขอบเขตทางด้านศีลธรรมจริยธรรม

๓.๑.๒ พฤติกรรมเชิงคุณค่าทางศีลธรรมของสัตว์

สัตว์ในธรรมชาตินั้นมีจำนวนมากมายหลายสิบล้านสายพันธุ์ มีขนาด มีคุณค่า มีคุณสมบัติที่แตกต่างกันไป เช่นเดียวกับมนุษย์ที่เกิดมาแล้วแตกต่างกันไปตามแต่ละสปีชีส์ ชาติชั้นวรรณะ เพศ และคุณธรรม ในเชิงพฤติกรรมนั้นก็จะเห็นได้ว่าสัตว์นั้นมีพฤติกรรมที่แสดงออกทั้งด้านดีและด้านที่ไม่ดี มนุษย์ได้พึ่งพาอาศัยในหลากหลายรูปแบบ มนุษย์กับสัตว์จึงเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แต่เมื่อแยกย่อยลงไปแล้ว สัตว์นั้นมีความรู้ความเข้าใจในระบบศีลธรรมได้น้อยกว่ามนุษย์ จะมีเฉพาะบางตัวไม่ได้แตกต่างกันในด้านนี้คือรักชีวิต รักสุขเกลียดทุกข์ ความรู้สึกล้วนมีอยู่ทั่วในสัตว์ทั้งหลาย ดังนั้น พฤติกรรมเชิงคุณค่าทางศีลธรรมของสัตว์จึงเป็นพฤติกรรมที่น่าสนใจ เพราะบทบาทนี้สะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างและความเหมือนกันในด้านศีลธรรม คัมภีร์ชาดกจึงเป็นแหล่งค้นคว้าข้อมูลทางด้านพฤติกรรมของสัตว์ในพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน คัมภีร์นี้จึงเป็นพื้นฐานของการศึกษาถึงพฤติกรรมสัตว์เป็นหลัก ดังต่อไปนี้

๓.๑.๒.๑ พฤติกรรมของสัตว์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า ในมหาปทานสูตร ที่ฉนิกาย

มหาวรรค ปาสราสิสูตร สังคารวสูตรในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก หรือในคัมภีร์อุปทาน เป็นต้น ซึ่งกล่าวถึงพุทธประวัติไว้ ซึ่งมีเนื้อหาที่อ้างอิงสัมพันธ์กับสัตว์หลายชนิด พระนางสิริมหามายาทรงพระสุบินเห็นพระยาช้างถือดอกปทุมชาติสีขาว อันเป็นนิมิตที่บ่งบอกว่าพระมหาสัตว์จักเสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระนาง หลังจากประสูติมีสหชาติที่ร่วมประสูติในวันเดียวกันนี้ ๗ ประการ รวมทั้งม้ากัณฐกะด้วย^{๒๑} ภายหลังปรากฏเรื่องราวของม้าที่พาเจ้าชายออกผนวช เรื่องราวหลังจากนั้นปรากฏไม่มาก ในระหว่างที่เป็นเจ้าชายสิทธัตถะนั้น ในพระสูตรคือมหาปทานสูตร ที่ฉนิกาย มหาวรรค ปาสราสิสูตรและสังคารวสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก ก็ได้ปรากฏเรื่องราวที่ชัดเจนเช่นเดียวกัน แม้แต่ในชั้นอรรถกถาก็ไม่ได้มีเนื้อหาสาระที่ปรากฏในส่วนนี้ อย่างไรก็ตาม มีเรื่องราวที่กล่าวถึงเรื่องความขัดแย้งระหว่างเจ้าชายสิทธัตถะกับเจ้าชายเทวทัตในการแย่งชิงหงส์ (นก)^{๒๒} หลังผนวชและตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว จะเห็นบทบาทที่สำคัญคือทรงมีเมตตาต่อสัตว์ ไม่เบียดเบียนสัตว์ในทุกกรณี ภาพของพระพุทธองค์และสัตว์ที่เกี่ยวข้องและเข้าใจได้ชัดเจน

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน ขุ. ชา. อ. (ไทย) ๕๕/๘๐-๙๐. ขุ. พุทธ. อ. (ไทย) ๗๓/๖๙๙.

^{๒๒} สันติสุข โสภณสิริ, **พระพุทธเจ้าของฉน**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : Self Publishing, ๒๕๔๙), หน้า ๙.

ที่สุดคือเรื่องของช้างและลิงที่เรียกกันว่าปางปาลิไลยก์ ปรากฏในนาคสูตร ขุททกนิกาย และในปาริเลยยกคณนกา วินัยปิฎก^{๒๓} ในโกสัมพิกวัตถุ ธัมมปทัฏฐกถา ขุททกนิกาย ยังกล่าวเพิ่มเติมเนื้อหาที่เกี่ยวกับลิงที่ถือรวงผึ้งเข้ามาถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทรงพิจารณาเห็นตัวอ่อนแล้วไม่ทรงฉัน ทำให้ลิงต้องเก็บตัวอ่อนออกแล้วถวายใหม่อีกครั้ง^{๒๔} แสดงให้เห็นว่าพระองค์ไม่เบียดเบียนสัตว์ทุกชนิดให้ได้รับความยากลำบากเพราะเหตุแห่งการขบฉันประทังชีวิต (บริโภคน) และทรงเมตตาเอื้อประโยชน์เกื้อกูลต่อสัตว์ทั้งหลาย นอกจากสัตว์ที่กล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีสัตว์อีกหลายจำพวกที่ปรากฏว่าเกี่ยวข้องอยู่แวดล้อมพระพุทธเจ้า เช่น เรื่องราวของนาค ม้า สุกร นก ปลา เป็นต้น

สรุปได้ว่า สัตว์หลายชนิดปรากฏว่ามีบทบาทในพุทธประวัติอย่างมีนัยยะสำคัญ อันแสดงให้เห็นถึงเมตตากรุณาเอ็นดูและเห็นประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์ เน้นในด้านอหิงสธรรมคือการไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายด้วยวิธีการต่าง ๆ รวมทั้งการไม่ฆ่าสัตว์ทั้งหลายด้วยเจตนาหรือไม่เจตนา แต่เป็นการแสดงออกถึงการปฏิบัติอันเปี่ยมด้วยพระเมตตาต่อสรรพสัตว์ ไม่ทรงเบียดเบียนทั้งทางกาย วาจา และใจ การแสดงออกถึงพระเมตตาดังกล่าวเป็นตัวอย่างให้แก่พุทธบริษัทที่เน้นหนักด้านการไม่เบียดเบียนและความเมตตากรุณาต่อสัตว์

๓.๑.๒.๒ พฤติกรรมของสัตว์ในอรรถกถาชาดก ในการเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์นั้น ปรากฏว่าได้เสวยพระชาติเป็นสัตว์จำนวนหลายสิบชาติและแตกต่างกัน เช่น เป็นช้าง เป็นกระต่าย และเป็นนาค เป็นต้น งานวิจัยของสมพงษ์ โอศรีสกุล ได้สรุปไว้ถึงการที่พระโพธิสัตว์เคยเสวยพระชาติเป็นสัตว์จำนวนถึง ๑๒๓ ชาติ เช่น เสวยพระชาติเป็นลิง ๑๒ ครั้ง เสวยพระชาติเป็นราชสีห์ ๑๐ ครั้ง เสวยพระชาติเป็นช้าง ๗ ครั้ง และเสวยพระชาติเป็นนกแขกเต้า ๕ ครั้ง เป็นต้น^{๒๕} พระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นสัตว์เพื่อบำเพ็ญบารมี โดยเฉพาะที่ปรากฏในทศชาติชาดกคือการบำเพ็ญพระบารมี ๑๐ ประการ อันมีคติที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ซึ่งมักจะแฝงคติธรรมที่สะท้อนให้เห็นเด่นชัดถึงคุณธรรม เช่น ความกตัญญูกตเวที การบริจาค ความเพียรพยายาม และการรักษาศีล เป็นต้น ตัวอย่างเช่น เรื่องมหาชาติเวสสันดรชาดกได้ปลูกฝังจิตใจให้คนไทยมีความรักในป่าดงพงไพรและสัตว์ป่าน้อยใหญ่ แต่เวลานี้เรื่องของวรรณคดีเหล่านี้กำลังเลือนลางจางไป เราจะทำอะไรทดแทนขึ้นมาได้ในเรื่องความรู้สึกต่อสัตว์ป่าในแง่ของความเมตตากรุณา การชื่นชมในความงาม ความรักสัตว์ การอยู่อย่างเป็นมิตร การช่วยเหลือ และอยู่อย่างไม่รังแกกัน^{๒๖} นอกจากเรื่องราวของพระโพธิสัตว์แล้ว ยังมีเรื่องราวเกี่ยวกับสัตว์อีกมากในคัมภีร์อรรถกถาชาดก พฤติกรรมของสัตว์เครื่องจானเหล่านี้แยกออกเป็นเรื่องราวที่เป็นทั้งแง่ดีทั้งแง่ไม่ดี แต่แฝงคติธรรมเชิงเปรียบเทียบการสอนธรรมะได้เป็นอย่างดี ประเด็นนี้เมื่อกล่าวโดยภาพรวมแล้ว แยกออกได้ ๒ ประการ กล่าวคือ

^{๒๓} คุรยลละเอียดใน ขุ. อ. (ไทย) ๒๕/๓๕/๒๔๒-๒๔๓. วิ. ม. (ไทย) ๕/๔๖๗/๓๕๙-๓๖๑.

^{๒๔} คุรยลละเอียดใน ขุ. ธ. อ. (ไทย) ๔๐/๘๔-๘๗.

^{๒๕} สมพงษ์ โอศรีสกุล, “พฤติกรรมของสัตว์ในชาดกภูมิฐาน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๒๗-๒๘.

^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), **คนไทยกับสัตว์ป่า**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๓๖-๓๘.

๑. พฤติกรรมของสัตว์ที่ประกอบด้วยคุณธรรม หมายถึง สัตว์หลายประเภทที่ประพฤติสิ่งที่ดีงามและได้รับคำยกย่องในด้านศีลธรรม พฤติกรรมของสัตว์ที่แสดงออกในทางดีงามประกอบด้วยคุณธรรมนี้ เป็นการแสดงออกต่อบิดามารดา ครูอาจารย์ พี่น้องชายหญิง สามีภรรยา หรือต่อบ้านเมือง ได้แก่

๑) มีความกตัญญู ปรากฏในชาดก ขุททกนิกายหลายเรื่อง เช่น นันทวิสาละชาดก กัณหาชาดก และมาตุโปสกชาดก เป็นต้น ขอยกตัวอย่างมาตุโปสกนิคมชาดก กุกกุวรรค สัตตกนิบาต^{๒๗} ความย่อว่า พญาแร้งเลี้ยงคูมารดาบิดาและผู้แก่ชราด้วยการบินไปคาบข้าวสาละของพราหมณ์อยู่เสมอ วันหนึ่งติดบ่วงที่ตกไว้ พราหมณ์จึงสอบถามถึงเหตุผลในการคาบข้าวสาละไปมากมาย พญาแร้งตอบว่าเอาไปเลี้ยงคูมารดาบิดา บุตรภรรยา แร้งแก่ที่ไม่มีกำลังออกหากินได้ รวมทั้งลูกนกเล็กที่ยังไม่มีปีกออก พราหมณ์ขอบใจและเลื่อมใสจึงอนุญาตให้มาคาบข้าวสาละตลอดไป พฤติกรรมเช่นนี้ไม่ต่างจากนิสัยกตัญญูทเวทียของมนุษย์

๒) มีความเมตตากรุณาต่อผู้อื่น ปรากฏในลกุกกชาดก กรุงกมคชาดก สีลวณคราชชาดก และชวสกุณชาดก เป็นต้น ยกตัวอย่างเรื่องของปลาที่ปรากฏในมัจฉชาดก วรณวรรค เอกนิบาต^{๒๘} ความย่อว่า พญาปลาเห็นบรรดาปลาทั้งหลายที่ได้รับความเดือดร้อนจากภัยพิบัติคือสระขาดแคลนน้ำ ทำให้ดิ้นรนอย่างหนักในการเอาชีวิตรอด หลายตัวต้องตายไป หลายตัวทรมาน ด้วยความเมตตากรุณาที่จะช่วยเหลือเพื่อนปลาด้วยกัน พญาปลาจึงอธิษฐานขอฝนจากท้าวปชุนเทพบันดาลให้ฝนตกเพื่อช่วยชีวิตของปลาทั้งหลาย พฤติกรรมของพญาปลาเกิดจากความเมตตาที่เห็นอกเห็นใจในความเดือดร้อนของปลาและสัตว์เหล่าอื่นจึงพยายามช่วยเหลือ

๓) ยอมเสียสละชีวิตเพื่อผู้อื่น ปรากฏในนิโครธชาดก นันทิมิคราชชาดก สุวันณมิคชาดก โรหณมิคชาดก โภชาขานิยชาดก เป็นต้น ยกตัวอย่างการเสียสละเพื่อผู้อื่นของเนื้อชื่อนิโครธ ในนิโครธชาดก ทสกนิบาต^{๒๙} ความย่อว่า เนื้อทรายชื่อนิโครธยอมสละชีวิตตนเองเพื่อเนื้อทรายท้องแก่ตัวหนึ่งที่มาขอร้องไห้พลัดเวรกันก่อน เนื้อนิโครธจึงยอมสละชีวิตของตน ความทราบถึงพระราชาก็ทรงให้อภัยต่อเนื้อนิโครธและสัตว์ทั้งหลาย

๔) ความสามัคคี ปรากฏในหริตมาตชาดก (ปลา) ตัจจนสุกรชาดก (หมู) และสัมโหมานชาดก (นกกระจาบ) เป็นต้น ยกตัวอย่างตัจจนสุกรชาดก ปกิณณกนิบาต^{๓๐} ความย่อว่า บรรดาหมูนั้นมักจะถูกเสือโคร่งเที่ยวกินเป็นอาหารอยู่ประจำ ด้วยความกลัวเสือที่ตัวใหญ่กว่าจึงไม่มีหมูตัวใดกล้าต่อสู้ ต่อมาหมูหาญกล้าตัวหนึ่งชื่อตัจจน มาเข้ากลุ่มด้วยแล้วเล็งเห็นเภทภัยดังกล่าว จึงรวบรวมบรรดาหมูทั้งหลายให้มีความสามัคคีกันจนกระทั่งสามารถกำจัดเสือได้

๕) ความไม่ประมาท ปรากฏในัทธภายชาดก (ราชสีห์) และวานรินทชาดก (ลิง) เป็นต้น ขอยกตัวอย่าง (ทูททู) ัทธภายชาดก กุฎิพุทธวรรค จตุกกนิบาต^{๓๑} ความย่อว่า กระต่ายตัวหนึ่งคิดมากกว่าถ้าแผ่นดินถล่มจะหนีไปทางไหน ขณะที่คิดอยู่นั้นผลมะตูมได้หล่นลงบน

^{๒๗} ดุรายละเอียดยใน ขุ. ชา. อ. (ไทย) ๕๙/๒๓๗-๒๔๐.

^{๒๘} ดุรายละเอียดยใน ขุ. ชา. อ. (ไทย) ๕๖/๒๐๔-๒๑๐.

^{๒๙} ดุรายละเอียดยใน ขุ. ชา. อ. (ไทย) ๕๙/๘๕๓-๘๖๔.

^{๓๐} ดุรายละเอียดยใน ขุ. ชา. อ. (ไทย) ๖๐/๔๗๓-๔๘๓.

^{๓๑} ดุรายละเอียดยใน ขุ. ชา. อ. (ไทย) ๕๘/๕๓๑-๕๓๗.

ใบตาลแห้งเกิดเสียงดัง จึงวิ่งหนีอย่างสุดชีวิต เจอสัตว์ใดถามก็บอกว่าแผ่นดินถล่มแล้วให้รีบหนี ทำให้สัตว์ต่าง ๆ มี หมู ละมั่ง กระบือ โค แรด เสือ และช้าง เป็นต้น พวกมันวิ่งหนีโดยไม่ได้ตรวจสอบให้ชัดเจน เมื่อราชสีห์เจาก็สอบถามและรู้ว่าสัตว์ทั้งหลายวิ่งหนีเพราะเข้าใจผิด จึงให้กระต่ายพาไปดูที่เกิดเหตุปรากฏว่าเป็นผลมะตูมที่หล่นลงบนใบตาลนั่นเอง จึงชี้แจงให้สัตว์ทั้งหลายได้ทราบและให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาทต้องใช้สติปัญญาตรวจสอบให้รอบคอบเสียก่อน

๖) ความอดทน ปรากฏในมโหสถชาดก (กระบือ) ฉัททันตชาดก (ช้าง) จัมเปยชาดก (พญานาค) และภูริทัตตชาดก (นาค) เป็นต้น ยกตัวอย่างฉัททันตชาดก ดิงสทินิบาท^{๓๒} ความย่อว่า พญาช้างชื่อว่าฉัททันตที่อาศัยอยู่ในป่าลึก ยอมถูกพรานโสณูตรเลื่อยเอางาหลายครั้ง ทำให้ได้รับความทุกข์อย่างมาก แต่ก็อดทนอดกลั้นจนกระทั่งพรานเลื่อยเอางาไปถวายพระมเหสีได้

๗) การบริจาทาน ปรากฏอยู่ในสสปีณตชาดก (กระต่าย) สีลวันนาราชชาดก (ช้าง) ฉัททันตชาดก (ช้าง) เป็นต้น ยกตัวอย่างสสปีณตชาดก ปุจิมันทวรรค จตุกกนิบาท^{๓๓} ความย่อว่า สัตว์สี่สหายคือกระต่าย ลิง สุนัขจิ้งจอก และนาก ได้ช่วยกันแสวงหาอาหารเพื่อบริจาทานคืออาหารแก่สัตว์อื่น ลิงได้ให้มะม่วงเป็นทาน สุนัขจิ้งจอกได้ให้เนื้อเหี้ยและนมส้มเป็นทาน นากได้ให้ปลาตะเพียนเจ็ดตัวเป็นทาน ส่วนกระต่ายไม่มีสิ่งของใดจึงได้ให้เนื้อของตนเป็นทานแก่พราหมณ์ด้วยการกระโดดเข้ากองไฟ

๘) ให้คำแนะนำสั่งสอนผู้อื่น ปรากฏในมุนิกชาดก (หมู) ทัททรชาดก (นกกระทา) และปณฺฑรกชาดก (ครุฑ) เป็นต้น ยกตัวอย่างวิภูฏกชาดก ขรปุตตวรรค ฉกกนิบาท^{๓๔} ความย่อว่า นกคุ่มเห็นกาพอมตัวหนึ่งจึงถามว่า กา มีอาหารดี ๆ มากมาย แต่ทำไมร่างกายจึงยังซูบผอมอยู่ กาตอบว่า กาพอมเพราะชอบไปขโมยเขากิน ต้องมีใจหวาดสะดุ้งกลัวอยู่ตลอดเวลา นกคุ่มจึงบอกวิธีทำให้อ้วนว่า ขอให้กา กินอาหารเท่าที่มีเท่าที่หาได้ง่าย ไม่ต้องบินไปหากินไกล ไม่ไปขโมยเขากิน เพราะคนมีความมักน้อยย่อมมีความสุข ไม่มีความกังวลเรื่องหาอาหาร กินอาหารที่พอประมาณก็จะดำเนินชีวิตให้มีความสุขได้ แต่กามีนิสัยโลเล ชอบขโมยเขากิน จึงไม่สามารถทำตามได้

๙) รักษาศีลเป็นอย่างดี ปรากฏในสสปีณตชาดก จัมเปยชาดก ภูริทัตตชาดก และสังขปาลชาดก เป็นต้น ยกตัวอย่างปัญฺจุโปสถิกชาดก ปกิณณกนิบาท^{๓๕} ความย่อว่า พราหมณ์ออกบวชเป็นดาบสรักษาอุโบสถในป่าได้เห็นนกพิราบ ภูเห่า สุนัขจิ้งจอก และหมีรักษาอุโบสถจึงถามดู นกพิราบบอกว่า ข้าพเจ้ารักษาอุโบสถเพื่อข่มความเศร้าโศกถึงนางนกพิราบที่ถูกเหยี่ยวฉกไปกินทั้งเป็น ภูเห่าบอกว่า ข้าพเจ้ารักษาเพื่อข่มความโกรธที่ถูกโคหนุมซึ่งเป็นที่เคารพของชาวบ้านเหยียบหางแล้วกัดโคเขาตาย เห็นชาวบ้านร้องไห้คร่ำครวญอย่างน่าสงสาร สุนัขจิ้งจอกบอกว่า ข้าพเจ้ารักษาเพื่อข่มความโลภในอาหาร เพราะไปติดอยู่ภายในซากศพข้างเสียนานกว่าจะออกมาได้ ส่วนหมีบอกว่า ข้าพเจ้ารักษาเพื่อข่มความอยากเพราะตนเข้าไปหากินในหมู่บ้าน ถูกชาวบ้านไล่ตีเลืดอกกลับมา และสัตว์ทั้งสี่ได้ถามกลับ ดาบสบอกว่า เรารักษาอุโบสถศีลเพื่อข่ม

^{๓๒} ดุรายละเอียดยใน พ. ช. อ. (ไทย) ๖๑/๓๗๗-๔๐๘.

^{๓๓} ดุรายละเอียดยใน พ. ช. อ. (ไทย) ๕๘/๔๘๒-๔๘๙.

^{๓๔} ดุรายละเอียดยใน พ. ช. อ. (ไทย) ๕๙/๑๙๕-๑๙๙.

^{๓๕} ดุรายละเอียดยใน พ. ช. อ. (ไทย) ๖๐/๔๔๔-๔๕๒.

ความกระด้างถือตัวที่ออกบวชแล้วเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้ามาโปรดยังไม่เคารพ ไม่ยอมต้อนรับสนทนาด้วย เมื่อท่านกลับไปแล้วได้แต่เสียใจ จึงตั้งใจรักษาอุโบสถ

๑๐) ฉลาดมีเหตุผล ปรากฏในวัณณโรหชาดก (ราชสีห์ไม่เชื่อคำยุยงของสุนัข จึงจอกเพราะถือเหตุผล) กักรชาดก (ไม่รู้เท่าทันพราวนที่พยายามจะดักจับตน) พกชาดก (ปลารู้ทันเล่ห์เหลี่ยมนกยาง) โคธชาดก (หยิ่งรู้เท่าทันดาบส) และวานรินทชาดก (ลิงรู้ทันจระเข้) เป็นต้น ขอยกตัวอย่างมหิพามุข กรุงสุวรรณก เณรนิบาต^{๓๖} ความย่อว่า ช้างต้นมหิพามุขเป็นช้างเชื่อง ต่อมาได้ยินพวกโจรมาปรึกษาการปล้นการฆ่าคนอื่นในที่ใกล้ ๆ เป็นประจำ จึงกลายเป็นสัตว์ดุร้ายฆ่านายควาญช้างและคนอื่น อำมาตย์สืบทราบสาเหตุแห่งการดุร้ายแล้วจึงแนะนำให้แก้พฤติกรรมช้างนั้นด้วยการให้ฟังคำสอนของนักบวช โดยให้นักบวชมานั่งสนทนาศีลธรรมใกล้โรงช้าง ช้างจึงได้เปลี่ยนพฤติกรรมดุร้ายกลับกลายเป็นช้างมีศีลตามเดิม

๒. พฤติกรรมของสัตว์ที่ไม่ประกอบด้วยคุณธรรม หมายถึง สัตว์หลายประเภทที่ดำเนินชีวิตด้วยการใช้เล่ห์เหลี่ยมกลโกง เพื่อเอาชนะสัตว์อื่นหรือการโกหกหลอกลวงมนุษย์ด้วยอุบายหลายวิธี พฤติกรรมที่ไร้คุณธรรม เลวร้าย หรือขาดคุณธรรมนี้เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าแม้กระทั่งมนุษย์ที่ปราศจากคุณธรรมก็เทียบได้กับสัตว์ที่ขาดคุณธรรมสามารถประพฤติชั่วสร้างความเดือดร้อนหรือเสียหายให้อย่างมาก พฤติกรรมดังกล่าวจึงมีความไม่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม พฤติกรรมของสัตว์ที่ดำรงชีวิตตามสัญชาตญาณก็ดูออกง่ายไม่ได้มีความลึกซึ้งหลายซับซ้อนในการกระทำ ซึ่งต่างจากมนุษย์ที่มีทั้งสัญชาตญาณและสติปัญญาที่เหนือกว่าสัตว์อย่างมากมายที่จะทำได้ดีกว่า ดังนี้

๑) ขอบโกหกหลอกลวง ปรากฏหลายชาดก เช่น กุกกุฏชาดก (แมวใช้อุบายลวงกินไก่) อาทิจจุปฏฐานชาดก (ลิงทำตัวเป็นผู้ทรงศีลหลอกลวงคน) มุสิกชาดก (สุนัขจิ้งจอกหลอกลวงหนูว่าเป็นผู้ทรงศีลแต่กลับจับหนูกิน) และทัพพบุพผชาดก (สุนัขจิ้งจอกหลอกลวงนากว่าเป็นผู้พิพากษาที่เที่ยงธรรม) เป็นต้น ขอยกตัวอย่างธัมมัทธชาดก อาวารีวรรค ฉักกนิบาต^{๓๗} ความย่อว่า กามาสร้างทำตนเป็นผู้มีศีลธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีจิตใจเมตตาต่อลูกนกทั้งหลาย นกทั้งหลายเชื่อว่าเป็นเช่นนั้นจริงจึงยอมให้อยู่อาศัยด้วย แต่เมื่อพ่อแม่นกออกไปหากิน กาได้แอบกินไข่ นกและลูกนกเป็นจำนวนมาก พยานกสังเกตดูรู้ว่าลูกนกหายไปจึงให้นกทั้งหลายจับตาดู ก็รู้ว่าเป็นการกระทำของกาผู้ขออาศัย จึงได้เข้าทำร้ายกานั้นจนถึงแก่ความตาย

๒) อกตัญญู ปรากฏในเวฬุชาดก (งูกัดฤษีตายเพราะโกรธที่ถูกปล่อยให้อดอาหาร) อินทสมานโคตตชาดกและมิตตามิตตชาดก (ช้างไม่รู้จักคุณของฤษีที่เลี้ยงดูจึงฆ่าฤษีตาย) ชวสกุณชาดก (ราชสีห์ลืมนบุญคุณนกหัวขวานที่ช่วยเอากะดุกติดคอออกให้) เป็นต้น ขอยกตัวอย่างทัพพียมกกุฏชาดก กัลยาณวรรค ทุกนิบาต^{๓๘} ความย่อว่า พราหมณ์ติเตียนลิงที่ไม่รู้จักบุญคุณที่ให้น้ำดื่มแล้วยังส่งเสียงดังรบกวนอีกว่า การคบหาคนชั่วไม่ใช่สิ่งประเสริฐ ลิงกล่าวอาฆาตว่า ท่านเคยได้ยินหรือได้เห็นมาจากที่ไหนว่าลิงเป็นสัตว์มีศีล เราจะถ่ายรดศีระของท่านเดี๋ยวนี้ ขอนี้เป็นธรรมดาของเราแล้วกระโดดเกาะกิ่งไม้ไผ่ตัวลงมาถ่ายอุจจาระรดศีระพราหมณ์

^{๓๖} ดุรายละเอียดยใน พุ. ชา. อ. (ไทย) ๕๕/๒๕๕-๓๐๓.

^{๓๗} ดุรายละเอียดยใน พุ. ชา. อ. (ไทย) ๕๙/๙๘-๑๐๓.

^{๓๘} ดุรายละเอียดยใน พุ. ชา. อ. (ไทย) ๕๗/๑๓๙-๑๔๒.

๓) อาฆาตจองเวร สัตว์หลายชนิดเมื่อถูกทำร้ายแล้วมักมีนิสัยอาฆาตจองเวรผู้ที่กระทำความพินาศให้กับตนเองและครอบครัว ดังที่ปรากฏในฉันทันตชาดก (นางช้างจุลลสุภักทา อาฆาตจองเวรกับพญาช้างฉันทันตะ) กุนตินีชาดก (นกกระเรียนโอรสเด็กที่ฆ่าลูกของตน) และอุลุกชาดก (กากับนกเค้าแมวอาฆาตจองเวรกันเพราะกาคัดค้านไม่เห็นชอบที่นกเค้าแมวจะเป็นหัวหน้า) เป็นต้น ขอยกตัวอย่างลลุกกิกชาดก มณิกุลทลวรรค ปัญจนินาต^{๓๙} เรื่องมีดังนี้ว่า นางนกไส้ขอร้องช้างเถเรให้เดินไปทางอื่นจะได้ไม่เหยียบรังลูกอ่อนของนาง แต่ช้างเถเรไม่ยอมเพราะถือว่าตนมีร่างกายใหญ่โตกว่าจึงเหยียบรังนกและลูกน้อยตายหมด พร้อมถ่ายปัสสาวะรดแล้วร้องลั่นวิ่งเข้าป่าไป นางนกไส้จึงผูกอาฆาตไว้ ต่อมาได้เข้าไปฝากตัวรับใช้กาแล้วเล่าความทุกข์ให้ฟังและขอร้องกาให้ไปจิกลูกตาของช้างเถเรตัวนั้น แล้วไปขอให้แมลงวันช่วยไปถ่ายไข่ข้างใส่แผลที่กาจิกไว้ ขอร้องกบให้ช่วยไปส่งเสียงร้องบนหน้าผาเพื่อให้ช้างเข้าใจผิดว่ามีน้ำอยู่บนนั้น สัตว์ทั้งสามได้ตกลงช่วยเหลือด้วยความเต็มใจเพราะเห็นใจว่าเป็นสัตว์สัตว์ด้วยกันแต่ถูกสัตว์ใหญ่รังแก นางนกไส้ได้ติดตามดูการทำงานของผู้คนเห็นช้างนั้นตกเหวตาย จึงบินไปเหยียบแล้วรำเรงดีใจบนซากช้างนั้น

๔) เลี้ยงไม่เชื่องชอบทรยศ พฤติกรรมเลวร้ายอีกชนิดหนึ่งที่เป็นภัยหือเป็นเครื่องหมายของสัตว์บางจำพวกคือเลี้ยงไม่เชื่อง ดังปรากฏในมโนชชาดก (สุนัขจึงจกรับใช้หนีเอาตัวรอดด้วยการทอดทิ้งราชสีห์ผู้เป็นนายที่ถูกยิง) และโคธชาดก เป็นต้น ขอยกตัวอย่างโคธชาดก กกณฏวรรค เอกนินาต^{๔๐} เรื่องมีดังนี้ว่า พญาเหี้ยสอนบุตรไม่ให้สนิทสนมกับกิ้งก่า แต่บุตรไม่เชื่อฟังเมื่อสัตว์ทั้งสองทอดรัดเล่นกัน กิ้งก่ามักได้รับบาดเจ็บเพราะรับน้ำหนักไม่ไหว จึงโกรธคิดหาอุบายกำจัดฝูงเหี้ย ได้ไปบอกนายพรานให้ก่อไฟรมควันเข้าจอมปลวกและนั่งคอยตีเหี้ยที่ออกมาทางปากปล่อง ตัวที่รอดไปได้ก็ถูกฝูงสุนัขไล่กัด ฝูงเหี้ยวิบัติไปเป็นอันมาก พญาเหี้ยจึงกล่าวว่า บุคคลคบหาคนชั่วย่อมไม่ประสบความสำเร็จเลย เหมือนตระกูลเหี้ยทำตนเองให้ประสบความสำเร็จเพราะกิ้งก่า

๕) ชอบลักขโมย นิสัยลักขโมยนั้นเป็นพฤติกรรมไม่ดีอย่างหนึ่งของสัตว์บางชนิดซึ่งมีปรากฏอยู่ในสุปิตตชาดก (กาขโมยพระกระยาหารของพระราชา) กุมภวรรค ติกนินาต^{๔๑} และกโปตกชาดก (กัลลขโมยกินเนื้อและปลาในโรงครัว) ในอิตถกามวรรค เอกนินาต^{๔๒}

๖) ลุ่มหลงในกามคุณ ติดอยู่ในบ่วงแห่งความรักใคร่ บ่วงกามตัณหา มีปรากฏในหลายชาดก เช่น ขุรปิตตชาดก (นางนาคยอมลดฐานะของตนไปอยู่ร่วมครองรักกับงูน้ำ) กัณฐินชาดก (เนื้อทรายลุ่มหลงรักใคร่นางเนื้อสาวจนถูกพรานแทงตาย) โมรชาดกและมหาโมรชาดก (นกยูงหลงใหลนางนกต่อจนถูกจับได้) เป็นต้น ขอยกตัวอย่างมัจฉชาดก กุลาวกวรรค เอกนินาต^{๔๓} ความย่อว่า บุโรหิตรู้เสียงสัตว์ได้ยินเสียงปลาตัวหนึ่งที่ถูกชาวประมงจับได้นอนให้คร่ำครวญถึงแต่นางปลา เพราะกลัวนางปลาจะเข้าใจผิดว่าไปติดพันนางปลาตัวอื่น จึงขอปลาตัวนั้นไปปล่อยลงน้ำ โดยสอนไม่ให้มันตกอยู่ในอำนาจกิเลสอันเป็นเหตุให้ประมาทมัวเมาอีกซึ่งอาจถึงแก่ความตาย

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน ขุ. ชา. อ. (ไทย) ๕๘/๗๕๘-๗๖๔.

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน ขุ. ชา. อ. (ไทย) ๕๖/๕๖๑-๕๖๔.

^{๔๑} ดูรายละเอียดใน ขุ. ชา. อ. (ไทย) ๕๘/๓๒๖-๓๓๒.

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน ขุ. ชา. อ. (ไทย) ๕๖/๑๖-๒๑.

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน ขุ. ชา. อ. (ไทย) ๕๕/๓๓๙-๓๔๑.

ได้ การลุ่มหลงในกามคุณของปลาเปรียบเทียบกับกันแล้วก็ไม่ต่างจากมนุษย์บางจำพวกที่ตกอยู่ภายใต้กามคุณจนกระทั่งถึงแก่ความตายก็มีเป็นจำนวนมาก

๗) ชอบชุกชนรบกวนผู้อื่น ปรากฏหลายแห่งด้วยกัน เช่น มหาสารชาดก (สิงหิยาเอาเครื่องประดับของพระเทวีไปซ่อนไว้) และกปิชาดก (สิงชุกชนถ่ายอุจจาระรดถูกศีระปุโรหิต) เป็นต้น ยกตัวอย่างกาคชาดก อสัมปทานวรรค เอกนิบาต^{๔๔} ความย่อว่า พญากาเห็นกาชุกชนตัวหนึ่งถ่ายอุจจาระรดบนศีระของปุโรหิต จึงถูกผูกอาฆาตไว้ เมื่อได้โอกาสที่ไฟไหม้หลังช้างหลวง เขาจึงกราบทูลพระราชาให้เอามันเหลวของกามาทำยา แต่กาไม่มีมันเหลวจึงถูกฆ่าตายเป็นจำนวนมาก ทำให้พญากาต้องเสี่ยงชีวิตบินเข้าไปกราบทูลความจริงแด่พระราชาจนกระทั่งพระราชทานอภัยให้แก่กาทั้งหลาย

๘) โลกเห็นแก่กิน นิสัยเห็นแก่กินนั้นปรากฏหลายชาดก เช่น สีลชาดก และปัญจโปสถิกชาดก (สุนัขจิ้งจอกโลกในการกินเครื่องในช้างจนติดในท้องช้างเกือบเอาตัวไม่รอด) และกโปตกชาดก (กาโลกอยากกินเนื้อและปลาในโรงครัว) เป็นต้น ขอยกตัวอย่างสมุทรชาดก กุมภวรรค ดิกนิบาต^{๔๕} มีเรื่องย่อว่า เทวดาประจำสมุทรเห็นกาห้ามปลาและมังกรไม่ให้ดื่มน้ำทะเลมากเกินไป เพราะกลัวน้ำจะหมด จึงกล่าวว่า ห้วงน้ำใหญ่นั้นจะลดลงหรือเต็มอยู่ก็ตามที ที่สุดของน้ำแห่งห้วงน้ำใหญ่นั้นที่บุคคลดื่มแล้วใคร ๆ ก็รู้ไม่ได้ ได้ยินว่าสาครอันใคร ๆ ไม่อาจดื่มให้หมดสิ้นไปได้

๙) ไม่รู้จักประมาณตนเอง มีปรากฏหลายชาดก เช่น หนอนไม้รู้จักประมาณตนหาญทำสู้กับช้างในคูลปถชาดก นกหัวขวานหาญเจาะไม้ตะเคียนเนื้อแข็งในกนทกลกชาดก และกาไม่รู้จักประมาณตนอวดตัวว่าเหมือนพระราชาในวินิลกชาดก เป็นต้น ขอยกตัวอย่างสุกรชาดก ทัพพวรรค ทุกนิบาต^{๔๖} ความย่อว่า พญาราชสีห์กินอาหารจนอิ่มแล้วเห็นสุกรอ้วนตัวหนึ่งจึงตั้งใจจะจับกินวันหลังแล้วจึงเดินหลีกไป สุกรเมื่อเห็นราชสีห์เดินหนีไปเข้าใจว่าราชสีห์กลัวจึงทำสู้ เมื่อได้ยินราชสีห์บอกว่าอีก ๗ วัน จะกลับมาสู้ด้วย ก็นำเรื่องนี้ไปคุยให้ญาติฟังอย่างลำพองตัว สุกรทั้งหลายตำหนิมันแล้วแนะนำให้ไปกลิ้งเกลือกอุจจาระพวกฤาษีแล้วไปตากแดด วันสุดท้ายไปตากน้ำค้างแล้วจึงไปสนามต่อสู้ เมื่อราชสีห์เห็นมันเช่นนั้นก็ยอมแพ้ทันที ไม่ยอมต่อสู้เพราะเกลียดคุกที่ตัวของสุกร

๑๐) โง่เขลา มีปรากฏหลายชาดก เช่น นากเสียรู้เหลี่ยมสุนัขจิ้งจอกในทัพพบุพผชาดก สิงห์ทั้งถั่วในปากเพื่อถั่วที่หล่นเพียงเม็ดเดียวในภพยามฤทธิชาดก และกาพยายามวิดน้ำในมหาสมุทรให้แห้งเพื่อหาภรรยาปรากฏในกาคชาดก เป็นต้น ยกตัวอย่างอารามทูลกชาดก อตถกามวรรค เอกนิบาต^{๔๗} ความย่อว่า บัณฑิตคนหนึ่งได้เตือนฝูงลิงที่ช่วยกันรดน้ำต้นไม้ในพระราชอุทยานด้วยการถอนไม้ดูรากก่อนจึงรดน้ำ ถ้าต้นไม้มีรากยาวก็จะรดน้ำมาก ถ้าต้นไม้มีรากสั้นก็จะรดน้ำน้อยลง ทำอยู่อย่างนั้น ๗ วัน ต้นไม้ก็ตายหมด ท่านจึงกล่าวว่า ผู้ไม่ฉลาดคิดจะทำประโยชน์ แต่ก็ทำประโยชน์ให้เสียไป เหมือนลิงเฝ้าสวน ฉะนั้น

^{๔๔} ดุรายละเอียดยใน ขุ. ชา. อ. (ไทย) ๕๖/๕๕๕-๕๖๐.

^{๔๕} ดุรายละเอียดยใน ขุ. ชา. อ. (ไทย) ๕๘/๓๔๔-๓๔๘.

^{๔๖} ดุรายละเอียดยใน ขุ. ชา. อ. (ไทย) ๕๗/๑๗-๒๑.

^{๔๗} ดุรายละเอียดยใน ขุ. ชา. อ. (ไทย) ๕๖/๓๓๓-๓๓๗.

จากที่กล่าวมาทั้งหมด จะพบเห็นถึงพฤติกรรมของสัตว์หลายชนิดได้หลายประการ พฤติกรรมเหล่านี้บ่งบอกความสำคัญบางอย่างที่สามารถสื่อให้เข้าใจกันได้ นั่นคือพฤติกรรมของสัตว์นั้นมีหลักปฏิบัติ ๒ ประการ กล่าวคือ

๑. หลักการทำความดี ซึ่งดูได้จากพฤติกรรมของสัตว์ที่ประกอบด้วยคุณธรรม เช่น มีความเมตตากรุณาช่วยเหลือผู้อื่น ตอบแทนคุณแก่ผู้ที่ทำประโยชน์ให้ รู้จักเสียสละ มีความอดทน มีความรอบคอบไม่ประมาท และเป็นผู้มีความประพฤติอยู่ในศีลธรรมอันดี เป็นต้น

๒. หลักการละเว้นจากการทำความชั่วทั้งปวง ซึ่งดูได้จากพฤติกรรมของสัตว์ที่ขาดคุณธรรม เช่น ไม่รู้จักผู้ที่ทำประโยชน์ให้ อาฆาตจองเวรซึ่งกันและกัน โกหกหลอกลวง ไม่รู้จักประมาณตน มีความโลภ และลุ่มหลงในอบายมุขต่าง ๆ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่พึงละเว้นโดยเด็ดขาด^{๔๘}

พฤติกรรมดังกล่าวนี้มองเห็นได้ง่ายชัดเจนกว่าพฤติกรรมของมนุษย์ ดังที่ตรัสเปรียบเทียบไว้ในกัณฑ์ทรกสูตร คหปติวรรค มัชฌิมนิกาย พระพุทธเจ้าตรัสถึงความแตกต่างด้านพฤติกรรมของสัตว์และมนุษย์ไว้ว่า “เปสสะ คนสอนยาก สัตว์เลี้ยงฝึกง่าย”^{๔๙} การฝึกสัตว์ให้เลียนแบบมนุษย์หรือสัตว์มีความสามารถในการฝึกฝนตนเองได้ ก็ทำให้สัตว์นั้นอาจสามารถที่จะกล่าวได้ว่ามีคุณค่าทางศีลธรรม แต่สัตว์ทั่วไปนั้นดำรงชีวิตตามสัญชาตญาณไม่มีเวลาที่จะฝึกฝนหรือถูกนำมาฝึกฝน จึงไม่มีศีลธรรมเหมือนกับที่มนุษย์มี เพราะอาศัยสัญชาตญาณและสติปัญญา อย่างไรก็ตาม เมื่อมองพฤติกรรมบางอย่างของสัตว์กับมนุษย์แล้วจะเห็นถึงพฤติกรรมบางอย่างที่สะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าทางศีลธรรมของสัตว์ที่สามารถเปรียบเทียบกับพฤติกรรมทางศีลธรรมของมนุษย์ได้ ซึ่งงานวิจัยของเฉลิมวุฒิ วิจิตร พบว่า “สัตว์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นสิ่งที่มิสสถานะทางจริยธรรมเพราะสัตว์เป็นสิ่งที่มิคุณค่าภายในตัวเอง อันประกอบด้วย (๑) คุณค่าจากความสามารถในการกระทำความดี (๒) คุณค่าจากความดีที่ได้สั่งสมไว้ในอดีตชาติ และ (๓) คุณค่าจากความสามารถในการมีความรู้สึกรู้สูก ทุกข์ และรักชีวิต”^{๕๐}

จากที่อธิบายมาสรุปได้ว่า พฤติกรรมของสัตว์ในมุมมองพระพุทธศาสนานั้น สะท้อนให้เห็นพฤติกรรมด้านดีคือประกอบด้วยศีลธรรมและคุณธรรมอย่างหนึ่ง และในด้านไม่ดีคือไม่ประกอบด้วยธรรมะ เป็นการสะท้อนให้เห็นด้านตรงข้ามของพฤติกรรมในแต่ละอย่าง เช่น กตัญญูกับอกตัญญู เชื่อฟังกับไม่เชื่อฟัง สอนง่ายกับสอนยาก เป็นต้น พฤติกรรมของสัตว์เหล่านี้แสดงให้เห็นว่าแม้กระทั่งสัตว์ก็สามารถบ่งบอกถึงพฤติกรรมด้านศีลธรรมได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งในชาดกก็สะท้อนให้เห็นถึงพฤติกรรมดังกล่าวแล้ว การแสดงออกถึงพฤติกรรมของสัตว์ในชาดกนั้นจึงต้องยอมรับกันในระดับหนึ่งว่ามีส่วนเกี่ยวข้องเชิงศีลธรรมจริยธรรม การขยายขอบเขตทางศีลธรรมออกไปจะทำให้สัตว์นั้นมีสถานะภาพทางด้านศีลธรรมหรือได้รับการคุ้มครองทางศีลธรรม เมื่อเปรียบเทียบกับลักษณะนิสัย

^{๔๘} สมพงษ์ โอศรีสกุล, “พฤติกรรมของสัตว์ในชาดกภูมิภพ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๑๗๔.

^{๔๙} ดุราลละเหียดใน ม. ม. (ไทย) ๑๓/๓-๔/๓-๕.

^{๕๐} เฉลิมวุฒิ วิจิตร, “สถานะทางจริยธรรมของสัตว์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (กรุงเทพมหานคร : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๓๖.

หรือพฤติกรรมของมนุษย์กับสัตว์แล้วจึงอาจกล่าวได้ว่ามีความใกล้เคียงกัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งการใช้สัตว์เป็นตัวละครในชาดกทำให้ไม่กระทบกระทั่งกับใครอื่นได้และง่ายกว่าการยกอธิบายในรูปแบบอื่น ดังนั้น เมื่อเปรียบเทียบดังนี้ จะทำให้เราไม่คิดต่างและกระทำแบ่งแยกกัน นึกถึงอกเขากเรา ดังที่ตรัสไว้ในฉัพพัคคีย์วัตถุ ทถทวรรคว่า “...บุคคลนำตนเข้าไปเปรียบเทียบแล้ว ไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรใช้ให้คนอื่นฆ่า (พึงปฏิบัติต่อผู้อื่นเหมือนปฏิบัติต่อตนเอง)”^{๕๑}

๓.๑.๓ สถานภาพทางศีลธรรมของสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในประเด็นที่ผ่านมา ได้ศึกษาถึงพฤติกรรมของสัตว์ที่มีแง่มุมคุณค่าทางศีลธรรม ขอย้ำว่าคุณค่าที่กล่าวถึงคือพฤติกรรมทางศีลธรรมของสัตว์ ก่อนที่จะพิจารณาถึงประเด็นการมีสถานภาพทางศีลธรรมของสัตว์ต่อไป ผู้วิจัยเห็นว่ามีความจำเป็นที่จะต้องตอบให้ได้ก่อนว่าสัตว์นั้นสามารถบรรลุธรรมได้หรือไม่ ในมุมมองพระพุทธศาสนานั้นมีเหตุผลหลายประการที่จะยืนยันได้ว่าสัตว์นั้นไม่สามารถที่จะบรรลุธรรมได้ ว. วิสุทธารี มองเกี่ยวกับสัตว์ว่า สัตว์ที่ขวางทางมรรคผล ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ เพราะไม่มีสติปัญญาที่สามารถใช้พิจารณาเหตุผลต่าง ๆ แล้วรู้แจ้ง จดจำในสิ่งนั้นได้ แม้พระพุทธเจ้าจะทรงแสดงธรรมโปรดก็ตาม^{๕๒} สุชีพ ปุญญานุภาพ มองว่า เมื่อพิจารณาตามศัพท์ “ดิรัจฉาน” ซึ่งแปลว่า “ไปขวาง” ก็หมายความว่า วิชาเหล่านี้ขวางหรือไม่เข้ากับความเป็นสมณะ มิได้หมายความว่า เป็นวิชาของสัตว์ดิรัจฉาน...ส่วนสัตว์ดิรัจฉานที่มีชื่ออย่างนั้น เพราะเพ่งกิริยาที่ไม่ได้ตั้งตัวตรง เดินไปอย่างคน แต่เอาตัวลง เอาศีรษะไปก่อน เมื่อไม่ได้ไปตรง ก็ชื่อว่าไปขวาง^{๕๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก เห็นว่า “คำว่า “ดิรัจฉานวิชา หมายถึงวิชาที่ “ขัดขวางต่อการบรรลุมรรคผล” หรือวิชาที่ไม่นำไปสู่การบรรลุ มิได้หมายถึง “วิชาเดรฉานหรือวิชาเลวทราม” อย่างใด”^{๕๔} ในวินยปิฎก พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับนาคที่แปลงกายมาบวชในพระพุทธศาสนาว่า “พวกเจ้าเป็นนาคไม่มีความงอกงามในพระธรรมวินัยนี้ ไปเถิด นาค เจ้าจงเข้าจำอุโบสถในดิถีที่ ๑๔ ดิถีที่ ๑๕ และดิถีที่ ๘ แห่งปักษ์นั้นแหละ ด้วยอุบายอย่างนี้ เจ้าจักพ้นจากกำเนิดนาค และได้อัตภาพมนุษย์ฉับพลัน” นาคครั้งได้ทราบว่าคุณไม่มีมีความงอกงามในพระธรรมวินัยนี้แน่นอน ก็มีทุกข์เสียใจ หลังน้ำตาส่งเสียงดังหลีกไป^{๕๕} และในขุททกนิคาย ชาดก ก็แสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์เคยเกิดเป็นช้างชื่อว่าสีลวานาค ได้ยอมสละงาสุดหวงและอดทนต่อการเลื่อยเพื่อบรรลุธรรมว่า “งาคู่นี้จะไม่เป็นที่รักของเราอีกหาได้ แต่เรารักพระสัพพัญญุตญาณมากกว่างาคู่นี้เป็นร้อยเท่าพันเท่า การให้งาเป็นทานนี้ของงาเป็นพลวปัจจัยให้ได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณในอนาคตกาลโน้นเถิด”^{๕๖}

^{๕๑} พุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๑๒๙-๑๓๐/๗๒.

^{๕๒} ว. วิสุทธารี, **เปต อสุรกาย เจริญงาน**, หน้า ๒๐๓.

^{๕๓} สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน**, หน้า ๒๙๑.

^{๕๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๓), หน้า ๓๕.

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน วิ. ม. (ไทย) ๔/๑๑๑/๑๗๕-๑๗๗. วิ. อ. (ไทย) ๖/๓๒๒-๓๒๕.

^{๕๖} พุ. ขา. (ไทย) ๒๗/๗๒/๓๐. พุ. ขา. อ. (ไทย) ๕๖/๑๘๕. และ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙), **ชาดกในธรรมบท**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ช่อระกาการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒๓.

จากหลักฐานทั้งหมดนี้ พอจะยืนยันได้ว่า สัตว์เดรัจฉานทั้งหลายนั้นไม่มีความสามารถที่จะบรรลุธรรมได้ และการบรรลุธรรมนั้นต้องอยู่ในภาวะเป็นมนุษย์เท่านั้น จะอย่างไรก็ตาม ก็ไม่ได้หมายความว่าสัตว์นั้นจะไม่มีพฤติกรรมเชิงศีลธรรมได้หรือไม่มีจิตใจฝักใฝ่ในคุณงามความดีได้ ข้อนี้เห็นได้จากการที่สัตว์ที่เป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีอย่างมากมายและสัตว์ที่ได้รับการฝึกฝนจากมนุษย์มาเป็นอย่างดี ล้วนมีพฤติกรรมที่มีคุณค่าเชิงศีลธรรม เมื่อสัตว์กระทำความดีหรือช่วงที่ต้องมีสิทธิได้รับผลตามขอบข่ายศีลธรรม ตัวอย่างเช่น ภูเลื่อมฟังธรรม นกกระยางขาวรักษาศีล ค้างคาวฟังเสียงสวดบรรยายธรรม ไก่ฟังธรรม หรือกบฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าจนกระทั่งไปเกิดเป็นเทพบุตร^{๕๗} เป็นต้น ดังนั้น ผู้วิจัยจึงใช้กรอบของพฤติกรรมเชิงศีลธรรมในการหาข้อเท็จจริงด้านสถานภาพของสัตว์มากกว่าที่จะเน้นด้านจิตใจของสัตว์ที่มีจิตใจฝักใฝ่คิดในธรรมะซึ่งเป็นการยากที่จะประเมินได้อย่างเป็นรูปธรรมเหมือนกับพฤติกรรม

มีข้อเปรียบเทียบให้เห็นว่ามนุษย์บางจำพวกนั้นเมื่อปราศจากธรรมะแล้วก็ไม่ได้แตกต่างจากสัตว์เช่นกัน ข้อนี้ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายไว้ว่า “พระธรรมนี้สร้างเรามาเพื่อให้เรามีธรรม สร้างมนุษย์มาเพื่อให้มีธรรม เมื่อมีธรรมแล้วก็จะได้แตกต่างจากสัตว์ ฉะนั้น เขาจึงมีคำพูดมาแต่โบราณดึกดำบรรพ์ว่า “ธรรมนี้เพื่อความผิดแปลกแตกต่างจากสัตว์”... ธรรมะนี้ทำให้คนต่างจากสัตว์ ธรรมะสร้างคนขึ้นมาผิดจากสัตว์ก็เพราะว่าต้องการให้คนมีธรรมะอย่างคน อย่างมนุษย์”^{๕๘} สิ่งที่ทำให้สัตว์ต่างจากมนุษย์ก็คือธรรมะ เพราะธรรมะนั้นทำให้มนุษย์สูงส่งและแตกต่างจากสัตว์ แม้มนุษย์และสัตว์จะมีความเหมือนกันด้านความต้องการปัจจัยเกื้อหนุนต่อชีวิต กล่าวคือ อาหาร การหลับนอน การสืบพันธุ์ และการกลัวย ก็ตาม สรุปประเด็นนี้ได้ว่า สัตว์นั้นไม่มีความสามารถที่จะบรรลุธรรมได้เพราะข้อจำกัดหลายประการ แต่ไม่อาจกล่าวได้ว่า สัตว์นั้นไม่มีศีลธรรมไม่มีพฤติกรรมทางด้านศีลธรรมได้ สัตว์นั้นก็ยังมีพฤติกรรมทางด้านศีลธรรมโดยการเปรียบเทียบกับพฤติกรรมคุณค่าทางศีลธรรมของมนุษย์ ศีลธรรมจึงไม่ได้มีขอบเขตจำกัดอยู่เพียงมนุษย์เท่านั้น สามารถขยายขอบเขตไปยังสัตว์ ทำให้สัตว์นั้นมีสถานภาพทางด้านศีลธรรมด้วย

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ มีความชัดเจนแล้วว่าสัตว์ไม่มีความสามารถในการบรรลุธรรมได้ แต่สัตว์มีพฤติกรรมเชิงศีลธรรมได้ เราสามารถขยายขอบเขตทางศีลธรรมไปยังสัตว์ได้ ทำให้สัตว์มีสถานภาพทางศีลธรรมได้ด้วย ผู้วิจัยมองว่าสถานภาพของสัตว์สามารถตอบได้คือ กรอบด้านศีลธรรม และกรอบด้านธรรมชาติ เหตุผลก็คือหลักศีลธรรมอย่างเดียวย่อมไม่เพียงพอต่อการตอบประเด็นเรื่องสถานภาพทางศีลธรรม กรอบธรรมชาติของพระพุทธศาสนาที่มองอย่างองค์รวมคือมีความเป็นธรรมชาตินิยมอยู่แล้วจะสนับสนุนให้สถานภาพนี้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังนี้

๓.๑.๓.๑ สถานภาพทางศีลธรรม ประเด็นที่ผ่านมาจึงเป็นการศึกษาถึงพฤติกรรมของสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเพื่อหาสถานภาพทางศีลธรรมให้ชัดเจน พฤติกรรมดังกล่าวเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับพฤติกรรมของมนุษย์แล้วก็มีความเหมือนกันอยู่มาก เช่น มีความกตัญญู ไม่รู้จัก

^{๕๗} ดุรายละเอียดยใน พุ. วิ. (ไทย) ๒๖/๘๕๗-๘๖๐/๑๐๐. พุ. วิ. อ. (ไทย) ๔๘/๔๑๙-๔๒๓.

^{๕๘} พุทธทาสภิกขุ, **ปัญหาของมนุษย์**, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕-๑๖. พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตโต), **รวมปาฐกถาธรรม ชุดพระพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์**, (กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๔๑), หน้า ๗๖-๗๗. และ ว. วิสุทธสารี, **เปรต อสุรกาย เดรัจฉาน**, หน้า ๒๑๐-๒๑๓.

ประมาณตนเอง โลกเห็นแก่กัน เป็นต้น พฤติกรรมดังกล่าวทำให้อาจตีความได้ว่าเป็นพฤติกรรมเชิงศีลธรรม เมื่อมนุษย์แสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาและได้รับการยอมรับจากคนทั่วไปว่ามีจิตใจรักมั่นกตัญญู ฉะนั้น พญาแร้งที่ขยันหารวางข้าวสาธิตมาเลี้ยงพ่อแม่ที่แก่เฒ่าก็น่าจะจัดได้ว่าเป็นสัตว์กตัญญู ฉะนั้น ดังนั้น ผู้วิจัยมองว่า สัตว์ควรจะได้รับสถานภาพทางด้านศีลธรรมด้วย แต่เป็นเพียงสถานภาพระดับหนึ่งเท่านั้น ไม่ใช่ทั้งหมดที่จะมีสถานภาพได้ เนื่องจากสัตว์โดยมากอาศัยสัญชาตญาณในการดำเนินชีวิต จึงมีสัตว์อยู่เพียงจำนวนหนึ่งเท่านั้นที่จะมีพฤติกรรมเชิงศีลธรรมได้ ข้ออ้างดังกล่าวจึงน่าจะทำให้เรายอมรับได้ในระดับหนึ่ง คำถามคือศีลธรรมเป็นอย่างไร เบื้องต้นนี้จึงเป็นการทำความเข้าใจในเชิงสาระสำคัญของศีลธรรมและอภิปรายในช่วงต่อมา ดังนี้

๑. ความเข้าใจเรื่องศีล ศีล แปลว่า ปกติ กล่าวคือ ความปกติเรียบร้อยแห่งกาย วาจา ความประพฤติเรียบร้อยแห่งกายวาจา ความประพฤติดีทางกายและวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม การรักษาปกติตามระเบียบวินัย การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน ศีลเป็นหลักปฏิบัติสำหรับขจัดความชั่วทางกายวาจา เป็นมนุษยธรรม (ธรรมสำหรับมนุษย์หรือเป็นธรรมอันเป็นเหตุให้เกิดเป็นมนุษย์)^{๕๙} เบญจศีลนั้นได้แก่ การไม่ฆ่าสัตว์ (ห้ามฆ่า ห้ามทำร้ายร่างกาย ห้ามทรมานให้ลำบาก) การไม่ลักทรัพย์ การไม่ประพฤติผิดเรื่องกาม การไม่พูดเท็จ และการไม่ดื่มสุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ส่วนเบญจธรรมได้แก่ เมตตาธรรม สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ) สหารมณ์ (ความยินดีในภรรยาของตน) สัจจะ (พูดคำจริงมีประโยชน์) และสติ (ความระลึกได้หรือความไม่ประมาท)^{๖๐} ในพระพุทธศาสนาจำแนกศีลออกเป็น ๒ ระดับ คือ (๑) ศีลในพระวินัย เป็นข้อบัญญัติที่มีลักษณะเป็นกฎเกณฑ์ เป็นแบบแผนของสังคมเพื่อกำกับความประพฤติปฏิบัติให้สอดคล้องกัน ผู้ที่ละเมิดละเมิดหรือก้าวล่วงจะต้องผิดศีลหรือผิดกฎหมาย (๒) ศีลในระบบจริยธรรม เป็นศีลที่มีลักษณะเป็นสากล เป็นข้อแนะนำสั่งสอนหรือหลักปฏิบัติที่เป็นไปตามกฎธรรมชา เป็นความดีงาม มีลักษณะเป็นคุณธรรมจริยธรรมที่จะปฏิบัติก็ได้ไม่ปฏิบัติก็ได้ ถึงแม้จะไม่ปฏิบัติก็ไม่เป็นการละเมิดหรือผิดศีลแต่อย่างใด^{๖๑} ศีลจึงเป็นข้อปฏิบัติทางกายและวาจาให้เรียบร้อยดีงาม ผู้ที่ประพฤติศีลได้จึงได้รับอานิสงส์ตามสมควรแก่การประพฤติ เช่น เจริญด้วยโภคทรัพย์ เข้าถึงสวรรค์สมบัติ และเป็นบาทฐานให้เข้าถึงพระนิพพาน เป็นต้น

๒. ความเข้าใจในปาณาติบาต ศีลข้อที่ ๑ คือการไม่ทำชีวิตของสัตว์อื่นให้ตกลงไป หรือการไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ควรทำความเข้าใจในเบื้องต้น ดังนี้

^{๕๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๔๕-๒๔๖.

^{๖๐} ดูรายละเอียดใน ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒-๓๖๓. ม. ม. (ไทย) ๑๒/๘๙/๘๒-๘๓. และ อัง. ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๑/๓๐๗-๓๐๘. พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๗๕-๑๗๖. สมภาร พรหมทา, **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์ โสภณิ ทำแท้ง และการุณยฆาต**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์, ๒๕๔๘), หน้า ๕๖. มีการจัดระบบศีลธรรมจริยธรรมในพระพุทธศาสนาตามระดับขั้นต้น (เบญจศีลเบญจธรรม) ขั้นกลาง (กรรมบถ ๑๐) และขั้นสูงสุด (มรรคมีองค์ ๘) ซึ่งศีลข้อที่ ๑ ก็ปรากฏอยู่ชัดในระดับขั้นต้นและขั้นกลาง ส่วนขั้นสูงสุดนั้นต้องลงลึกไปในรายละเอียดในอภิสัสสิกขา.

^{๖๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๙), หน้า ๗๖๗-๗๖๘.

๑) ความหมายของปาณาติปาตาเวรมณี คำว่า “ปาณาติปาต” เป็นคำบาลี แยกออกเป็น ๒ คำ คือ ปาณ+อติปาต คำว่า ปาณ แปลว่า สัตว์ผู้มีลมปราณ หมายถึงเอามนุษย์และ สัตว์เดรัจฉานที่มีชีวิต ส่วนคำว่า อติปาต หมายถึง การทำให้ตกลงคือการฆ่าให้ตาย ส่วนคำว่า เวรมณี แปลว่า เจตนาเป็นเครื่องดเว้น รวมความว่า ปาณาติปาตาเวรมณี จะมีความหมายว่า เจตนาเป็นเครื่องดเว้นการทำชีวิตของสัตว์ให้ตกลงไปหรือการฆ่าสัตว์ให้ตาย

ในสังคิยสูตร ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ให้ความหมายว่า คำว่า “ปาณาติปาตา เวรมณี” หมายถึง เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์^{๖๒}

ในอรรถกถาสมันตปาสาทิกา ตติยปาราชิกวรรคณา ให้ความหมายว่า ปาณาติปาตนั้น คือ บุคคลยังประยออันเข้าไปตัดเสียซึ่งชีวิตินทรีย์ให้ตั้งขึ้นด้วยวรกเจตนาใด เจตนาอันนั้น ชื่อว่า วรกเจตนา ท่านเรียกว่า ปาณาติปาต (เจตนาธรรมเป็นเหตุล้างผลาญชีวิตสัตว์มี ปราณ) บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยเจตนาดังกล่าวแล้ว พึงเห็นว่า ผู้ล้างผลาญสัตว์มีปราณ^{๖๓}

ในอรรถกถาสุมังคลวิลาสินี ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พรหมชาลสูตร อธิบายว่า คำว่า ปาณาติปาต แปลว่า ทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป อธิบายว่า ฆ่าสัตว์ ปลงชีพสัตว์^{๖๔}

ในอรรถกถาสัทธัมมปกาสนี ขุททกนิกาย ปุณณาสกนิบาต วินิจจยัวัว่า การ ยังสัตว์ให้ตกไปในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่า ปาณาติปาต ท่านอธิบายว่า การประหารสัตว์ การฆ่า สัตว์ อีกอย่างหนึ่ง สัตว์มีชีวิตก็รู้ว่ามีชีวิต เจตนาที่จะฆ่าเป็นไปในทวารใดทวารหนึ่งแห่งกายทวาร และวจีทวาร ตั้งความพยายามในอันที่จะตัดชีวิตินทรีย์ ชื่อว่า ปาณาติปาต^{๖๕}

ในอรรถกถาสัมโมหวิโนทนี พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ ไขความไว้ว่า “คำว่า ปาณาติปาตา ได้แก่ จากการยังชีวิตสัตว์ให้ตกไป คือ การฆ่า การให้ตาย ส่วนคำว่า เวรมณี ได้แก่ การงดเว้น”^{๖๖}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า เว้นจาก ปาณาติปาต คือไม่ทำลายชีวิต จับเอาสาระว่า ความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการ เบียดเบียนผู้อื่นทางด้านร่างกาย^{๖๗}

ส่วน พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙) ให้ความหมายว่า ปาณาติปาต แปลว่า การฆ่าสัตว์ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปาโณ อติปาตยติ เอตยาติ ปาณาติปาโต แปลว่า เจตนา ธรรมเป็นเครื่องอันเขายังสิ่งมีปราณให้ตกลงไป (ปาณ+อติ บทหน้า ปต ธาตุในความหมายว่า ตกลง ณ ปัจจัย, ลบสระหน้า ที่สระหลัง พฤทธิ อ เป็น อา)^{๖๘}

^{๖๒} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒.

^{๖๓} วิ. อ. (ไทย) ๒/๓๘๔-๓๘๕.

^{๖๔} ที. สี. อ. (ไทย) ๑๑/๑๘๖.

^{๖๕} ขุ. ป. อ. (ไทย) ๖๘/๕๙๑-๕๙๒.

^{๖๖} อภิ. วิ. อ. (ไทย) ๗๘/๕๐๕.

^{๖๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๗๖๙.

^{๖๘} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์**

ยิ่งยศ วงศ์อำมาตย์ ให้ความหมายว่า คำว่า “ปาณาติบาต” หมายถึง การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตทุกชนิด รวมถึงการไม่ทรมาน ไม่ทารุณ ไม่ทำร้าย ไม่รังแกสัตว์ในด้านชีวิต (ร่างกาย) และจิตใจ สิทธิทางด้านร่างกายและชีวิต^{๒๙}

รวมความว่า คำว่า ปาณาติบาต หมายถึง การฆ่าสัตว์ การทำลายชีวิตสัตว์ การทำให้ชีวิตของสัตว์ตกลงไป เมื่อบวกกับคำว่า เวมณี หมายถึง เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการทำลายชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ การทำลายชีวิตมนุษย์และสัตว์อื่น ๆ การฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ถือเป็นศีลในเบญจศีลหรือกรรมบถอื่น ๆ สัตว์ในความหมายนี้เน้นมนุษย์เป็นหลักแต่ศีลข้อนี้ก็ครอบคลุมไปถึงสัตว์เดรัจฉานทุกชนิดด้วยเพราะสัตว์เหล่านี้รักชีวิตเกลียดทุกข์เหมือนกัน จึงไม่สมควรที่สัตว์เหล่านี้จะต้องถูกเบียดเบียนอย่างทารุณ

๒) ลักษณะแห่งปาณาติบาต ศีลข้อที่ ๑ แม้ว่าการฆ่าสัตว์ทรมานจะมุ่งมนุษย์เป็นหลัก แต่สัตว์เดรัจฉานก็รักชีวิต รักสุขเกลียดทุกข์เหมือนกัน เป็นเพื่อนร่วมโลก เกิดแก่เจ็บตายเหมือนกัน จึงไม่ควรเบียดเบียนข่มเหง ศีลข้อนี้จึงแผ่คลุมไปถึงสัตว์เดรัจฉานทุกชนิด ลักษณะที่ถือว่าเป็นการเบียดเบียนสัตว์ให้ทุกข์ทรมานและเป็นการก้าวล่วงศีลข้อที่ ๑ นั้น ประกอบด้วย ๓ ลักษณะสำคัญ ซึ่งบางครั้งก็ยากจะแยกแยะออกได้ว่าเข้าข่ายหรือไม่ ได้แก่

(๑) **การฆ่า** หมายถึง การทำลายหรือฆ่าชีวิตมนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉานนั้นให้ถึงแก่ตายด้วยความพยายามอย่างมากและด้วยทุกวิธีการ ผิดทั้งศีลผิดทั้งธรรม สำหรับพระภิกษุมิโทษปรับอาบัติปาจิตตีย์ สำหรับปุถุชนทั่วไปมิโทษทั้งผิดศีลและโทษทางกฎหมาย (ลหุโทษ) ขึ้นอยู่กับว่าสัตว์ที่ถูกฆ่านั้นเป็นสัตว์เช่นใด

(๒) **การทำร้ายร่างกาย** หมายถึง เป็นการกระทำให้สัตว์ได้รับความเจ็บปวดแต่ไม่ถึงตาย เช่น พิกลพิการ ทำให้เสียโฉม และทำให้เจ็บปวด เป็นต้น ปรับโทษทางวินัยแก่ภิกษุผู้กระทำคืออุลลัจฉัยหรือทุกกฏ ส่วนโทษทางกฎหมายปรับตามเจตนาและผลของการกระทำคือ ลหุโทษ (ด้วยการจำหรือปรับ)

(๓) **การทรมาน** หมายถึง การกระทำทารุณอย่างโหดร้ายหรือโหดเหี้ยม แก่สัตว์โดยขาดเมตตากรุณา ได้แก่การกระทำต่อไปนี้

ก. **การใช้งาน** หมายถึง การใช้สัตว์นั้นให้ทำงานหนักหรือใช้เกินกำลังของสัตว์ที่จะทำได้ ทั้งการเทียมยานทั้งไกลนาทั้งลากเช่น เช่น ควายที่ต้องลากไถ ช้างที่ต้องเทียมยานเพื่อขนส่ง หรือลากซุง เป็นต้น โดยผู้ที่ใช้นั้นขาดความเมตตาปรานีต่อสัตว์หรือทารุณต่อสัตว์ด้วยการปล่อยให้อดอยากหรือกินน้อยนอนน้อย แต่ใช้งานหนัก เป็นสร้างความลำบากให้แก่สัตว์ แต่ถ้าเป็นตรงกันข้าม ใช้งานอย่างเหมาะสม ไม่ปล่อยให้อดอยาก บำรุงเลี้ยงตามสมควร ไม่จัดเป็นการทรมาน

ข. **การกักขังหน่วงเหนี่ยว** หมายถึง การเลี้ยงไว้ในกรงในคอกเป็นการกักขังไว้ผูกมัดไว้เพื่อดูเล่น เพื่อชม หรือเพื่อประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่จัดว่าเป็นการ ทรมาน เพราะทำให้สัตว์นั้นขาดอิสรภาพ อดอยาก อิดโรย หמדกำลัง เช่น การลักลอบค้าขายสุนัขด้วยการกักขังรวมกันไว้ในกรง เป็นต้น แต่ทางตรงกันข้ามถือว่าไม่จัดเป็นการทรมานสัตว์

^{๒๙} ยิ่งยศ วงศ์อำมาตย์, **มัทศจรรย์ศีล ๕ ขนະกรรม**, (กรุงเทพมหานคร : บ้านสยาม, มปป.), หน้า ๑๙.

ค. การนำไป หมายถึง ผูกมัดสัตว์แล้วให้นำไป เช่น การผูกมัดเบ็ดหรือไถไว้รวมกันแล้วนำไป (ฆ่าหรือค้าขาย) การหิ้วหามเอาเท้าขึ้นเอาศีรษะลง ทำให้สัตว์เหล่านั้นลำบากเดือดร้อนทุกข์ทรมาน จัดเป็นการทรมานสัตว์ชนิดหนึ่ง แต่ถ้าเป็นตรงกันข้ามไม่ถือว่าเป็นการทรมานสัตว์

ง. การเล่นสนุก หมายถึง การจับเอาสัตว์มาเล่นเพื่อความสนุกสนานบันเทิง เป็นการทำให้สัตว์ทุกข์ทรมานด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น วิธีการเอาประทัดผูกหางสุนัขแล้วเอาไฟจุดแล้วให้ตกใจวิ่งหนีไป การขว้างสัตว์ด้วยก้อนหิน การสาदनํ้าร้อน การหักทั้งปีกหรือขาของต๊กแตนหรือจิ้งหรีด เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้เข้าข่ายเป็นการทรมานสัตว์ชนิดหนึ่ง ถ้ากระทำตรงกันข้ามไม่จัดว่าเป็นการทรมานสัตว์

จ. การผจญสัตว์ หมายถึง การนำสัตว์มาชนกันมาแข่งขันกันอันเป็นเกมกีฬาชนิดหนึ่ง เช่น การวิ่งควาย ชนแพะ ชนแกะ ชนไก่ ชนสุนัข กัดปลา กัดจิ้งหรีด การล่าสัตว์ เช่น การล่าสุนัข การล่ากวาง เป็นต้น และละครสัตว์ เช่น การนำช้างมาแข่งกีฬา การแสดงโชว์ของเสือหรือสัตว์ชนิดอื่น ๆ เป็นต้น ลักษณะเหล่านี้หากเป็นการทำให้สัตว์ทุกข์ทรมาน จัดว่าเป็นการทรมานสัตว์ แต่ถ้าเป็นตรงกันข้ามไม่จัดว่าเป็นการทรมานสัตว์^{๗๐}

ฉ. การใช้สัตว์ทดลอง หมายถึง การนำสัตว์มาใช้ในการทดลอง ซึ่งในอดีตสมัยหนึ่งมีการนำสัตว์มาใช้ทดลองแต่ละปีเป็นจำนวนมาก โดยไม่ได้คำนึงถึงความรู้สึกเจ็บปวดและความทรมานของสัตว์ มุ่งหวังเพียงการทดลองเท่านั้น แม้ในปัจจุบันจะมีการออกกฎระเบียบในเรื่องนี้ทั้งก่อน ขณะกำลังทดลอง หรือหลังการทดลองก็ตาม การทดลองด้วยการใช้สัตว์นั้นก็เข้าข่ายการทรมานสัตว์ในประเด็นนี้อยู่ไม่น้อย

ช. การลักลอบค้าขายสัตว์ หมายถึง การใช้สัตว์เป็นเครื่องมือหรือเป็นอาชีพ เช่น การค้าขายสุนัข การฆ่าสัตว์เพื่อเอางา เขา กระดูก หรือหนัง เป็นต้น มาเป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพ ก็ถือว่าผิดในข้อนี้ เนื่องจากการบรรทุกสัตว์จำนวนมากอย่างแออัดทำให้สัตว์ทรมานในขณะขนส่ง การลักลอบค้าขายสัตว์นั้นเหตุผลอย่างหนึ่งคือการบริโภคเนื้อสัตว์ โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องการบริโภคเนื้อสัตว์ด้านสุขภาพ บำรุงอวัยวะภายในร่างกายของผู้บริโภค ทำให้มีการค้นหาสัตว์หรือหาอวัยวะของสัตว์นั้น ๆ จึงเป็นเหตุให้มีการลักลอบและการทรมานสัตว์เกิดขึ้น การบริโภคเนื้อสัตว์ด้วยความเชื่ออย่างนี้ถือว่าเป็นแหล่งที่มาของการลักลอบค้าขายสัตว์อย่างหนึ่งและสร้างรายได้อย่างงดงามสำหรับนักล่าสัตว์ ส่วนการค้าขายสัตว์สงวนหรือลักลอบค้าขายสัตว์ป่าก็เช่นเดียวกัน การหลบซ่อนหลบหลีกเจ้าหน้าที่บ้านเมืองทำให้ต้องซ่อนสัตว์ไว้อย่างระมัดระวังและทำให้เป็นช่องทางการทรมานสัตว์ได้อีกทางหนึ่ง

๓) จุดมุ่งหมายของศีลข้อที่ ๑ มีจุดประสงค์ดังนี้ (๑) เพื่อให้มีเมตตาธรรมและไม่เบียดเบียนกันและกัน (๒) เพื่อให้ชีวิตมีความปลอดภัย ไม่ต้องหวาดระแวงกันและกัน (๓) เพื่อให้

^{๗๐} ดร.อำนาจ ยอดทอง, “แนวคิดด้วยสิทธิสัตว์ในเบญจศีล-เบญจธรรม” ใน พระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเพื่อประโยชน์สุขของมวลมนุษยชาติ, วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ ปีที่ ๘ ฉบับพิเศษ เนื่องในโอกาสเฉลิมฉลองพุทธชยันตี ๒๖๐๐ ปี แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : ๒๑ เช่นจรี, ๒๕๕๕), หน้า ๒๘๖-๒๘๙. และ แก้ว ชิตตะขบ รวบรวมและเรียบเรียง, **คมและลึกในวินัยวัตรธรรมศึกษาขั้นตรี**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๘), : ๘.

ประกอบกิจการงานและประพฤติดุธรรมได้สะดวก (๔) เพื่อเป็นพื้นฐานให้สามารถช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (๕) เพื่อให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข (๖) เพื่อกำจัดเวรภัยทั้งในชาติปัจจุบันและชาติต่อไป^{๗๑}

๔) โทษของการผิดศีลข้อที่ ๑ การจะเจริญหรือเข้าถึงได้จึงต้องรักษาศีลให้สมบูรณ์ ดังนั้น อานิสสแห่งการไม่ผิดศีลข้อที่ ๑ แยกออกได้ ๒ ประการ คือ

๑) ผู้ที่ทำปาณาติบาตตายไปแล้ว ย่อมบังเกิดในนรก ในกำเนิดสัตว์เดรัจฉาน ในเปรตวิสัย ดังพุทธพจน์ที่ตรัสรับรองไว้ว่า “...อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นดังนี้ว่า ปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์) มีผลชั่วทั้งในภพนี้และภพหน้า ครั้นพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว จึงละปาณาติบาต ลอยปาณาติบาต”^{๗๒}

๒) เมื่อเกิดเป็นมนุษย์จะได้รับผล ๙ ประการ คือ (๑) เป็นคนทุพพลภาพ พิกลพิการ สูญเสียอวัยวะ (๒) เป็นคนรูปไม่งาม ไม่สมส่วน (๓) มีกำลังกายอ่อนแอ (๔) เป็นคนเฉื่อยชา (๕) เป็นคนขี้ลาด (๖) เป็นคนถูกผู้อื่นฆ่าหรือฆ่าตัวเอง (๗) มีโรคภัยเบียดเบียน (๘) พวกพ้องบริวารแตกแยกกันหรือสูญเสียบริวาร (๙) อายุสั้น^{๗๓}

๕) อานิสสแห่งการไม่ผิดศีลข้อที่ ๑ การรักษาศีลให้สมบูรณ์จึงเป็นสิ่งที่ดีงามเป็นคุณธรรมสูง ผู้ที่รักษาไว้ดีแล้วย่อมอานิสสแห่งการไม่ผิดศีล ๒ ประการ คือ

๑) ได้รับผลปฏิสนธิกาล คือ ได้เกิด (อย่างต่ำ) เป็นมนุษย์หรือเกิดเป็นเทวดา

๒) ได้รับผลปัตติกาล คือ หลังจากเกิดแล้วจะได้รับผลอานิสสถึง ๒๓ ประการ คือ (๑) มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบถ้วน (๒) มีร่างกายสมส่วน (๓) มีความแคล่วคล่องว่องไว (๔) ฝ่ามือและฝ่าเท้างดงามอย่างบรรจง (๕) เป็นผู้ที่มีผิวพรรณสดใส (๖) มีรูปโฉมงามแล้มน (๗) เป็นผู้อ่อนโยน (๘) เป็นผู้มีความสุข (๙) เป็นผู้แก่กล้า (๑๐) เป็นผู้มีความกล้า (๑๑) มีวาจาเพราะพริ้ง (๑๒) พวกพ้องบริวารไม่แตกแยก (๑๓) ไม่เป็นคนขี้กลัว (๑๔) ไม่ถูกทำลาย (๑๕) ไม่มีคนคอยปองร้าย (๑๖) มีบริวารหาที่สุดมิได้ (๑๗) มีรูปงาม (๑๘) มีทรวดทรงสมส่วน (๑๙) มีโรคน้อย (๒๐) ไม่มีเรื่องเศร้าโศกทุกข์ใจ (๒๑) เป็นที่รักของชาวโลก (๒๒) ไม่พลัดพรากจากคนและของรัก (๒๓) มีอายุยืน^{๗๔}

ในหลักเบญจศีลเบญจธรรมคือการไม่ฆ่าสัตว์และเมตตากรุณาต่อสัตว์ จัดเป็นส่วนหนึ่งในศีลหลายระดับ ทั้งศีล ๕ ศีลอุโบสถ ๘ ศีล ๑๐ และศีล ๒๒๗ เน้นการไม่ทำร้ายหรือเบียดเบียนทุกประการ คำถามว่า เราสามารถขยายขอบเขตทางศีลธรรมไปยังสัตว์หรือไม่ หรือมนุษย์เท่านั้นที่มีศีลธรรมได้ คำตอบค่อนข้างจะต้องระมัดระวังเป็นอย่างมาก เนื่องจากหลายทัศนะนั้นมักจะปฏิเสธเรื่องนี้ แต่เมื่อพิจารณาจากลักษณะของศีลธรรมที่เป็นการกระทำ (action) หรือเป็นพฤติกรรม (behavior) ทางด้านศีลธรรมของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับคำว่า ถูกหรือผิด ดีหรือเลว

^{๗๑} พระเมธีวราภรณ์ (สุทัศน์ ป.ธ.๙), **เบญจศีลเบญจธรรม อุดมชีวิตของมนุษย์**, หน้า ๓๑-๓๒.

^{๗๒} อจ. ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๖๗/๓๐๒.

^{๗๓} พระเมธีวราภรณ์ (สุทัศน์ ป.ธ.๙), **เบญจศีลเบญจธรรม อุดมชีวิตของมนุษย์**, หน้า ๕๙-๖๐.

^{๗๔} ดูรายละเอียดใน ม. อ. (ไทย) ๑๔/๒๙๐-๒๙๑/๓๕๐-๓๕๑. และ ยิ่งยศ วงศ์อำมาตย์, **มัทศกรยศีล**

สมควรหรือไม่สมควรแล้ว เราอาจต้องใช้เวลาในการพิจารณาอย่างละเอียด แต่เมื่อมองอย่างหยาบทั่วไป เราจะพบว่าพฤติกรรมบางอย่างของสัตว์เข้าข่ายในพฤติกรรมทางด้านศีลธรรม แม้พระพุทธศาสนาจะเน้นทางด้านจิตใจ แต่กรณีเช่นนี้ก็ยากที่จะมองไปที่จิตใจของสัตว์ การสังเกตจากพฤติกรรมซึ่งเป็นคุณค่าทางด้านศีลธรรมจึงเป็นเรื่องสำคัญ เพราะเราสามารถเปรียบเทียบพฤติกรรมเช่นนี้กับพฤติกรรมเชิงศีลธรรมของมนุษย์ได้ เราก็คงที่จะตั้งคำถามไม่ได้ว่าเป็นพฤติกรรมทางด้านศีลธรรมหรือไม่ เช่น สุนัขที่ให้ลูกแมวดื่มนม สุนัขที่เฝ้าศพเพื่อนที่นอนตาย ช้างที่ใส่บาตรพระ หรือนกที่เกาะกันเป็นกลุ่ม เป็นต้น เราสามารถมองเห็นและเปรียบเทียบการกระทำเหล่านี้ได้ ซึ่งมนุษย์อีกหลายจำพวกก็ไม่เข้าใจในเรื่องศีลธรรมแตกต่างจากสัตว์เหล่านี้เลย เช่น คนบ้า คนสติไม่ดี เป็นต้น ไม่ต่างจากที่ซิงเกอร์อ้างเรื่องเด็กแรกเกิดหรือคนพิการทางสมอง ศีลธรรมข้อที่หนึ่งคือห้ามฆ่าสัตว์และสอนให้รู้จักเมตตาต่อกันในเบญจศีลเบญจธรรมจึงน่าจะเป็นคำตอบได้ว่าการขยายขอบเขตไปยังสัตว์ทั้งหลายด้วย แม้สัตว์ทั้งหลายจะไม่มีสติปัญญาพอที่จะพิจารณาถึงเรื่องศีลธรรมได้อย่างมนุษย์ก็ตาม แต่มนุษย์เป็นผู้ที่สามารถที่จะพิจารณาได้และกระทำตามหลักศีลธรรมได้อย่างถูกต้องที่สุด ทั้งในคุณค่าทางศีลธรรมอันเป็นคุณค่าที่เกี่ยวข้องกับการกระทำทุกประการ ประเด็นเรื่องศีลห้านั้นครอบคลุมถึงสัตว์ด้วย สมภาร พรหมทา มองว่า

เดิมนั้นศีลห้าเป็นระบบศีลธรรมที่มีขอบเขตครอบคลุมไปถึงสัตว์ด้วย ในแง่ที่เป็นจริยธรรมส่วนบุคคล เนื้อหาของศีลห้านี้จะยังครอบคลุมตามความหมายเดิม ชาวพุทธที่มุ่งทำความดีเพื่อก้าวไปหาเป้าหมายสูงสุดอันได้แก่ความพ้นทุกข์นั้นย่อมเป็นผู้ไม่เบียดเบียนสัตว์อื่นที่มีสถานะต่ำกว่ามนุษย์ แม้ว่าโลกแห่งความเป็นจริงมนุษย์ไม่เคยกำหนดกรอบทางความรับผิดชอบให้อ้อมมาถึงสัตว์เลยก็ตาม แต่ในแง่ที่เป็นจริยธรรมทางสังคมอันจะเป็นรากฐานของการตรากฎหมาย ศีลห้าจะครอบคลุมเฉพาะสังคมมนุษย์เท่านั้น แต่กฎข้อนี้ก็มีกรยกเว้นในบางกรณีกล่าวคือ การละเมิดสัตว์อื่นที่ไม่ใช่มนุษย์ก็สามารถมีได้ในกรณีที่การกระทำต่อสัตว์นั้นเป็นสิ่งที่ไร้เหตุผล (ยกตัวอย่างเช่นการฆ่าสัตว์เพื่อเป็นอาหารถือว่าเป็นการกระทำที่มีเหตุผล เพราะโครงสร้างทางชีวภาพของเราถูกออกแบบมาโดยธรรมชาติให้ต้องบริโภคเนื้อสัตว์ แต่การทรมานสัตว์เพื่อความสนุกสนาน การกระทำทารุณกรรมต่อสัตว์โดยไม่มีเหตุอันควรถือว่าเป็นการกระทำที่ไร้เหตุผลเพราะไม่สามารถอธิบายได้ว่ามีความจำเป็นอันใดจึงต้องกระทำการเช่นนั้น ขอให้สังเกตว่าในกรณีที่การทรมานสัตว์นั้นอธิบายได้ว่าเกิดจากความจำเป็นเช่น ชวนาต้องใช้แรงงานวัวควายเพื่อไถนา อุตสาหกรรมด้านยาบางอย่างต้องใช้สัตว์ในการทดลอง เป็นต้น การกระทำประเพณีนี้ตามหลักการละเมิดถือว่ามีเหตุผลเพราะสามารถอธิบายถึงความจำเป็นได้^{๗๑๕}

ผู้วิจัยเห็นด้วยกับทัศนะของ สมภาร พรหมทา ชัดเจนว่าศีลห้านั้นครอบคลุมมาถึงสัตว์ด้วย ซึ่งผู้วิจัยก็เห็นด้วยในประเด็นนี้ เพราะเท่าที่ผู้วิจัยนำมาแสดงให้เห็นคำสอนตั้งแต่พระไตรปิฎกเป็นต้นมา จะเห็นว่าศีลข้อแรกนั้นครอบคลุมมายังสัตว์ด้วยในแง่ที่จะได้รับการปกป้องไม่ให้ถูกฆ่าหรือทารุณกรรมและในปัจจุบันก็มีความจำเป็นหลายด้านที่จะต้องเข้าข่ายในการกระทำทารุณกรรมสัตว์ที่จะต้อง

^{๗๑๕} สมภาร พรหมทา, “ศีลธรรมกับกฎหมาย มุมมองพุทธศาสนา : รายงานการวิจัย” วารสารพุทธศาสนศึกษา, : ๓๖.

ได้รับการพิจารณา ดังนั้น ในฐานะที่มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีจิตใจสูงจะประเสริฐกว่าสัตว์เดรัจฉาน จึงต้องเป็นคนที่มีศีลธรรมจริยธรรมเป็นหลักประพฤติที่สำคัญในชีวิต ไม่ควรผูกขาดศีลธรรมไว้เพียงแค่มนุษย์เท่านั้น ควรที่จะขยายขอบเขตด้านศีลธรรมไปยังสัตว์ด้วย เพราะการกระทำที่เป็นการทารุณกรรมต่อสัตว์เป็นการกระทำผิดศีลธรรมข้อที่หนึ่งในตัว มนุษย์เป็นผู้ลงมือกระทำ สัตว์เป็นผู้ถูกระทำ ดังนั้น สัตว์จึงต้องนับเข้าในขอบข่ายแห่งศีลธรรมด้วย เพราะเมื่อวัดด้วยความรู้สึกจะเห็นว่าสัตว์ทั้งหลายก็รักชีวิตของตนเองไม่ต่างจากมนุษย์ที่รู้จักรักชีวิตของตนเองเช่นเดียวกัน

สัตว์บางชนิดตายเพราะความอดอาหาร บางชนิดที่กำลังน้อยต้องถูกสัตว์ใหญ่กว่าทำร้าย การทำร้ายกันของสัตว์ถ้ามองอย่างผิวเผินก็จะเห็นว่าไม่ถือว่าผิดเพราะเป็นการกระทำเพื่อการดำรงชีวิตตามสัญชาตญาณของสัตว์ แต่มองอีกแง่มุมหนึ่งจะเห็นว่าสัตว์นั้นกระทำการคือผิดศีลข้อแรกอยู่ตลอดเวลา เมื่อขยายขอบเขตศีลธรรมไปยังสัตว์ ก็ต้องนับว่าสัตว์นั้นมีความผิดทางศีลด้วย แต่การจะมานับเรื่องการผิดศีลธรรมของสัตว์นั้นก็เป็นการกระทำที่เกินขอบเขตของมนุษย์ จึงเน้นที่การกระทำของมนุษย์เป็นหลัก ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางแต่ไม่ได้ยึดเป็นใหญ่และเป็นส่วนหนึ่งของระบบธรรมชาติด้วยกัน การทารุณกรรมต่อสัตว์หรือการฆ่าสัตว์จึงเป็นเรื่องที่ผิดศีลข้อปาณาติบาต ซึ่งถูกยกให้เป็นศีลข้อแรกในบรรดาศีลห้า เพื่อให้ไม่ถูกเบียดเบียนและรู้จักเคารพสิทธิในกันและกัน สัตว์จึงมีสถานภาพเท่าเทียมกันในด้านศีลธรรมที่จะต้องได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกันด้วย สิ่งที่ต้องทำหรือปลูกฝังกันก็คือต้องมีสติปัญญาและเมตตากรุณาช่วยเหลือสัตว์เหล่านั้นด้วย ทั้งด้านอาหาร การกิน การมีที่อยู่ยามประสบภัย และการอยู่อย่างไม่หวาดระแวงภัย มีความสุข และได้รับการปฏิบัติอย่างสมควรจากมนุษย์^{๗๖} เพื่อให้ผู้กระทำตามนั้นมีพฤติกรรมที่ไม่เป็นการทำร้ายผู้อื่น สัตว์อื่นหรือสิ่งอื่น ๆ เป็นการให้ความเคารพต่อผู้อื่นในฐานะที่อยู่ร่วมโลก และเช่นเดียวกันก็อยากที่จะให้ผู้อื่นเคารพตอบด้วยเช่นกัน

หลักศีลทั้งหลายดังกล่าวเป็นหลักการที่มุ่งที่จะให้ผู้คนได้ประพฤติปฏิบัติอย่างเหมาะสม ผู้ที่ปฏิบัติได้อย่างดี ย่อมเป็นเรื่องที่ดีที่สุดที่คนคนนั้นจะพึงได้รับและพระพุทธศาสนาก็ย่อมเห็นด้วย ถ้าวินิจฉัยแล้วไม่ปฏิบัติตามหลักศีลได้หรือไม่ คำตอบคือพระพุทธศาสนาไม่ได้ห้าม แต่พยายามจะชี้ให้เห็นว่าหากเกิดการกระทำที่ผิดมุ่งร้ายต่อกันและกัน สังคมก็ไม่เกิดประโยชน์สุข แต่ถ้ามีศีลธรรม สังคมก็จะได้ประโยชน์สุขจากการที่ทุกคนปฏิบัติตาม การกระทำที่ผิดหลักเบญจศีลเบญจธรรมจึงนับว่าเป็นการทำลายศีลธรรมและทำให้เกิดความทุกข์ยากลำบากต่อชีวิตของมนุษย์และสัตว์อื่น การประพฤติตามหลักศีลคือทำให้พฤติกรรมทางด้านกายและวาจาของแต่ละคนอยู่ในสภาพปกติ ไม่เบียดเบียนกันและกัน จึงเป็นการทำตามหน้าที่ของมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนาที่ตนเองนับถือ เมื่อมนุษย์เห็นแก่ตัวมากขึ้น ไม่คำนึงถึงชีวิตผู้อื่นและไม่คำนึงถึงธรรมชาติ แสวงหาแต่ผลประโยชน์ที่ตนเองจะได้อย่างเดียว เบียดเบียนผู้อื่น สัตว์อื่น และธรรมชาติ วิกฤตการณ์ต่าง ๆ ก็เกิดขึ้น อันเนื่องมาจากการกระทำของมนุษย์คือขาดศีลธรรม ศีลธรรมจึงเป็นเรื่องใหญ่กว่าที่คิด เป็นระเบียบวินัยเป็นกฎเกณฑ์ร่วมกันของสังคมมนุษย์ที่จะต้องประพฤติปฏิบัติให้ได้ เมื่อขาดศีลธรรม สังคมก็ปั่นป่วนวุ่นวาย ธรรมชาติก็แปรปรวน เกิดภัยพิบัติอย่างมากมาย ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า

^{๗๖} ดูรายละเอียดใน ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒-๓๐๓. อจ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๑-๑๗๔/๒๘๗-๒๙๒. พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๗๕-๑๗๖. สมภารพรมทา, **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์ โสเภณี ทำแท้ง และการุณยฆาต**, หน้า ๕๕-๖๕.

“โลกทุกวันนี้กำลังมีปัญหาทางศีลธรรม ถึงขนาดที่ว่า ถ้าศีลธรรมไม่กลับมาแล้ว โลกนี้จะต้องวินาศ”^{๗๗} ศีลธรรมในความหมายของท่านจึงจะช่วยให้โลกร่มเย็นเป็นสุข แต่ที่เป็นทุกข์อยู่ทุกวันนี้ เพราะไม่ได้ให้ความสำคัญกับศีล ศีลนั้นเหมาะสำหรับคนทุกเพศทุกวัย ผู้ที่จะปฏิบัติได้จะต้องมีศรัทธาตามหลักศาสนาแล้วปฏิบัติตรงตามหลักการด้วยความรู้ความเข้าใจ ศีลจึงเปรียบเหมือนความชุ่มเย็นของสังคมเป็นเหมือนน้ำฝนที่คอยชะล้างความร้อนรุ่มของสังคม สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้ให้ทัศนะถึงความสำคัญของหลักเบญจศีลเบญจธรรมด้วยเหตุผลเรื่องการห้ามฆ่าสัตว์ว่า

...พระพุทธศาสนามีได้สอนให้เราเห็นแก่ตัวเหยียบย่ำไปบนชีวิตเลือดเนื้อของคนอื่นให้นึกถึงอกเขาอกเรา トラบใดที่เรามองเห็นแต่ประโยชน์ส่วนตัว คืออะไรก็ตาม ถ้าขัดประโยชน์ของเรา เราก็ประณามแล้วเรายังไม่เชื่อว่าปฏิบัติตามแนวธรรมทางพระพุทธศาสนา เพราะถ้าทุกคนในโลกถือเอาแต่ประโยชน์ของตนเป็นใหญ่ ก็จะเบียดเบียนล้างผลาญกันไม่ต่างอะไรจากสัตว์ป่า ใครมีกำลังกว่าก็จะแย่งชิงข่มเหงผู้มีกำลังน้อยกว่า การที่มนุษย์เราเชื่อว่าสูงกว่าสัตว์ ก็เพราะมีคุณธรรมและระเบียบแบบแผนอันดีงาม รู้จักยับยั้งชั่งใจ ประพฤติปฏิบัติในทางที่พอเหมาะพอควร พระพุทธเจ้ามิได้ทรงสอนให้มองแง่เดียวเฉพาะที่จะเป็นฝ่ายได้เท่านั้น หากสอนให้มองถึงความรู้สึกของผู้อื่นบ้าง ในที่ใดก็ตามถ้าไม่มีการเอาใจเขามาใส่ใจเราแล้ว ในที่นั้นจะหาความผาสุกสงบไม่ได้ จากหลักการนี้ถึงอกเขาอกเรานี้ทำให้ขยายออกไปเป็นหลักศีลธรรมทางพระพุทธศาสนาชั้นสามัญ ที่เรียกว่า เบญจศีลเบญจธรรม...^{๗๘}

คำอธิบายนี้เน้นการเห็นอกเห็นใจกัน เอาใจเขามาใส่ใจเรา คำนึงถึงความรู้สึกของสัตว์อื่นว่าไม่ได้มีความแตกต่างกัน ศีลธรรมจึงมีความสำคัญอย่างมาก สัตว์จึงเป็นส่วนหนึ่งของระบบศีลธรรมคือมีสถานภาพทางศีลธรรมอย่างชัดเจนในระบบศีลห้าทางพระพุทธศาสนา สมภาร พรหมตามองความเท่าเทียมกันด้านนี้ไว้ว่า “พุทธศาสนายังมีเกณฑ์ละเอียดอีกอย่างน้อย ๒ เกณฑ์เพื่ออธิบายว่าทำไมเราจึงควรมองว่าสัตว์ก็มีสถานะทางศีลธรรมเท่าเทียมมนุษย์ เกณฑ์ที่หนึ่งคือ ความที่สัตว์มีความสามารถที่จะคิดได้หรือใช้ปัญญาได้ (ดังตัวอย่างที่ปรากฏในวรรณกรรมของพุทธศาสนา เช่นชาดกที่กล่าวมาแล้ว) และเกณฑ์ที่สองคือเกณฑ์เรื่องความที่สัตว์ก็รักตัวเอง กลัวตาย และกลัวที่จะเจ็บปวดทรมานเช่นเดียวกับมนุษย์”^{๗๙} ในเกณฑ์ที่หนึ่งที่ใช้สติปัญญาหรือเหตุผลมาวัดนั้น คงจะพอมีแนวทางพิสูจน์ได้ก็คือเรื่องการฝึกฝนสัตว์ของมนุษย์ให้เลียนแบบการกระทำ กล่าวคือมนุษย์สามารถฝึกหัดสัตว์ให้กระทำตามที่ต้องการได้ ดังเช่นนายเกสฝึกหัดม้า พระพุทธองค์ก็ทรงเปรียบเทียบวิธีการฝึกฝนภิกษุของพระองค์กับการฝึกม้า หรือทรงเปรียบเทียบนิสัยภิกษุเลวเหมือนกับนิสัยของกา และเกณฑ์ที่หนึ่งก็มีข้อประพจน์ของสัตว์ในคัมภีร์ชาดกยืนยันให้เห็นถึงการรู้จักใช้สติปัญญาในการดำรงชีวิตและแก้ปัญหาชีวิต ผู้วิจัยคิดว่าความสามารถของสัตว์คงจะมองเห็นได้ระดับหนึ่งอันเป็นผล

^{๗๗} พุทธทาสภิกขุ, **ปัญหาของมนุษย์**, หน้า ๘๗.

^{๗๘} สุชีพ ปุญญานุภาพ, **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑๖-๑๑๗.

^{๗๙} สมภาร พรหมตา, **กิน : มุมมองของพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๓๖.

มาจากการรู้จักใช้สติปัญญาของสัตว์ ซึ่งเกณฑ์นี้ก็ยากจะสังเกตเห็นมากกว่าเกณฑ์ที่สองที่เน้นไปที่ความรู้สึก (perception) หรือการสังเกตพฤติกรรมเชิงศีลธรรมเป็นหลัก กล่าวคือสัตว์ทุกประเภทมีความรู้สึกรักชีวิตตนเอง รักสุขเกลียดทุกข์ ตามที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในทณทวารวคอยู่แล้ว ความชัดเจนตรงนี้สอดคล้องกับกลุ่มสิทธิของสัตว์โดยเฉพาะปีเตอร์ ซิงเกอร์ และเจเรมี เบนธัมที่เน้นทางด้านความรู้สึก แต่การตอบประเด็นเรื่องสถานภาพทางด้านศีลธรรมนี้ ผู้วิจัยคิดว่าควรเน้นที่เกณฑ์ที่สอง ซึ่งสามารถวัดกันด้วยการสังเกตการณ์พฤติกรรมของสัตว์ได้ง่ายกว่าและเหมือนกันกับแนวคิดอื่นด้วย อีกอย่างทั้งสองเกณฑ์ที่กล่าวมานั้น ผู้วิจัยมองว่ามีตัวอย่างที่น่าจะใช้สนับสนุนเรื่องพฤติกรรมที่ประกอบด้วยศีลธรรมของสัตว์หรือไม่ในทางชาติกอยู่มากมาย เพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนขึ้น ขอยกตัวอย่างมาสนับสนุนประเด็นข้างต้น ซึ่งเป็นเรื่องพฤติกรรมของช้างต้นคู่พระบารมีของรัชกาลที่ ๕ ซึ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เล่าไว้ในหนังสือ “ช้างในชีวิตของผม” ตอนคุณพระเศวตา ว่า

ในสมัยนั้น พระเจ้าไปรับบาตรในวังวันละหลายร้อยรูปทุกวัน เมื่อพระเจ้าวังแล้ว ก็เข้าไปในพระราชฐานขึ้นในเพื่อรับบาตรตามตําหนักเจ้านายในและตามเรือนข้าราชการฝ่ายใน ตอนพระกลับซึ่งเรียกว่า “พระล่อง” จึงออกมาข้างหน้าข้าราชการฝ่ายหน้าหรือคนอื่นจะไปคอยใส่บาตรที่ข้างหน้าก็ได้ พระเดินผ่านโรงช้างต้นทุกวัน คุณพระเศวตา ซึ่งอยู่ที่โรงช้างต้นก็ออกไปใส่บาตรทุกวันเหมือนกัน

ถึงตอนใส่บาตรนั้น คุณพระเศวตา ออกมายืนอยู่หน้าโรง มีความยินดีอยู่ข้าง ๆ ตรงหน้านั้นตั้งโต๊ะวางขันข้าวบาตรใบใหญ่ ข้างโต๊ะนั้นมีโต๊ะไม้ตั้งอีกตัวหนึ่ง บนโต๊ะไม้มีโตกเงินใส่กับข้าวคาวหวาน กับข้านั้นห่อใบตองอย่างประณีต ไม่ได้ใส่ถุงพลาสติกอย่างสมัยนี้ ยายแก่ลูกสาวคุณพระเป็นคนทำให้ทุกวัน รวมทั้งหุงข้าวใส่บาตรด้วยของคาวนั้น บางวันก็มีไข่เค็ม ของหวานนั้น บางวันก็เป็นกล้วยหอมหรือกล้วยไข่ หรือส้มเขียวหวานตามฤดูกาล

พอได้เวลาพระล่อง พระก็เข้ารับบาตรที่พระเศวตา คุณพระก็เอางวงจับทัพพีตักข้าวในขันลงใส่ลงในบาตรแล้ววางทัพพี เอางวงค่อย ๆ หยิบของคาวและของหวานใส่บาตรพระ ดูเหมือนจะหยิบเบากว่าคนอื่นเสียอีก เพราะไม่ช้าเลย เสร็จแล้วคุณพระก็เอางวงจับตรงหน้าผากนมัสการพระ พระองค์อื่นก็เข้ามารับบาตรต่อไปจนหมด

คุณพระเศวตา ใส่บาตรด้วยความสงบเสงี่ยมไปจนสิ้นอายุ แต่มีบางวัน วันที่ของคาวเป็นไข่เค็มหรือของหวานเป็นกล้วยหอม คุณพระจะค่อย ๆ ขำเลี้งดูตาควาญ พอเห็นควาญเปลอ คุณพระก็จะค่อย ๆ เอางวงเอื้อมไปหยิบไข่เค็มหรือกล้วยหอมกล้วยไข่แล้วขยับงวงเอามาใส่ปาก แต่ควาญก็เห็นทันทุกที เห็นแล้วก็ร้องว่า “คุณพระ” หรือ “คุณพระก็...ไม่น่าเลย” หรือ “อย่านำคุณพระ บาบ” คุณพระก็จะรีบเอาของวางไว้ที่เดิมไม่บับสลาย แล้วก็ใส่บาตรต่อไปด้วยความสงบเสงี่ยม...^{๘๐}

ชาดกในพระพุทธศาสนากล่าวถึงสัตว์เดรัจฉานที่มีพฤติกรรมเชิงศีลธรรมทั้งในแง่ที่ดีทั้งในแง่ที่ร้ายไว้อย่างมากมาย พฤติกรรมของคุณพระเศวตา เป็นการกระทำที่ประกอบด้วยความดีงาม

^{๘๐} ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, **ช้างในชีวิตของผม**, (กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า 2000, ๒๕๔๔), หน้า ๒๘-๓๐.

เพราะได้รับการฝึกฝนตกเตือนให้ตั้งมั่นอยู่ในความดีงามและสามารถกระทำได้ด้วย การควบคุมยับยั้งใจตนเอง เช่นเดียวกับพญาช้างฉัททันต์ ในตึงสตินิบาต ขุททกนิกาย^{๘๑} เรื่องของพญาหงส์ทองธรรุ ในมหาหังสชาดก อสตีนิบาต ขุททกนิกาย ความตอนหนึ่งที่ว่า “หงส์นี้แม่เป็นสัตว์ดิรัจฉานก็ยังกระทำมิตรธรรมแสดงความรักความห่วงใยไม่ทิ้งเพื่อนซึ่งแม่นุษย์ก็ยังทำไม่ได้ถึงปานนี้ แท้จริงพวกมนุษย์ด้วยกันก็ยังไม่อาจจะกระทำมิตรธรรมเช่นนี้ได้เลย น่าอัศจรรย์จริง ๆ ที่สัตว์ดิรัจฉานนี้ถึงพร้อมด้วยสติปัญญากล่าววาทะเพราะฉะนั้นได้”^{๘๒}

การกระทำของสัตว์เหล่านี้ ผู้วิจัยมองว่าเป็นการกระทำเชิงศีลธรรม เพราะประกอบไปด้วย ๑) สติปัญญา (เหตุผล) และ ๒) อารมณ์ความรู้สึก แม้การใช้เหตุผล (หรือจิตใจ) ของสัตว์นั้นจะอธิบายได้ยาก เพราะสติปัญญาหรือเหตุผลของสัตว์น้อยกว่ามนุษย์ แต่จากพฤติกรรมที่กล่าวมาข้างต้นก็พอจะอธิบายได้ในระดับหนึ่ง เพราะสัตว์ที่ถูกฝึกแล้วจะเชื่อและเชื่อฟังเจ้าของหรือผู้ฝึกในสวนสัตว์ มีกรณีในทำนองเช่นนี้ปรากฏอยู่มากมาย เช่น สุนัข แมว ปลาโลมา เป็นต้น ซึ่งในเกสิสูตร จตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย ก็ทรงแสดงรับรองไว้เช่นนั้นคือการฝึกสัตว์นั้นมีทั้งการฝึกด้วยวิธีนุ่มนวล วิธีรุนแรง และทั้งสองวิธีด้วยกัน^{๘๓} พฤติกรรมของสัตว์จึงเป็นเหตุผลเชิงศีลธรรมในระดับหนึ่ง ส่วนที่น่าจะชัดเจนและอธิบายได้ดีที่สุดคืออารมณ์ความรู้สึกของสัตว์ (สัญชาตญาณ) เมื่อใช้หลักการนี้มองการกระทำของสัตว์ ก็จะพบว่าช่องทางที่จะอธิบายพฤติกรรมทางศีลธรรมได้ ดังนั้นคุณธรรมศีลธรรมที่แสดงออกได้จึงมีมาจากอารมณ์ความรู้สึก เช่น แม่ไก่ที่ปกป้องลูกโดยไม่คิดถึงตนเองเวลาที่มีศัตรูเช่นเหยี่ยวมารุกรานหรือแม่สุนัขที่ยอมอดอาหารเพื่อให้ลูกได้กิน พฤติกรรมเหล่านี้พุทธศาสนาถือว่าเป็นคุณธรรมเท่าที่สัตว์จะมีได้ พฤติกรรมเชิงคุณธรรมนี้จึงมีคุณค่าที่น่ายากยิ่ง ฉะนั้น คำสอนของพระพุทธศาสนาเรื่องอหิงสาก็ดี เมตตาธรรมก็ดี กรุณาธรรมก็ดี เบญจศีล เบญจธรรมก็ดี ล้วนเป็นคำสอนที่มุ่งป้องกันการทารุณกรรมสัตว์ส่วนหนึ่ง มุ่งประโยชน์เกื้อกูลแก่สังคมโลกส่วนหนึ่ง เป็นการให้ความสำคัญกับการรักษาศีลและการปกป้องคุ้มครองส่งเสริมสัตว์ เพราะสัตว์ทั้งหลายมีสถานะทางจริยธรรมในด้านคุณค่าจากความสามารถในการทำความดี คุณค่าจากความดีที่ได้สั่งสมไว้ในอดีตชาติ และคุณค่าจากความสามารถในการมีความสุข ทุกข์ และรักชีวิต^{๘๔}

สรุปว่า สัตว์นั้นมีความสามารถทางด้านศีลธรรมและมีจิตใจที่รู้จักศีลธรรมได้ระดับหนึ่ง (ยกเว้นการบรรลุธรรม) หลักการศีลข้อปาณาติบาตในเบญจศีลนั้น ทำให้สัตว์มีสถานภาพทางศีลธรรมอย่างชัดเจนเพราะมีพฤติกรรมเชิงศีลธรรม พฤติกรรมดังกล่าวก็คือ ๑) ความรู้สึกที่จะรักตัวเอง รักสุขเกลียดทุกข์ ไม่อยากถูกเบียดเบียน และกลัวตาย ๒) มีความสามารถที่จะฝึกหัดตนเองได้ในระดับหนึ่ง (ปัญญา) ตัวอย่างที่ชัดเจนคือการเสวยพระชาติเป็นสัตว์และการฝึกฝนสัตว์ให้เรียนรู้

^{๘๑} คุรยละเอียดใน พ. ขา. (ไทย) ๒๗/๙๗-๑๓๗/๕๕๔-๕๖๑. และ พ. ขา. อ. (ไทย) ๖๑/๓๗๗-๔๐๘.

^{๘๒} คุรยละเอียดใน พ. ขา. (ไทย) ๒๘/๑๐๑-๑๐๓/๑๐๐. พ. ขา. อ. (ไทย) ๖๒/๓๙๐-๔๔๓. และ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **ชาดกในธรรมบท**, หน้า ๖๘.

^{๘๓} คุรยละเอียดใน อ. ต.ก. (ไทย), ๒๑/๑๑๑/๑๖๙-๑๗๑.

^{๘๔} เฉลิมวุฒิ วิจิตร, “สถานะทางจริยธรรมของสัตว์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วารสารพุทธศาสนศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๑ มกราคม-เมษายน ๒๕๕๕), : ๔๕.

หรือเลียนแบบพฤติกรรมของมนุษย์ได้ ดังนั้น การแสดงออกของสัตว์หลายอย่างจึงเป็นการแสดงออกพฤติกรรมทางศีลธรรม โดยเฉพาะเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับกรกระทำของมนุษย์ทั้งในด้านดีทั้งในด้านไม่ดี แม้สัตว์จะไม่มีสติปัญญาพอที่จะพิจารณาหรือตั้งกฎเกณฑ์ด้านศีลธรรม แต่มนุษย์ก็สามารถขยายขอบเขตด้านศีลธรรมไปยังสัตว์ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ไม่จำเป็นต้องจำอยู่เพียงแค่มนุษย์เท่านั้น ซึ่งน่าจะช่วยยกสถานภาพของสัตว์ให้เท่าเทียมทางศีลธรรมได้

๓.๑.๓.๒ สถานภาพทางธรรมชาติ พระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาที่จัดเข้าในกลุ่มของธรรมชาตินิยมได้อย่างชัดเจน เพราะธรรมะของพระพุทธเจ้านั้นตั้งอยู่บนฐานของธรรมชาติ พระพุทธองค์ทรงรู้และเข้าใจธรรมชาติทั้งหมด พระธรรมคำสอนของพระองค์จึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับสังขารที่มีอยู่จริงในธรรมชาติ การมีแนวคิดแบบธรรมชาตินิยมนี้เอง ทำให้พระพุทธศาสนาค่อนข้างจะได้เปรียบศาสนาและแนวคิดอื่น เพราะทำให้สัตว์นั้นถูกยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งในธรรมชาติ เช่นเดียวกับมนุษย์ เป็นองค์ชีวลัยร่วมกัน ดังนั้น แนวคิดแบบธรรมชาตินิยมจึงปรากฏอยู่มาก ผู้วิจัยเห็นว่าควรเริ่มต้นที่การเข้าใจ “นิยาม (กฎ) ที่หมายถึง ความแน่นอน” ของธรรมชาติ ในอรรถกถาท่านอธิบายนิยามไว้ว่ามี ๕ ประการด้วยกัน คือ

๑. พืชนิยาม (Biological Laws) หมายถึง กฎของสิ่งมีชีวิตทั้งหมด ในทางวิทยาศาสตร์หมายถึง กฎทางชีววิทยา กล่าวคือ เป็นกฎธรรมชาติที่ควบคุมความเป็นไปของสิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์ เช่น ปลูกถั่ว ย่อมได้ถั่ว ปลูกแตงย่อมได้แตง เป็นต้น

๒. อุตุนิยาม (Physical and Chemical Laws) หมายถึง กฎที่ควบคุมสิ่งไม่มีชีวิตทุกชนิด เช่น ดิน ฟ้า อากาศ สสาร วัตถุ ภูมิต่าง ๆ ในทางวิทยาศาสตร์หมายถึง กฎทางฟิสิกส์

๓. กรรมนิยาม (The law of Karma) หมายถึง กฎแห่งกรรม กรรมคือการกระทำแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ กรรมดีและกรรมชั่ว กรรมดีย่อมตอบสนองในทางดี กรรมชั่วย่อมตอบสนองในทางชั่ว

๔. จิตตนิยาม (Psychic Law) หมายถึง กฎการทำงานของจิตใจ พระพุทธศาสนาสอนว่า คนเราประกอบด้วยส่วนที่สำคัญสองส่วน คือ ร่างกายและจิตใจ ในส่วนของจิตใจนั้นมีความสำคัญในฐานะเป็นผู้สั่งการทุกอย่างให้ร่างกายปฏิบัติตาม

๕. ธรรมนิยาม (The law of cause and effect) หมายถึง กฎแห่งเหตุและผลของสรรพสิ่ง และความสัมพันธ์กันของนิยามทั้งสี่ประการข้างต้น^{๘๕}

กฎทั้งห้าประการนี้ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างในโลกและจักรวาล พระพุทธศาสนาเชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างดำเนินไปตามกฎทั้งห้าประการนี้ทั้งสิ้น ธรรมนิยามมีขอบเขตครอบคลุมกว้างขวางที่สุด กฎทั้งสี่ข้อข้างต้นสรุปรวมลงในข้อสุดท้ายนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงค้นพบนิยามหรือกฎธรรมชาติทั้งห้าเหล่านี้ แต่พระองค์ตรัสสอนโดยเน้นเรื่องจิตตนิยาม กรรมนิยาม และธรรมนิยาม เพราะมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับทุกข์และการดับทุกข์ของมนุษย์ ส่วนเรื่องอุตุนิยามและพืชนิยามนั้น พระองค์ตรัสไว้เพียงเล็กน้อยเท่านั้นคือเฉพาะที่จำเป็นเพื่อให้เข้าใจแนวปฏิบัติสู่การดำรงชีวิตและสู่

^{๘๕} ดูรายละเอียดใน ที. ม. อ. (ไทย) ๑๓/๑๐๐-๑๐๑. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๑๕๒-๑๕๓. และ สมภาร พรหมทา, **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์ : โสภณิ ทำแท้ง และการฉวยโอกาส**, หน้า ๗.

การพันทุกซ์ได้ชัดเจนขึ้น หรือพระพุทธรองค์จะตรัสในกรณีมีผู้ทูลถามเท่านั้น นิยามเหล่านี้ บัญญัติตามสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติเพื่อให้เข้าใจและใช้ร่วมกันอย่างแท้จริง นิยามเหล่านี้กล่าวถึงความจริงที่มีอยู่ในธรรมชาติซึ่งแยกออกเป็นสัจจะ ๒ ประการ นั่นคือ

๑. สมมติสัจจะ (Convention Truth) หมายถึงความจริงขั้นสมมติ นั่นคือเป็นความจริงที่คนกำหนดกะเกณฑ์ขึ้นแล้วก็ตกลงกันโดยไม่คำนึงถึงสภาพที่แท้จริง เช่น นาย ก. นาย ข. ต้นไม้ ภูเขา สัตว์ สิ่งของ เป็นต้น ภาษาเป็นสมมติสัจจะแบบหนึ่งซึ่งเหมาะสมและเป็นสิ่งที่จำเป็นในการนำไปใช้กับสมมติสัจจะ อีกทั้งเป็นเครื่องมือในการบัญญัติคำเรียกแทนสิ่งนั้น ๆ ให้เกิดความเข้าใจตรงกัน พระพุทธศาสนาเห็นว่าการบัญญัติสิ่งใด ๆ นั้น ต้องบัญญัติตามความหมายหรือแก่นแท้ของสิ่งนั้น (อรรถบัญญัติ) และบัญญัติเป็นถ้อยคำ วลี ประโยคใช้เรียกสิ่งนั้น ๆ เช่น นาย ก. นาย ข. ช้าง ม้า วัว สุนัข เป็นต้น

๒. ปรมาตสัจจะ (Ultimate Truth) หมายถึงความจริงขั้นปรมาตม ไม่ขึ้นกับข้อกำหนดของคน เป็นความจริงที่แน่นอนที่มีอยู่ในธรรมชาติ เป็นความจริงที่อยู่เหนือวิสัยของประสาทสัมผัสมนุษย์ ประกอบไปด้วยจิต เจตสิก รูป และนิพพาน สัจจะทั้งสองนั้นมีความสัมพันธ์ในระดับพื้นฐานคือระดับจริยธรรม

ในพระไตรปิฎก มีข้อความหลายชุดที่อธิบายยืนยันให้เห็นถึงหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นเกี่ยวข้องกับระบบธรรมชาติ (สัจธรรม) เช่น

เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี (อิมสมิ สติ อิหิ โหติ)

เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น (อิมสสุปปาทา อิหิ อุปุปชติ)

เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี (อิมสมิ อสติ อิหิ น โหติ)

เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ (อิมสสุ นิโรธา อิหิ นิรุชติ)^{๘๖}

...ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุอันนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความ เป็นไปตามธรรมดา ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุ ธาตุ นั้น ครั้นรู้บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย...^{๘๗}

ข้อความชุดแรก เป็นการอธิบายด้วยกฎแห่งความเป็นปัจจัยกันและกัน ที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตาหรือกฎแห่งการอิงอาศัยกันและกันนั่นคือหลักปฏิจจสมุปบาท ธาตุที่กล่าวถึงในข้อความชุดที่สองหมายถึงหลักไตรลักษณ์นั่นคือ ความเป็นของไม่เที่ยง (อนิจจตา) ความเป็นทุกข์ (ทุกขตา) และความเป็นของไม่ใช่ตัวตน (อนัตตตา) หลักการเหล่านี้เป็นการมองสรรพสิ่งในธรรมชาติ เข้าใจ เข้าถึง แล้วนำมาบัญญัติเรียกใช้กัน ธรรมเนียมในกฎข้างต้นนั้นก็คือตัวธรรมะหรือธรรมชาติ พุทธทาสภิกขุให้ความหมายของคำว่า ธรรม นั้นในภาษาบาลี หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ยกเว้นอะไร ทั้งรูปธรรมและนามธรรมหรือทั้งสังขตธรรม (ธรรมที่ถูกปรุงแต่งได้) ทั้งอสังขตธรรม (ธรรมที่ไม่สามารถปรุงแต่งได้) พุทธทาสภิกขุให้ความหมาย ๔ ประการ คือ

^{๘๖} ดูรายละเอียดใน พุ. อ. (ไทย) ๒๕/๑-๓/๑๗๑-๑๗๖. ดูคำอธิบายรายละเอียดในงานเขียนของพุทธทาสภิกขุเรื่อง อิทัปปัจจยตา และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ.

^{๘๗} ส. นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๔.

๑. คำว่า ธรรม หมายถึง ตัวธรรมชาติทั้งหมดไม่ยกเว้นอะไร จะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรมก็ตาม

๒. คำว่า ธรรม หมายถึง กฎของธรรมชาติ เป็นกฎที่บังคับธรรมชาติให้เป็นไปให้เกิดขึ้น ให้ตั้งอยู่ ให้ดับไป เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัจธรรม เช่น กฎเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือกฎเรื่องไตรลักษณ์ กฎเรื่องปัจจุสมุปบาท กฎเรื่องอริยสัจ หรือเรื่องกฎแห่งกรรม เหล่านี้ล้วนแต่เป็นกฎของธรรมชาติ เรียกว่า สัจธรรม

๓. คำว่า ธรรม หมายถึง หน้าที่ของมนุษย์ตามกฎหมายของธรรมชาติที่จะต้องประพฤติหรือกระทำให้ถูกต้องตามกฎหมายของธรรมชาติ

๔. คำว่า ธรรม หมายถึง ผลที่จะเกิดจากหน้าที่นั้น^{๘๘}

สมภาร พรหมทา มองว่า ธรรมในพระพุทธศาสนามีอยู่ ๒ ประเภท คือสัจธรรมและศีลธรรม ในแต่ละประเภทก็มีความหมายหรือความจริงอยู่ในตัวของมันอยู่แล้ว ดังข้อความที่ว่า

ตามหลักพระพุทธศาสนา ธรรมมีอยู่สองประเภท ประเภทแรกคือธรรมในความหมายว่าข้อเท็จจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ข้อเท็จจริงเหล่านี้พุทธศาสนาเชื่อว่ามีอยู่แล้วอย่างนั้นและมีอยู่ตลอดไป ไม่ว่าจะมีความรับรู้ข้อเท็จจริงเหล่านี้หรือไม่ก็ตาม ธรรมในความหมายนี้ ผู้เขียนขอเรียกว่า สัจธรรม (metaphysical realities) นอกจากธรรมประเภทนี้ ยังมีธรรมในอีกความหมายหนึ่ง ธรรมในความหมายนี้ได้แก่หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาสั่งสอนประชาชน ธรรมในความหมายนี้ ผู้เขียนขอเรียกว่า ศีลธรรม (moral rules)^{๘๙}

ตามคำอธิบายนี้ หลักคำสอนของพระพุทธศาสนา เมื่อแยกออกแล้วก็จะได้ทั้งในแง่ของสัจธรรมทั้งในแง่ของศีลธรรม แต่หลักดังกล่าวนี้จะต้องทำหน้าที่ให้เชื่อมโยงสัมพันธ์กันให้ได้ สิ่งที่ชาวพุทธควรทำคือต้องทำหน้าที่ในการศึกษาและปฏิบัติต่อธรรมทั้งสองนี้อย่างลงตัว กล่าวคือต้องเชื่อมโยงหลักการทั้งสองนี้ให้สามารถปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง เพราะ

๑. หน้าที่ของธรรมะกับศีลธรรม (คน) เป็นการทำหน้าที่ระหว่างศีลธรรมกับคน และคนกับศีลธรรมที่ต้องมีต่อกัน การบัญญัติศีล ๕ และธรรมะข้ออื่นๆ ขึ้นมาเพื่อให้เกิดความสงบสุขระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสัตว์ และสิ่งแวดล้อม ศีลธรรมที่บัญญัติออกเป็นกติกากฎหมายจึงเป็นสิ่งที่จะต้องปฏิบัติอย่างเกื้อกูลต่อกัน หากปฏิบัติผิดแล้วย่อมถูกลงโทษ บทลงโทษในแง่ศีลธรรมใจริยธรรมก็ดี ในแง่ของกฎหมายก็ดี บัญญัติขึ้นเพื่อให้ทุกคนปฏิบัติเป็นพื้นฐานเพื่อให้เข้าใจเกี่ยวกับชีวิตที่ต้องเกิดมาอยู่ในโลกนี้ ดังนั้น ศีลธรรมจึงมีหน้าที่ต่อคนเพื่อปรับปรุงคนให้เป็นคน (ดี) และปรับปรุงคนให้เหมาะสมกับหน้าที่ มนุษย์เมื่อเข้าใจต่อศีลธรรมอย่างนี้จึงต้องปฏิบัติหน้าที่ให้ถูกต้อง กล่าวคือจะต้องศึกษาธรรมะให้เข้าใจ จะต้องปฏิบัติธรรมะ และจะต้องช่วยกันเผยแผ่ช่วยเหลือซึ่งกันและกันให้รู้จักธรรมะและให้ปฏิบัติธรรมะ^{๙๐}

^{๘๘} พุทธทาสภิกขุ, อุปสรรคของการเข้าถึงธรรมอุปสรรคที่มีอยู่ในคำพูด, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๓๐), หน้า ๙๔-๙๕.

^{๘๙} สมภาร พรหมทา, พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์ : โสภณีย์ ทำแท้ง และการรณฆาต, หน้า ๕-๖.

^{๙๐} พุทธทาสภิกขุ, ปัญหาของมนุษย์, หน้า ๑๕๔-๑๕๕.

๒. หน้าที่ของธรรมะในชั้นปรมัตถธรรม เป็นการทำหน้าที่ของมนุษย์ตามปรมัตถธรรมที่มีขึ้นมาในพระพุทธศาสนา กล่าวคือมนุษย์ปฏิบัติตามหลักศีลธรรมอย่างถูกต้องแล้วยังต้องปฏิบัติต่อปรมัตถธรรมอย่างเต็มกำลังหน้าที่ด้วย หน้าที่ที่กล่าวถึงนี้ก็เพื่อให้คนรู้วัตถุประสงค์ของการเกิดมา ชีวิตนี้ต้องมีอุดมคติ (การดับทุกข์) และต้องการจะช่วยให้ทุกคนอยู่เหนือปัญหาทุกปัญหา หน้าที่ที่ปรมัตถธรรมดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เมื่อธรรมชาติมุ่งหมายหน้าที่อย่างนี้ มนุษย์จึงต้องปฏิบัติตาม หน้าที่ที่มนุษย์มนุษย์ต้องปฏิบัตินั้นก็คือ ตั้งอยู่ในกฎของไตรลักษณ์และอิทัปปัจจยตา จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นมากเกินไป หน้าที่ของปรมัตถธรรม คือ ๑) การรู้แจ้งแทงตลอด และ ๒) การใช้ปรมัตถธรรมในกรณีศีลธรรมช่วยแก้ปัญหาให้ไม่ได้^{๙๑}

การทำหน้าที่สัมพันธ์กันของหลักธรรมะดังกล่าว เป็นการทำหน้าที่โดยมนุษย์โยงโยเข้าหากันให้ได้จุดที่ลงตัวที่สุดเพื่อความสุขของชีวิต สัตว์ สังคม และธรรมชาติ จึงต้องปฏิบัติให้สอดคล้องกัน ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวไว้ว่า

เมื่อได้โยงสังธรรมกับจริยธรรมเข้าหากันจนถึงบัญญัติธรรมแล้ว ก็จะมองเห็นวิถีแห่งชีวิต และวิถีแห่งสังคมของมนุษย์ตลอดจนธรรมชาติแวดล้อมโยงถึงกันหมด และเมื่อมองเข้าไปในส่วนรายละเอียด ก็จะมีแม้แต่จริยธรรมในการปฏิบัติต่อสังธรรม ดังได้กล่าวแล้วว่า การปฏิบัติในทางจริยธรรมนั้นอาศัยความรู้หรือปัญญาที่รู้สังธรรม แต่ในระหว่างที่เรารู้สังธรรมยังไม่เพียงพอ การปฏิบัติจริยธรรมของเราต้องให้เป็นไปเพื่อเข้าถึงสังธรรมคือทำให้ปัญญาที่รู้สังธรรมนั้นเพิ่มขึ้นด้วย...^{๙๒}

การทำหน้าที่สัมพันธ์กันระหว่างศีลธรรม กรรม และธรรมชาติ ทำให้เกิดคุณค่า ๒ ประการ คือ ๑) คุณค่าภายนอก อันเป็นคุณค่าด้านการทำกิจร่วมกับมนุษย์ สัตว์ สังคม สิ่งแวดล้อม เป็นพฤติกรรมภายนอกที่ทำให้เกิดความสันติสุขกับตนเองและผู้อื่น ๒) คุณค่าภายใน อันเป็นคุณค่าด้านการพัฒนาจิตใจและปัญญา เป็นการประจักษ์แจ้งในตนเอง มีความรอบรู้ มีเมตตากรุณา มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้อื่นและสรรพสัตว์ทั้งหลาย การเรียนรู้และเข้าใจศีลธรรม และสังธรรมจึงมีความสำคัญ

จากที่ได้อภิปรายมานี้เมื่อกล่าวให้แคบลงไป จะเห็นได้ว่าระหว่างมนุษย์กับสัตว์นั้นต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของระบบธรรมชาติที่จะต้องดำรงชีวิตให้อยู่รอด ย่อมไม่อาจหลีกเลี่ยงที่จะกระทบกระทั่งกันได้ แต่เมื่อพิจารณาให้แยกคายแล้วก็จะพบเองว่า มนุษย์และสัตว์นั้นต่างก็เป็นองค์ร่วมแห่งชีวภาพเดียวกัน มีสถานภาพทางธรรมชาติเท่าเทียมกัน ไม่ควรถูกแบ่งแยกในด้านนี้ ความ เป็นองค์ร่วมนี้แยกออกได้เป็น ๒ ชุด คือ

๑. มนุษย์ สัตว์ และพืช นับเป็นองค์ร่วมแห่งชีวภาพ เป็นสิ่งมีชีวิตเหมือนกัน
๒. มนุษย์ สัตว์ และพืช นับเป็นองค์ร่วมแห่งธรรมชาติเดียวกัน

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๖-๑๖๐.

^{๙๒} พระเทพเวที (ป. อ. ปยุตฺโต), **สังจธรรมกับจริยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๓๔.

ในมุมมองแบบองค์รวมของพระพุทธศาสนาเถรวาทนี้เอง ทำให้สถานภาพของสัตว์ด้านนี้มีความมั่นคงอย่างมาก นอกจากนี้ มนุษย์กับสัตว์ก็มีความเหมือนและความแตกต่างกันอีก กล่าวคือ

๑. มนุษย์และสัตว์ต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของสภาวะธรรมเดียวกัน กล่าวคือ มนุษย์และสัตว์ตกอยู่ภายใต้การแก่ เจ็บ ตาย มีความรู้สึก รักตัวกลัวตาย รักชีวิตของตนเอง ทำกรรมใดไว้อย่อมได้รับผลของการกระทำนั้น ๆ แต่มนุษย์นั้นแตกต่างออกไปจากสัตว์ มนุษย์นั้นสามารถพัฒนาเหนือกว่าสัตว์ได้ด้วยสติปัญญา จึงสามารถใช้สอยสัตว์ได้หรือพัฒนาส่วนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ได้ รวมทั้งยังมีความพยายามที่จะพิชิตเอาชนะธรรมชาติด้วย จะอย่างไรก็ตาม การเกิดเป็นมนุษย์นั้นย่อมได้เปรียบสัตว์เดรัจฉานหรือมนุษย์ด้วยกันอย่างมากตรงที่มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองด้านศีลธรรมจนก้าวไปสู่ความเป็นอริยชนและเข้าถึงพระนิพพานอันเป็นจุดหมายสูงสุดได้ ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “ในหมู่มนุษย์ ผู้ที่ฝึกตนดีแล้ว ประเสริฐที่สุด”^{๙๓} สรุปว่า ภายใต้อสังขารเดียวกันมนุษย์กับสัตว์ก็มีสถานภาพอย่างเดียวกันคือเมื่อเกิดมาแล้ว ต้องแก่เฒ่าชราไปตามวัย เจ็บป่วย และตายไปในที่สุด ตกอยู่ภายใต้ความทุกข์หรือสังขารนี้เอง ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนให้เรียนรู้จักทุกข์ และการดับทุกข์ เป็นไปตามหลักไตรลักษณ์เดียวกัน

๒. มนุษย์และสัตว์มีความเหมือนกันภายใต้องค์กรร่วมแห่งชีวิภพ (biosphere) นั่นคือมนุษย์และสัตว์มีความเหมือนกันอย่างกว้าง ๆ ในแง่ของการมีร่างกาย มีเพศ มีจิตใจ มีลมหายใจ มีกินอาหาร มีหลับนอน มีการสืบพันธุ์ และมีการกลัวภัย พื้น ดอกบัว อธิบายว่า ตามความเป็นจริงแล้ว สัตว์เดรัจฉานมีความทุกข์มากกว่าความสุข เพราะต้องคอยดิ้นรนแสวงหาอาหารหากินอยู่ตลอดเวลา ได้กินบ้าง ไม่ได้กินบ้าง อิ่มบ้าง ไม่อิ่มบ้าง ทั้งนี้ก็เพราะสัตว์เดรัจฉานไม่รู้จักประกอบอาชีพและสะสมเสบียงอย่างมนุษย์ หาได้มากก็กินอ่อม ได้น้อยก็ไม่อ่อม ไม่ได้เลยก็อด จะมีก็แต่สัตว์ที่คนนำมาเลี้ยงซึ่งโดยมากเป็นเป็ด ไก่ และสุกร เป็นต้น ที่เขานำมาเลี้ยงไว้เพื่อขายนำไปฆ่าเป็นอาหาร ซึ่งมันก็คงเห็นว่ามันคุ้มค่างกับชีวิตของมันเลย และยังมีทุกข์อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเด่นมากของสัตว์เดรัจฉานนั่นก็คือความกลัว ความหวาดระแวงภัยอันตรายที่จะมาถึงตัว อันมาจากสัตว์ประเภทเดียวกันบ้าง ต่างประเภทบ้าง แต่ที่น่ากลัวมากที่สุด ก็ภัยอันตรายที่มาจากคน คนเป็นภัยที่ร้ายกาจที่สุดของสัตว์ กล่าวคือสัตว์ทั้งหลาย ต้องบาดเจ็บล้มตายนานักต่อนักแล้วจนกระทั่งสูญพันธุ์ไปจากโลกก็มีมากมายหลายพันธุ์แล้ว ก็เพราะการฆ่าของคนนั้นแหละ สรุปแล้ว สัตว์เดรัจฉานนอกจากจะมีความทุกข์เพราะการหากินแล้ว ก็ยังต้องทุกข์เพราะความหวาดระแวงภัยอันตรายซ้ำเติมเข้ามาอีกด้วย^{๙๔} นอกจากนี้ มนุษย์และสัตว์นั้นมีความเหมือนกันในด้านองค์ประกอบของชีวิตที่เรียกว่า เบญจขันธ์ กล่าวคือมนุษย์มีครบทั้งรูป (มหาภูตรูปและอุปาทายรูป) เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ^{๙๕} ส่วนสัตว์นั้นมียอดองค์ประกอบเพียงแค่ ๒ ประการคือ มีรูปกับเวทนาเท่านั้น สรุปก็คือ มนุษย์กับสัตว์เหมือนกันในองค์ชีวิภพนี้หลายประการ สัตว์ดำเนินชีวิตด้วยสัญชาตญาณมนุษย์ได้เปรียบกว่าตรงที่ดำเนินชีวิตด้วยทั้งสัญชาตญาณและสติปัญญา ข้อนี้ทำให้สัตว์ด้อยกว่ามนุษย์ จึงไม่มีความสามารถจะเข้าใจศีลธรรมได้

^{๙๓} พุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๑/๑๓๓.

^{๙๔} พื้น ดอกบัว, **พุทธปรัชญาแห่งชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๕๐), หน้า ๙๕.

^{๙๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๓๐-๓๑.

๓. มนุษย์มีลักษณะที่เหนือกว่าสัตว์ด้วยธรรมะ หากมนุษย์มีศีลธรรมย่อมเป็นผู้มีใจสูงสมกับความเป็นมนุษย์และอยู่เหนือสัตว์ แต่หากประพฤติตรงกันข้ามก็ไม่ต่างกับสัตว์คือขาดธรรมะเหมือนกัน ดังพุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ว่า “ธรรมะเท่านั้นที่จะทำความผิดแปลกแตกต่างระหว่างคนกับสัตว์ เมื่อเอาธรรมะออกไปเสียแล้ว คนก็เท่ากันกับสัตว์ มันมีใจความว่า ธรรมะนี้ทำให้คนต่างจากสัตว์ ธรรมะสร้างคนขึ้นมาผิดจากสัตว์ก็เพราะว่าต้องการให้คนมีธรรมะอย่างคนอย่างมนุษย์”^{๙๖} เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับคนสมองพิการและเด็กทารกแรกเกิดแล้วที่ไม่สามารถรับรู้เข้าใจศีลธรรมแล้วก็ไม่แตกต่างกัน หรือมนุษย์ที่ปราศจากธรรมะแล้วก็ไม่ได้แตกต่างจากสัตว์เลย ดังนั้น สิ่งที่จะทำให้มนุษย์เหนือกว่าสัตว์แตกต่างจากสัตว์และสูงส่งกว่าสัตว์ก็คือสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมะ” เพราะมนุษย์รู้จักใช้เหตุผลหรือสติปัญญาในการแก้ไขปัญหาและดำเนินชีวิตที่ประกอบด้วยธรรมะ มนุษย์เท่านั้นจึงมีความสามารถที่จะเข้าใจ เข้าถึง และบรรลุธรรมได้ ส่วนสัตว์นั้นไม่มีศักยภาพทางด้านนี้ แต่มนุษย์ที่มัวแต่ใช้เหตุผลก็มักจะด้อยกว่าสัตว์ เพราะการเผชิญปัญหาด้านความทุกข์ทางด้านจิตใจนั้นมนุษย์ก็มีมากกว่าสัตว์ เพราะมนุษย์นั้นรู้จักคิดมาก คิดได้เร็ว คิดได้ลึกซึ้ง และมัวคิดติดตันอยู่กับปัญหาทั้งหลาย ทำให้เผชิญกับทุกข์ทางจิตใจมากกว่าสัตว์ซึ่งรู้จักคิดหรือคิดน้อยกว่ามนุษย์ และนั่นทำให้มนุษย์ด้อยกว่าสัตว์ลงไปอีก^{๙๗}

แม้สัตว์จะมีความเหมือนและแตกต่างกันกับมนุษย์ แต่มองให้ลึกซึ้งลงไปอีกแล้ว มนุษย์กับสัตว์ก็เป็นส่วนหนึ่งของระบบธรรมชาติและตกอยู่ภายใต้กฎจักรธรรมอันเดียวกัน การเกิดกับการตายเป็นสิ่งที่มนุษย์กับสัตว์ได้เผชิญมานานแสนนานทำให้อาจเคยมีสถานภาพบางอย่างก็เป็นได้ การฝึกฝนพัฒนาตนเองจึงเป็นสิ่งที่อาจเรียกได้ว่า “พัฒนาการตนเอง” ไปสู่ความหลุดพ้นให้ได้ ดังนั้น ระหว่างการเกิดกับการตายนี้จึงเป็นช่วงเวลาที่ทำให้เกิดการกระทำดีและสั่งสมความดีให้มากจนกลายเป็นคุณค่าที่สูงส่งมากยิ่งขึ้นไปสู่ความหลุดพ้น พระมหาจุฬินชัย วชิรเมธี ให้เหตุผลถึงการที่ต้องมีเมตตาต่อสัตว์และต่อกันและกันไว้ ๑๐ ประการ ดังนี้

๑. มนุษยชาติ รวมทั้งสรรพชีวิต สรรพสัตว์ อาจเคยเป็นญาติพี่น้องหรือวงศาคณาญาติกันมาแต่ปางก่อนในสังสารวัฏอันยาวไกล

๒. มนุษยชาติ รวมทั้งสรรพชีวิต สรรพสัตว์ ต่างก็เป็นสัตว์โลกซึ่งดำรงความเป็นสมาชิกของโลกนี้ประเภทหนึ่งเหมือนกันกับเรา

๓. มนุษยชาติ รวมทั้งสรรพชีวิต สรรพสัตว์ ต่างก็เป็นผู้ตกอยู่ในกฎธรรมชาติเช่นเดียวกันกับเราตามกฎแห่งไตรลักษณ์คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

๔. มนุษยชาติ รวมทั้งสรรพชีวิต สรรพสัตว์ ล้วนถูกเชื่อมโยงเข้าด้วยกันตามกฎที่ปัดป้องตาที่ว่า “สรรพสิ่งล้วนอิงอาศัยกัน”

๕. มนุษยชาติ รวมทั้งสรรพชีวิต สรรพสัตว์ ต่างก็มีความต้องการพื้นฐานเช่นเดียวกันกับเรา อันได้แก่ รักสุข เกลียดทุกข์ กลัวต่ออาชญา และหวาดผวาต่อความตายเหมือนกัน

๖. มนุษยชาติ รวมทั้งสรรพชีวิต สรรพสัตว์ ต่างก็มีภาระผูกพันที่จะต้องรับผิดชอบเป็นภารกิจส่วนตัวมากพออยู่แล้ว

^{๙๖} พุทธทาสภิกขุ, ปัญหาของมนุษย์, หน้า ๑๕-๑๖.

^{๙๗} พุทธทาสภิกขุ, อยู่อย่างพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔.

๗. มนุษยชาติ รวมทั้งสรรพชีพ สรรพสัตว์ ต่างก็มีอายุสังขารที่ถูกจำกัดด้วยเงื่อนไขเวลา ที่แสนสั้นเพียงชั่วข้ามพับหู่ ชั่วงูแลบลิ้น ชั่วแมงกิ้งกิ้งน้ำ ชั่วลัดมือเดียว

๘. มนุษยชาติ รวมทั้งสรรพชีพ สรรพสัตว์ ที่เอากำเนิดเกิดกายมาเวียนว่ายบนโลกใน สภาพชีวิตแบบต่าง ๆ กัน ล้วนแล้วแต่เคยมีวามะหลงผิด ยึดติดอยู่ในอำนาจของกิเลสมูล คือ ความ โลก ความโกรธ ความหลง เผลอทำผิด ทำพลาด ทำการอุปาทนนานัปการ

๙. มนุษยชาติ รวมทั้งสรรพชีพ สรรพสัตว์ ล้วนเป็นหนี้บุญคุณของบุพการี ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม แผ่นดินถิ่นเกิด

๑๐. มนุษยชาติ รวมทั้งสรรพชีพ สรรพสัตว์ เมื่อแรกเกิดมานั้นล้วนมีต้นทุนเสมอกัน คือ นับว่าเป็นสัตว์โลก แต่เมื่อพัฒนาตัวเองให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป สักวันหนึ่งข้างหน้าก็ย่อมจะได้ชื่อว่าเป็นผู้วิวัฒนาการถึงจุดสูงสุดแห่งความเป็นอารยชนอารยชีวิตได้เช่นกัน^{๙๘}

ในพุทธยวรรค สังยุตตนิกาย นิทานวรรค แสดงให้เห็นความสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์กับ มนุษย์และมนุษย์กับสัตว์อื่นในสงสารว่าอาจจะมีความสัมพันธ์กันอย่างยาวนานหรือเคยเป็นญาติกัน มาก่อนก็ได้ “ภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ที่สุดเบื้องต้นที่สุดเบื้องปลาย ไม่ปรากฏแก่เหล่าสัตว์ผู้ถูกอวิชชาทิดขวาง ถูกตัณหาผูกไว้ วนเวียนท่องเที่ยวไป...เมื่อเธอทั้งหลาย เคยเกิดเป็นบิดา...เป็นมารดา...เป็นพี่น้องสาว...เป็นบุตร...เป็นโค...เป็นกระบือ...เป็นแกะ...เป็นแพะ... เป็นเนื้อ...เป็นสุกร...เป็นไก่...โดยกาลนานนี้ มิใช่หาได้ง่าย...”^{๙๙}

สรุปว่า สัตว์เดรัจฉานมีคุณค่า มีประโยชน์ หรือมีความสำคัญในหลายด้านต่อระบบ นิเวศ ต่อมนุษย์ และต่อสัตว์ด้วยกัน พระพุทธศาสนายอมรับว่าสัตว์มีสถานภาพทางศีลธรรมคือเป็น สิ่งมีชีวิตจิตใจเช่นเดียวกับมนุษย์ มีความรู้สึกกลัวต่อภัยต่าง ๆ มีอารมณ์ความรู้สึกเจ็บปวด เป็นสุข หรือเป็นทุกข์ได้ และสามารถให้เหตุผลหรือปัญญาได้ในระดับหนึ่งในการดำรงชีวิต ขึ้นต้น พระพุทธศาสนายอมรับว่าสัตว์มีสถานภาพเท่าเทียมกับมนุษย์ในระบบธรรมชาติ และขยายขอบเขต ทางศีลธรรมไปยังสัตว์ด้วยนั่นคือหลักการที่กล่าวถึงข้างต้น สถานภาพทางกฎแห่งกรรมทำให้ พระพุทธศาสนาก้าวไปอีกขั้นหนึ่งเหนือกว่าแนวคิดอื่น ๆ ทั้งมนุษย์และสัตว์เมื่อกระทำความผิดอย่างใด อย่างหนึ่งจึงต้องได้รับผลที่เท่าเทียมกัน ไม่ว่าผลนั้นจะดีหรือชั่วก็ตาม กฎแห่งกรรมเป็นความ รับผิดชอบทางศีลธรรม อำนาจแห่งกรรมจึงทำหน้าที่ตัดสินตามความดีหรือชั่วไม่มีข้อยกเว้น อยู่ เหนือกว่ากฎหมายหรืออำนาจอื่นใดที่เน้นด้านพยานหลักฐานแล้วสามารถตัดสินผิดถูกได้ พระพุทธศาสนาจึงสอนและเน้นให้กระทำความดี ให้ละเว้นความชั่วคือไม่เบียดเบียนสัตว์ทุกประการ และให้ชำระจิตใจให้ผ่องใส

^{๙๘} พระมหาจุฬาลงกรณ วชิรเมธี, **เมตตธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑-๑๖.

^{๙๙} ดูรายละเอียดใน **ส. นิ.** (ไทย) ๑๖/๑๓๖-๑๔๒/๒๒๖-๒๒๙. Peter Harvey, *Buddhist Attitudes to and Treatment of Non-human Nature (พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม)* แปลโดย บรรณาธิการวารสารพุทธ ศาสนศึกษา, หน้า ๕๔.

๓.๒ การทารุณกรรมสัตว์กับเกณฑ์ตัดสินทางศีลธรรม

การยอมรับสถานภาพทางศีลธรรมของสัตว์ในพระพุทธศาสนา ทำให้การทำทารุณกรรมสัตว์ทุกประการมีผลทางด้านศีลธรรม กล่าวคือเป็นการกระทำที่ผิดหลักศีลธรรมที่เกี่ยวกับสัตว์ โดยเฉพาะผู้กระทำความผิดด้วยการเบียดเบียนที่โหดร้าย ก็จะถูกมองว่าเป็นคนเลวเพราะปราศจากเมตตา ดังในสลสูตร สุตตนิบาต พระองค์ตรัสบอกถึงความเลวในโลกที่เกี่ยวกับสัตว์ว่า “คนผู้ชอบเบียดเบียนสัตว์ทุกจำพวกในโลกนี้ ไม่มีความเอ็นดูในเพื่อนมนุษย์และสัตว์อื่น พึงทราบว่าเป็นคนเลว”^{๑๐๐} การกระทำทารุณกรรมสัตว์จึงเป็นเรื่องที่ผิดหลักศีลธรรม การกระทำนั้นมีผลทั้งในทางโลกและทางธรรม หมายความว่าได้รับการติเตียน หลังจากตายไปแล้วก็ได้รับผลตามกฎแห่งกรรมดังที่กล่าวแล้วในประเด็นที่ผ่านมา พระพุทธศาสนาองประเด็นการทารุณกรรมสัตว์และเกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมอย่างไร เป็นประเด็นสำคัญเท่ากับประเด็นการยอมรับสถานภาพทางศีลธรรมของสัตว์ เพราะสามารถตัดสินการกระทำได้อย่างถูกต้อง ดังนั้น เราจะพิจารณาประเด็นนี้กันต่อไป

๓.๒.๑ การทารุณกรรมสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ปัญหาเรื่องการทารุณกรรมสัตว์นั้นมีเหตุผลหลายอย่าง ที่ไม่อาจแก้ไขได้ เหตุผลเหล่านี้กลายเป็นข้ออ้างในการกระทำหลังจากถูกจับกุมได้ การขาดหลักกฎหมายทำให้ไม่สามารถดำเนินการให้เกิดการหยุดการกระทำได้ การกระตุ้นให้ผู้คนเกิดจิตสำนึกในด้านศีลธรรมจึงเป็นเรื่องที่ต้องกระทำอย่างเร่งรีบ ก่อนที่จะสายเกินไป ประเด็นหนึ่งที่เป็นที่ถกเถียงกันมากก็คือการไม่เข้าใจเรื่องสิทธิของสัตว์ (Right of Animal) เรื่องกฎหมายเกี่ยวกับการป้องกันการทารุณกรรมสัตว์ และหลักคำสอนด้านศาสนา โดยเฉพาะสังคมไทยที่มีผู้นับถือพระพุทธศาสนาเป็นส่วนมาก หลักศีลธรรมขั้นพื้นฐานคือเบญจศีลและเบญจธรรมถูกนำมาปฏิบัติเพียงแค่บางส่วนเท่านั้น ทำให้ปัญหานี้ไม่อาจขจัดไปได้ ดังข้อความของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่ว่า

...หมาที่ขมซานอดอยากในเมืองไทยนั้นมีมากมายจริง นอกจากหมาก็ยังมีสัตว์อื่น ๆ ที่อดอยากถูกทารุณอีกมากมาย โดยไม่มีใครช่วยเหลือสนใจ จะทำอย่างไรกันดี เหตุที่สัตว์ในเมืองไทยต้องอดอยากและถูกทารุณมาก ก็เห็นจะเป็นเพราะคนไทยรู้จักเบญจศีลและปฏิบัติเบญจศีลแต่ไม่รู้จักเบญจธรรมและไม่ปฏิบัติเบญจธรรม เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงไม่ล่วงศีลข้อหนึ่งคือไม่ฆ่าสัตว์ แต่เมื่อไม่รู้จักเบญจธรรมจึงไม่รู้ว่าศีลเป็นข้อห้าม ธรรมเป็นคำสั่ง และคำสั่งหรือธรรมที่คู่กับศีลหรือข้อห้ามมิให้ฆ่าสัตว์นั้นก็คือเมตตา ต้องเมตตาสัตว์อีกด้วย...คนที่อ้างว่านับถือศาสนาพุทธทุกวันนี้ เห็นแก่ตัวแม้แต่ในทางธรรม มัวไปศึกษาพระอภิธรรมหรือนั่งวิปัสสนา เพื่อสำเร็จมรรคผลนิพพานเฉพาะตัวกันเสียมาก ชีวิตอื่นที่เป็นทุกข์เดือดร้อนจึงไม่มีใครเหลียวแล บางทีก็มัวไปแก้สัตว์ป่า นยมิไพร หมา มานอนอดตายอยู่ข้างรั้วบ้านก็เฉยได้ เพราะมันไม่ใช่สัตว์ป่า ทั้งหมดนี้เห็นจะต้องทำกันต่อไปทั้งนี้^{๑๐๑}

^{๑๐๐} พุ. ส. (ไทย) ๒๕/๑๑๗/๕๒๙.

^{๑๐๑} ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, **คนรักหมา**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐๓ - ๒๐๔.

ในข้อความดังกล่าวสะท้อนให้เห็นการปฏิบัติที่ขาดหลักศีลธรรมที่ครบถ้วน นำมาเพียงแค่บางส่วนเท่านั้น และส่วนที่นำมาก็ไม่อาจปฏิบัติได้อย่างแท้จริง สะท้อนให้เห็นว่าปัญหานี้คงจะต้องเกิดขึ้นอยู่เสมอ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีการกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เข้าข่ายเป็นการกระทำทารุณสัตว์ไว้หลายเหตุการณ์ การกระทำดังกล่าวได้รับการติเตียนจากสังคมจนเป็นข้อบัญญัติ และได้กลายเป็นอุทาหรณ์ที่ชี้ชัดว่าพระพุทธศาสนา (รวมทั้งคนทั้งหลาย) ไม่เห็นด้วยและไม่สนับสนุนกับการทารุณกรรมสัตว์และฆ่าสัตว์ด้วยวิธีการอย่างโหดร้ายต่าง ๆ ภัทรพร สิริกาญจนชี้ให้เห็นความสำคัญศีลธรรมจริยธรรมว่า “จริยธรรมจากหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาทำให้เราเข้าถึงความรู้สึกรู้สึกของสัตว์ว่าเป็นเช่นเดียวกับความรู้สึกรู้สึกของเรา เกิดความเห็นอกเห็นใจและมีเมตตากรุณาชาวพุทธบางกลุ่มจึงถึงกับงดเว้นการกินเนื้อสัตว์เพื่อให้สอดคล้องกับการงดเว้นการฆ่าสัตว์...”^{๑๐๒} มีเหตุการณ์ที่มีลักษณะเข้าข่ายเป็นการทารุณกรรมสัตว์อยู่หลายแห่งในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๓.๒.๑.๑ การเบียดเบียนสัตว์ด้วยการบูชายัญ การบูชายัญเป็นเหตุผลทางความเชื่อของมนุษย์อย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นทุกยุคทุกสมัย มีการเบียดเบียนหรือการฆ่าสัตว์เพื่อบูชายัญหลายครั้ง พระพุทธเจ้าทรงห้ามไม่ให้ทำการบูชายัญด้วยการฆ่าสัตว์หรือทารุณกรรมสัตว์ด้วยวิธีการต่าง ๆ ทรงสอนให้รู้จักการบูชายัญที่ถูกต้อง ดังปรากฏในกฎมณเฑียรบาล ยัญญสูตร จันทรกุมารชาดก อุชชยสูตร และพุทฺธยัคคิสูตร เป็นต้น พระสูตรเหล่านี้กล่าวถึงการใช้สัตว์เป็นเครื่องบูชายัญเพื่อสร้างความพอใจให้กับเทพเจ้าและเพื่อความสุขของตนเองอันจะเกิดจากการบูชายัญ ดังข้อความที่ว่า “พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ตระเตรียมการบูชามหาอัญญ คือ โคตัวผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคตัวผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคตัวเมีย ๕๐๐ ตัว แพะ ๕๐๐ ตัว และแกะ ๕๐๐ ตัว ถูนำไปผูกไว้ที่หลักเพื่อบูชายัญ แม้ข้าราชการบริพารของพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้น ผู้เป็นทาส คนใช้หรือกรรมกรที่มีอยู่ แม้ชนเหล่านั้นก็ถูกอาชญาคุกคาม ถูกภัยคุกคาม ร้องไห้ตานองหน้า กระทำบริกรรมอยู่”^{๑๐๓} จำนวนหรือปริมาณของสัตว์ที่ถูกนำมาบูชายัญจะมีมากอย่างยิ่ง และคนที่เกี่ยวข้องก็จะต้องได้รับความเดือดร้อนไปด้วย พระองค์ทรงประณามการบูชายัญลักษณะนี้อย่างมาก ดังข้อความต่อไปนี้

...โคทั้งหลายเกิดขึ้นเพื่อให้ใช้ทำประโยชน์ในกิจการต่าง ๆ ของมนุษย์ เหมือนแม่น้ำแผ่นดิน เงินทอง ทรัพย์สินและพืชพันธุ์ธัญญาหาร เกิดขึ้นเพื่อให้มนุษย์ใช้ประโยชน์

ขอพระองค์ทรงทำพิธีบูชายัญเถิด พระองค์จะทรงมีแก้ว แหวน เงิน ทอง พืชพันธุ์ธัญญาหารเพิ่มมากขึ้น

และเมื่อพระเจ้าแผ่นดิน ผู้องอาจยิ่งใหญ่ ทรงยินยอมตามคำของพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว จึงทรงทำพิธีบูชายัญ ในพิธีบูชายัญนั้น รับสั่งให้ฆ่าแม่โคมากมายหลายแสนตัว

แม้โคนมทั้งหลายสงบเสงี่ยมเหมือนแม่แพะ ถึงจะถูกคนเลี้ยงรีดนมใส่หม้อ ก็ไม่ใช่เท้าหรือเขาอย่างใดอย่างหนึ่งทำอันตรายเลย กระนั้น พระราชาก็รับสั่งให้จับที่เขาแล้วฆ่าด้วยคัสตรา

^{๑๐๒} ภัทรพร สิริกาญจน, “คุณค่าชีวิตของสัตว์”, ในวารสารราชบัณฑิตยสถาน, ปีที่ ๒๖ ฉบับที่ ๑, (ต.ค.๒๕๔๓-ม.ค.๒๕๔๔), : ๑๐.

^{๑๐๓} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๐/๑๓๘.

เพราะการฆ่าโคบูช้ายัญนั้น เทวดา พระพรหม พระอินทร์ อสูร และผีเสื้อสมุทร ต่างเปล่งวาจาประณามมนุษย์ว่า ไม่มีคุณธรรม เพราะมีดที่แทงแม่โค...

...การทำร้ายเบียดเบียนปศุสัตว์นี้ นับเป็นการลงทัณฑ์ชนิดหนึ่งที่ไร้คุณธรรม มีมาแต่เดิมแล้ว แม่โคนมทั้งหลายที่ไม่ทำร้ายเบียดเบียนใคร ๆ ต่างก็ถูกฆ่า พวกบูช้ายัญก็เสื่อมจากธรรม

ดังกล่าวนานี้ การฆ่าสัตว์บูช้ายัญนี้เป็นธรรมเนียมที่ต่ำทราม มีมาแต่โบราณ ฤควินยูนชนดิเตียนคือวินยูนจะดิเตียนคนที่ทำพิธีบูช้ายัญโดยวิธีนี้ในทุกแห่งที่ตนเห็น^{๑๐๔}

พระองค์ไม่ได้ตำหนิบุญทุกอย่าง มีบุญกิริยาบางอย่างที่ทรงสรรเสริญ แต่ทรงประณามคนที่ไม่มีความดีทำร้ายสัตว์ทั้งหลายเพื่อเป็นข้ออ้างที่ถือว่าทำแล้วได้ไปสวรรค์ การทำลายชีวิตของสัตว์อื่นไม่ใช่หนทางที่จะได้บุญอย่างที่ต้องการ ได้บาปมากกว่าได้บุญ เพราะการกระทำความชั่วประกอบไปด้วยความประพฤติที่ไม่ดี ผลที่ได้ย่อมเป็นบาปทั้งในปัจจุบันกาลและอนาคตกาลมากกว่าที่จะประสบบุญ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า

บุคคลเมื่อจะก่อไฟ ปักหลักบูช้ายัญ ก่อนที่จะบูช้ายัญ ย่อมคิดอย่างนี้ว่า “ต้องฆ่าโคผู้เท่านี้ตัวเพื่อประโยชน์แก่การบูช้ายัญ ต้องฆ่าลูกโคผู้เท่านี้ตัวเพื่อประโยชน์แก่ การบูช้ายัญ ต้องฆ่าลูกโคตัวเมียเท่านี้ตัวเพื่อประโยชน์แก่การบูช้ายัญ ต้องฆ่าแพะเท่านี้ตัวเพื่อประโยชน์แก่การบูช้ายัญ ต้องฆ่าแกะเท่านี้ตัวเพื่อประโยชน์แก่การบูช้ายัญ” เขาคิดว่า “จะทำบุญ” แต่กลับทำสิ่งที่มีโทษ บุญ คิดว่า “จะทำกุศล” แต่กลับทำอกุศล คิดว่า “จะแสวงหาทางสุคติ” แต่กลับแสวงหาทางทุคติ พราหมณ์ บุคคลเมื่อจะก่อไฟ ปักหลักบูช้ายัญ ก่อนที่จะบูช้ายัญ ย่อมเงื้อมมือศัสตราทางใจชนิดที่ ๑ นี้ ที่เป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นผล

บุคคลเมื่อจะก่อไฟ ปักหลักบูช้ายัญ ก่อนที่จะบูช้ายัญ ย่อมกล่าวอย่างนี้ว่า “ต้องฆ่าโคผู้เท่านี้ตัวเพื่อประโยชน์แก่การบูช้ายัญ ต้องฆ่าลูกโคผู้เท่านี้ตัวเพื่อประโยชน์แก่ การบูช้ายัญ ต้องฆ่าลูกโคตัวเมียเท่านี้ตัวเพื่อประโยชน์แก่การบูช้ายัญ ต้องฆ่าแพะเท่านี้ตัวเพื่อประโยชน์แก่การบูช้ายัญ ต้องฆ่าแกะเท่านี้ตัวเพื่อประโยชน์แก่การบูช้ายัญ” เขาคิดว่า “จะทำบุญ” แต่กลับทำสิ่งที่มีโทษ บุญ คิดว่า “จะทำกุศล” แต่กลับทำอกุศล คิดว่า “จะแสวงหาทางสุคติ” แต่กลับแสวงหาทางทุคติ พราหมณ์ บุคคลเมื่อจะก่อไฟปักหลักบูช้ายัญ ก่อนที่จะบูช้ายัญ ย่อมเงื้อมมือศัสตราทางวาจาชนิดที่ ๒ นี้ที่เป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นผล

บุคคลเมื่อจะก่อไฟปักหลักบูช้ายัญ ก่อนที่จะบูช้ายัญ ตนเองลงมือฆ่าโคผู้ ก่อนเพื่อประโยชน์แก่การบูช้ายัญ ตนเองลงมือฆ่าลูกโคผู้ก่อนเพื่อประโยชน์แก่การบูช้ายัญ ตนเองลงมือฆ่าลูกโคตัวเมียก่อนเพื่อประโยชน์แก่การบูช้ายัญ ตนเองลงมือ ฆ่าแพะก่อนเพื่อประโยชน์แก่การบูช้ายัญ ตนเองลงมือฆ่าแกะก่อนเพื่อประโยชน์แก่การบูช้ายัญ เขาคิดว่า “จะทำบุญ” แต่กลับทำสิ่งที่มีโทษ บุญ คิดว่า “จะทำกุศล” แต่กลับ ทำอกุศล คิดว่า “จะแสวงหาทาง

^{๑๐๔} ดูรายละเอียดใน พ. ส. (ไทย) ๒๕/๓๑๐-๓๑๖/๕๗๑-๕๗๒.

สุดติ” แต่กลับแสวงหาทางทุกติ พราหมณ์ บุคคลเมื่อจะก่อไฟปักหลักบูชายัญ ก่อนที่จะบูชายัญ ย่อมเจือศีลตราทางกายชนิดที่ ๓ นี้ ที่เป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นผล^{๑๐๕}

พระพุทธองค์ทรงแนะนำไม่ให้ทำความผิดทั้งทางกาย วาจา และใจ ที่มีอกุศลมูลคือ โลภะ โทสะ และโมหะ เป็นรากเหง้าที่สำคัญในการกระทำซึ่งจะต้องพยายามลด ละ เลิก และกำจัดให้หมดสิ้น นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงสอนให้เลิกการกระทำที่โหดร้ายดังกล่าว และเสนอวิธีการดังนี้ว่า “ส่วนยัญใด ไม่มีกิริยา เอื้ออำนวยประโยชน์ ประชาชนบูชาตระกูลทุกเมื่อ คือ ไม่มีการฆ่าแพะ แกะ โค และสัตว์ชนิดต่าง ๆ พระอริยะผู้ปฏิบัติชอบ แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ย่อมเกี่ยวข้องกับยัญนั้น”^{๑๐๖} ในกฎทนต์สูตร ว่าด้วยการบูชายัญที่ถูกต้องและมีประโยชน์มาก คือการสังคมสงเคราะห์ อนุเคราะห์ (สัตว์) มิใช่ด้วยการฆ่าสัตว์บูชายัญดังที่นิยมทำกัน นอกจากการไม่ทำร้ายสัตว์แล้ว ยังมีเสนอแนะถึงการทำยัญกิริยาที่ไม่ต้องลงทุนมากเหมือนการบูชายัญดังกล่าว พระพุทธเจ้าทรงแนะนำยัญในความหมายใหม่ ซึ่งมีการเตรียมตัวน้อย แต่มีอานิสงส์มาก คือการให้นิตยทานอันเป็นอนุกุลยัญ (ถวายเจาจงบรรพชิตผู้มีศีล) การสร้างวิหารถวายภิกษุสงฆ์ผู้มาจากทิศทั้ง ๔ การเข้าถึงไตรสรณคมน์ การสมาทานสิกขาบท^{๑๐๗} ในพราหมณ์ธัมมยาคสูตร สรุปไว้ว่า การบูชายัญที่เป็นเลิศนั้นมี ๒ ประการ คือ การบูชายัญด้วยอามิสและการบูชายัญด้วยธรรม^{๑๐๘}

พระพุทธศาสนาได้ปรับเปลี่ยนคำสอนเรื่องมหายัญ (The five great sacrifices) ของศาสนาพราหมณ์โดยกล่าวถึงคำศัพท์เดียวกัน แต่ให้ความหมายใหม่ที่ถูกต้องกว่า คือ

๑. อัสสเมธะ การฆ่าม้าบูชายัญ แก้ไขเป็น สัสสเมธะ ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร

๒. บุริสเมธะ การฆ่าคนบูชายัญ แก้ไขเป็น บุริสเมธะ ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ

๓. สัมมาปาสะ ยัญอันสร้างแท่นบูชาในที่ขว้างไม้ลอดบ่วงไปหล่นลง แก้ไขเป็น สัมมาปาสะ ความรู้จักผูกผสานรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ

๔. วาขเปยยะ การดื่มเพื่อพลังหรือเพื่อชัย แก้ไขเป็นวาขเปยยะหรือวาจาเปยยะ ความมีวาจาอันดูดีมีน้ำใจ น้ำคำควรดื่มคือรู้จักพูด รู้จักปราศรัยให้ไพเราะ สุภาพนุ่มนวล ประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์ เป็นทางแห่งสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดีและความนิยมเชื่อถือ

๕. นิรัคคะหรือสรพเมธะ ยัญไม่มีลื้มสลักคือทั่วไปไม่มีขีดขึ้นจำกัด การฆ่าครบทุกอย่างบูชายัญ แก้ไขเป็น นิรัคคะ แปลว่า ไม่มีลื้มกลอน หมายความว่า บ้านเมืองจะสงบสุขปราศจากโจรผู้ร้าย ไม่ต้องระแวงภัย บ้านเรือนไม่ต้องลงกลอน^{๑๐๙}

จะเห็นได้ว่า คำสอนเรื่องการบูชายัญของพราหมณ์นั้นพระพุทธเจ้าไม่ทรงเห็นด้วยกับการนำสัตว์มาบูชายัญ และทรงชี้โทษและผลที่จะเกิดกับผู้บูชายัญและผู้สนับสนุนการบูชายัญด้วย

^{๑๐๕} ดุรายละเอียดใน อก. สตตก. (ไทย) ๒๓/๔๗/๗๑-๗๒. ขุ. ขา. (ไทย) ๒๘/๑๐๓๔/๓๔๔.

^{๑๐๖} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๐/๑๓๙.

^{๑๐๗} ดุรายละเอียดใน ที. ส. (ไทย) ๙/๓๓๔-๓๕๒/๑๔๖-๑๔๘.

^{๑๐๘} ขุ. สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๕๗๗.

^{๑๐๙} อก. อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๑/๑๙๕ (เชิงอรรถ). ส. ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๙ (เชิงอรรถ).

การบูชาญจึงต้องเว้นจากการเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย เปลี่ยนมาเป็นการบูชาญตามทีพระองค์
แนะนำ จะทำให้การเบียดเบียนสัตว์และการฆ่าการทำร้ายลดลงไปด้วย ดังความเห็นของสุชีฟ
ปญญานภาพ ทีว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแรกทีสอนปฏิวัติเรื่องการทำบุญโดยวิธีฆ่าสัตว์ หรือ
ฆ่ามนุษย์บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือการทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน หากสอนให้ทำงานด้วยสังคมสงเคราะห์แทน
การเบียดเบียน และสอนให้หาทางชำระจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาดว่าเป็นบุญ^{๑๑๐}

๓.๒.๑.๒ พุทธบัญญัติในการห้ามทารุณกรรมสัตว์ นอกจากประเด็นเรื่องศีลอันเป็น
พื้นฐานของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขระหว่างมนุษย์กับสัตว์ทั้งหลายแล้ว ยังมีศีลหรือสิกขาบทที
ทรงบัญญัติสำหรับบรรพชิตหรือพระสงฆ์ในแง่ทีลึกซึ้งขึ้นไปอีก กล่าวคือสำหรับผู้ทีเข้ามาบวชใน
พระพุทธศาสนาทั้งทีเป็นภิกษุและภิกษุณีต่างก็จะต้องอยู่ในกรอบของศีลทีตนเองจะต้องปฏิบัติตามที
พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ ศีลสำหรับภิกษุมี ๒๒๗ ข้อ และสำหรับภิกษุณีมี ๓๑๑ ข้อ จำนวนที
มากน้อยนั้นไม่ได้มีเนื้อหาสาระทีต่างกันมากมายนัก เราจะไม่วิพากษ์เกี่ยวกับเรื่องนี้ แต่สิ่งทีจะต้อง
เน้นในทีนี้ก็คือ เนื้อหาสาระของศีลทีตรงกันระหว่างสงฆ์สองฝ่ายนี้ในคัมภีร์พระวินัยปิฎกเท่านั้น (แม้
ในพระสูตรจะกล่าวถึงจุลศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล ทีมีบางข้อทีเกี่ยวข้องกัสัตว์อยู่กัตาม) การ
สำรวจในทีนี้เมื่อกล่าวถึงเกี่ยวกับศีลทีเนื่องกัสัตว์แล้ว ก็จะมีความหมายทีเกี่ยวข้องกัภิกษุและ
ภิกษุณีในแง่รวมกัน

ประเด็นการสนับสนุนส่งเสริมไม่ให้เกิดการทารุณกรรมสัตว์นี้มีปรากฏในปาจิตติยกัณฑ์ที
ควรสำรวจเนื้อหาสาระและมุ่งประเด็นไปทีจุดนี้เป็สำคัญ เนื่องจากกลุ่มผู้ทีละเมิดฝ่าฝืนความผิดที
ไม่ถึงขั้นปรับโทษหนักนั้น ก็ควรทีถูกปรับโทษระดับปานกลางและโทษเบาเท่านั้น ทำให้เกิดความ
ลำพองใจทีจะกระทำความผิดทีมีโทษน้อยลง การกระทำในลักษณะนี้จัดเข้าไว้ในหมวดปาจิตติย
กัณฑ์เป็นส่วนมากและล้วนแต่มีความสัมพันธ์กัการกระทำทีเกี่ยวข้องกัสัตว์ดิรัจฉานหรืออาจกล่าว
ในอีกมุมหนึ่งได้ว่าสัตว์เหล่านั้นเป็นผู้ถูกกระทำเสียมากกว่า ถึงแม้จะมีศีลทีเกี่ยวกับสัตว์ในหมวดนี้ไม่
มากนัก แต่ก็มียบางข้อทีอาจเป็นประเด็นท้าทายให้เราสำรวจเนื้อหาสาระเหล่านี้ได้

ในปฐมชนนสิกขาบทซึ่งอาจจะไม่ได้อีกกล่าวไว้ว่า มีส่วนเกี่ยวข้องกัการขุดดินหรือใช้ให้
ขุดดินแล้วจะกระทบต่อชีวิตของสัตว์หรือไม่ แต่ก็เป็นประเด็นให้เราได้พูดถึงเนื่องจากการก่อสร้าง
บ้านเรือนหรือศาสนสถานต่าง ๆ ต้องมีการปรับพื้นที่ด้วยการขุดหรือถมดิน ทำให้สัตว์ทีอาศัย
แผ่นดินอยู่หรือจำพวกทีขุดรูอยู่อาศัยทั้งสัตว์เล็กและสัตว์ใหญ่ต้องเดือดร้อนเพราะการกระทำอย่างนี้
ดังนั้น จึงทรงบัญญัติสิกขาบทนี้เพื่อให้เกิดความระมัดระวังในการจะขุดดินทีอาจเป็นอันตรายต่อสัตว์
ได้ นอกจากนี้ ยังเป็นพระกรุณาคุณของพระพุทธเจ้าทีทรงเมตตาต่อสัตว์เหล่านั้น ดังเรื่องทีพระ
พุทธองค์ทรงห้ามพระมหาโมคคัลลานะทีต้องการแสดงปาฏิหาริย์ด้วยการพลิกแผ่นดินเพราะภัยพิบัติ
จากการเกิดข้าวยากหมากแพงในเมืองเวรัญชา ดังนี้

...เวลานี้เมืองเวรัญชาเกิดข้าวยากหมากแพง ประชาชนมีความเป็นอยู่แร้นแค้น ใช้สาก
ป็นส่วนซื้ออาหาร ล้มตายกันกระตูกขาวเกลือน ยากทีพระอริยะจะบิณฑบาตยังชีพได้

^{๑๑๐} สุชีฟ ปญญานภาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๙.

พระพุทเจ้าข้า พื้นดินใต้มหาปฐพีนี้มีโอชะ มีรสอร่อย เหมือนน้ำผึ้งหว่าที่ ไม่มีตัวอ่อน ขอ
ประทานพระวโรกาส ข้าพระพุทธเจ้าจะพลิกแผ่นดิน เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายได้นั่งวันดิน

ในแผ่นดินมีสัตว์อาศัยอยู่ เธอจักทำอย่างไรกับสัตว์เหล่านั้น โมคคัลลณะ

ข้าพระพุทธเจ้าจักเนรมิตฝ่ามือข้างหนึ่งให้เป็นเช่นแผ่นดินใหญ่ ย้ายเหล่าสัตว์ที่อาศัย
แผ่นดินอยู่ไปรวมกันที่ฝ่ามือนั้น แล้วใช้มืออีกข้างหนึ่งพลิกแผ่นดิน พระพุทเจ้าข้า

อย่าเลย โมคคัลลณะ เธออย่าพอใจที่จะพลิกแผ่นดินเลย หมู่สัตว์จะเข้าใจผิดได้...^{๑๑๑}

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นพระกรุณาคุณของพระพุทธเจ้าแล้วที่มีต่อสัตว์ ทรงกลัวจะ
ได้รับอันตรายและเข้าใจผิดเพราะการแสดงฤทธิ์คือการพลิกแผ่นดินของพระมหาโมคคัลลณะ ทรง
ยอมที่จะอดทนต่อความหิวกระหายมากกว่าจะเบียดเบียนชีวิตของสัตว์อื่น ๆ ในทัศนะของผู้วิจัยแล้ว
มองได้ ๒ ประการ คือ ๑) ในแง่ที่เกี่ยวกับความเข้าใจของคนในสังคมที่อาจมองว่าพระสงฆ์แสดง
ปาฏิหาริย์ข่มเหงชีวิตของสัตว์ที่อาศัยแผ่นดินอยู่ (หรือในที่อื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน) ซึ่งทำให้สัตว์ไร้ที่อยู่
อาศัยและอาจออกอาละวาดสร้างความเดือดร้อนให้กับสังคม ๒) ในแง่ที่เกี่ยวกับสัตว์ที่อยู่ในแผ่นดิน
อาจเกิดความเครียดและโกรธแค้นในการที่พระสงฆ์แสดงฤทธิ์หรือทำลายที่อยู่อาศัย ซึ่งอาจจะเป็นการ
สร้างความเข้าใจผิดและสร้างความแค้นให้แก่สัตว์เหล่านั้นได้ แล้วอาจนำไปสู่ภพภูมิที่ต่ำลงไปอีกหลัง
การตาย

ในสัปตปาณกสิกาบท^{๑๑๒} ภูตคามวรค ปาจิตตียกัณห์ กล่าวถึงการใช้สอยน้ำที่มี
สิ่งมีชีวิตอยู่ พระพุทเจ้าทรงดำหนิกลุ่มภิกษุชาวเมืองอาหวีในการใช้สอยน้ำเพื่อการก่อสร้างทั้งที่รู้ว่า
น้ำมีสิ่งมีชีวิต “...โมฆบุรุษทั้งหลาย โฉนพวกเธอรู้หรือน้ำมีสิ่งมีชีวิต จึงรดหญ้าบ้าง ดินบ้าง ใช้ให้รด
หญ้าบ้าง ดินบ้างเล่า...ก็ ภิกษุใดรู้หรือน้ำมีสิ่งมีชีวิต รด หรือใช้ให้รดหญ้าหรือดิน ต้องอาบัติ
ปาจิตตีย์” ในบทกานี (การแจกแจง) มีการขยายความให้ครอบคลุมเกี่ยวกรณีที่จะเป็นเกณฑ์ใน
การวินิจฉัยว่าเพียงใดถึงจะถูกปรับโทษหรือไม่ ดังนี้

ก) ในกรณีที่ต้องถูกปรับโทษ ได้แก่ น้ำมีสิ่งมีชีวิต ภิกษุสำคัญว่ามีสิ่งมีชีวิต รด หรือ
ใช้ให้รดหญ้าหรือดิน ต้องปาจิตตีย์ น้ำมีสิ่งมีชีวิต ภิกษุไม่แน่ใจ รด หรือใช้ให้รดหญ้าหรือดิน ต้อง
อาบัติทุกกฏ น้ำไม่มีสิ่งมีชีวิต ภิกษุสำคัญว่ามีสิ่งมีชีวิต ต้องอาบัติทุกกฏ และน้ำไม่มีสิ่งมีชีวิต ภิกษุไม่
แน่ใจ ต้องอาบัติทุกกฏ

ข) ในกรณีที่ไม่ต้องถูกปรับโทษ ได้แก่ น้ำมีสิ่งมีชีวิต ภิกษุสำคัญว่าไม่มีสิ่งมีชีวิต
รด หรือใช้ให้รดหญ้าหรือดิน ไม่ต้องอาบัติ และน้ำไม่มีสิ่งมีชีวิต ภิกษุสำคัญว่าไม่มีสิ่งมีชีวิต ไม่ต้อง
อาบัติ

ในสัปตปาณกสิกาบท สัปตกวรรค ปาจิตตียกัณห์ กล่าวถึงการใช้สอยน้ำที่มีสัตว์มี
ชีวิต เป็นเรื่องราวที่พวกภิกษุฉัพคิย์รู้หรือน้ำมีสัตว์มีชีวิต ก็ยังบริโภค ได้รับการดำหนิเป็นอย่าง
มากจากผู้ที่อยู่แวดล้อม จนกระทั่งพระพุทธเจ้าต้องบัญญัติเป็นสิกขาบทห้ามไม่ใช้กระทำ ดัง
ข้อความที่ว่า “...โมฆบุรุษทั้งหลาย โฉนพวกเธอรู้หรือน้ำมีสัตว์มีชีวิต ก็ยังบริโภคเล่า โมฆบุรุษ
ทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้

^{๑๑๑} วิ. มหา. (ไทย) ๑/๑๗/๑๐.

^{๑๑๒} ดูรายละเอียดใน วิ. มหา. (ไทย) ๒/๑๓๙-๑๔๒/๓๑๓-๓๑๔.

เลื่อนโลงขึ้นได้เลย ฯลฯ” แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้ “ก็ ภิกษุใดรู้อยู่ ว่าน้ำมีสัตว์มีชีวิต ก็ยังบริโภค ต้องอาบัติปาจิตตีย์” ในบทภาษณีย์ทรงวางเกณฑ์ไว้ในการพิจารณาว่า เมื่อละเมิดฝ่าฝืนกระทำความผิดแล้วจะมีโทษเพียงใด ดังนี้

ก) ในกรณีที่ต้องถูกปรับโทษ ได้แก่ น้ำมีสัตว์มีชีวิต ภิกษุสำคัญว่ามีสัตว์มีชีวิต บริโภค ต้องอาบัติปาจิตตีย์ น้ำมีสัตว์มีชีวิต ภิกษุไม่แน่ใจ บริโภค ต้องอาบัติทุกกฏ น้ำไม่มีสัตว์มีชีวิต ภิกษุสำคัญว่ามีสัตว์มีชีวิต ต้องอาบัติทุกกฏ และน้ำไม่มีสัตว์มีชีวิต ภิกษุไม่แน่ใจ ต้องอาบัติทุกกฏ

ข) ในกรณีที่ไม่ต้องถูกปรับโทษ ได้แก่ น้ำมีสัตว์มีชีวิต ภิกษุสำคัญว่าไม่มีสัตว์มีชีวิต บริโภค ไม่ต้องอาบัติ และน้ำไม่มีสัตว์มีชีวิต ภิกษุสำคัญว่าไม่มีสัตว์มีชีวิต ไม่ต้องอาบัติ

ส่วนในสังยุตติกขาบท^{๑๓๓} สัปตมกวรรค ปาจิตตีย์กัณฑ์ กล่าวถึงการจงใจปลงชีวิตของสัตว์ พระพุทธเจ้าทรงห้ามภิกษุไม่ให้ฆ่าสัตว์สิกขาบทนี้มีสาเหตุมาจากพระอุทายี ซึ่งในอดีตเคยเป็นนักยิงธนูและท่านไม่ชอบอีกา จึงยิงอีกาแล้วตัดหัวมาเสียบหลาวเรียงกัน ภิกษุทั้งหลายเห็นการกระทำของพระอุทายีไม่เหมาะสม จึงติเตียน ประณามและนำเรื่องนี้กราบทูลพระพุทธองค์ให้ทรงทราบ ลำดับนั้น พระองค์รับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบถามสาเหตุ เมื่อพระอุทายีรับว่าได้ทำเช่นนั้นจริง พระองค์ทรงติเตียนโดยประการต่าง ๆ แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “ภิกษุใดจงใจฆ่าสัตว์มีชีวิต ต้องอาบัติปาจิตตีย์” ท่านอธิบายเพิ่มเติมให้รู้ว่า สัตว์มีชีวิตที่กล่าวถึงนี้ได้แก่สัตว์ดิรัจฉานเท่านั้น ดังนี้

...ก็ในสิกขาบทนี้ จำเพาะสัตว์ดิรัจฉานเท่านั้น บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นสัตว์ ภิกษุฆ่า สัตว์ดิรัจฉานนั้น เล็กบ้าง ใหญ่บ้าง เป็นอาบัติเท่ากัน ไม่มีความต่างกัน แต่ในสัตว์ใหญ่ เป็นอุกุศลมาก เพราะมีความพยายามมาก

คำว่า สัตว์มีชีวิต ภิกษุสำคัญว่าสัตว์มีชีวิต (ปาณ ปาณสณฺญี) มีความว่า โดยที่สุดภิกษุจะทำความสะอาตเดียว มีความสำคัญแม้ในไข่เรือดว่าเป็นสัตว์เล็ก ไข่เรือดนั้นให้แตกออกนำไปทิ้ง เพราะขาดความกรุณา เป็นปาจิตตีย์ เพราะเหตุนี้ ภิกษุพึงตั้งความกรุณาไว้ในฐานเช่นนั้น เป็นผู้ไม่ประมาททำวัตรเกิด...^{๑๓๔}

เช่นเดียวกับในสิกขาบทวิภังคก็จำแนกไว้ว่า สัตว์มีชีวิต หมายถึง สัตว์ดิรัจฉาน คำว่า ปลงชีวิต ได้แก่ ตัดทำลายชีวิตินทรีย์ ตัดความสืบทอด ต้องอาบัติ ปาจิตตีย์ ในขณะที่บทภาษณีย์วางเกณฑ์ไว้ให้พิจารณาสำหรับการปรับโทษไว้ ดังนี้

ก) ในกรณีที่ต้องถูกปรับโทษ ได้แก่ สัตว์มีชีวิต ภิกษุสำคัญว่าเป็นสัตว์มีชีวิต ปลงชีวิต ต้องอาบัติปาจิตตีย์ สัตว์มีชีวิต ภิกษุไม่แน่ใจ ปลงชีวิต ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ไม่ใช่สัตว์มีชีวิต ภิกษุสำคัญว่าเป็นสัตว์มีชีวิต ต้องอาบัติทุกกฏ และไม่ใช่สัตว์มีชีวิต ภิกษุไม่แน่ใจ ต้องอาบัติทุกกฏ

ข) ในกรณีที่ไม่ต้องถูกปรับโทษ ได้แก่ สัตว์มีชีวิต ภิกษุสำคัญว่าไม่ใช่สัตว์มีชีวิต ปลงชีวิต ไม่ต้องอาบัติทุกกฏ และไม่ใช่สัตว์มีชีวิต ภิกษุสำคัญว่าไม่ใช่สัตว์มีชีวิต ไม่ต้องอาบัติ

จะเห็นได้ว่า ศีลของพระสงฆ์ก็มีส่วนที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายที่แวดล้อมอยู่ในชีวิตประจำวันและอยู่ในธรรมชาติที่อาจได้รับความเดือดร้อนเพราะการกระทำของพระสงฆ์ อีกทั้ง

^{๑๓๓} คุรยละเอียดใน วิ. มหา. (ไทย) ๒/๓๘๒-๓๘๔/๕๐๑-๕๐๓.

^{๑๓๔} วิ. อ. (ไทย) ๔/๖๘๔.

ในแง่ที่เกี่ยวกับตัวบุคคลคือพระสงฆ์เองก็ต้องอยู่ภายใต้กฎวินัยอันเดียวกันที่จะต้องปฏิบัติให้เกิดความเกื้อกูลแก่สัตว์อื่น และในแง่ที่เกี่ยวกับสังคมก็เป็นการสร้างความศรัทธาให้เกิดความเลื่อมใสหรือความเข้าใจที่ถูกต้องกับสังคมและเป็นมาตรฐานให้คนในสังคมได้รับรู้ว่าพระสงฆ์มีส่วนที่จะต้องรับผิดชอบต่อชีวิตของสัตว์อื่น ๆ ซึ่งแสดงออกด้วยความเคารพกฎและเมตตากรุณา

๓.๒.๑.๓ การค้าขายเนื่องกับการทารุณชีวิตสัตว์ ในการดำรงชีวิตเพื่อให้อยู่รอดต่อไปนั้นมนุษย์จำเป็นต้องพึ่งพาอาหารการกินอย่างมาก การบริโภคเนื้อเป็นสิ่งจำเป็นด้านกายภาพของมนุษย์ การค้าขายสัตว์ การค้าขายเนื้อสัตว์ การค้าขายกระดูก งา เขาสัตว์ป่า สัตว์เลี้ยง สัตว์ในฟาร์มปศุสัตว์ และสัตว์ทุกชนิดเป็นเรื่องที่ผู้นับถือพระรัตนตรัยไม่ควรกระทำหรือห้ามกระทำ เนื่องจากเป็นการเบียดเบียนชีวิตของสัตว์อื่น เมื่อเราอยู่ในโลกนี้ชีวิตของสัตว์แต่ละชนิดก็มีคุณค่าคือหนึ่งชีวิตเท่าเทียมกัน ไม่มีใครมีสิทธิที่จะละเมิดด้วยการค้าขายชีวิตสัตว์อื่นหรือการฆ่าชีวิตสัตว์อื่น เมื่อเปรียบเทียบกันว่ก็มีหนึ่งชีวิตมีลมหายใจเช่นเดียวกับมนุษย์ที่มีชีวิตมีลมหายใจ รักสุขเกลียดทุกข์ มีความรู้สึกเจ็บปวดหรือรู้สึกดีใจ ความเป็นสิ่งมีชีวิตในโลกนี้จึงไม่มีใครมีคุณค่ามากกว่าใคร เมื่อกระทำการอย่างใดจึงต้องรับผิดชอบทางด้านศีลธรรมอย่างนั้น ๆ ด้วย การดำเนินชีวิตด้วยการประกอบอาชีพในโลกนี้มีมากมายหลายอาชีพที่ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับอาชีพต้องห้ามในวนิชชาสูตร (ว่าด้วยการค้าขายที่ไม่ควรประกอบ)^{๓๑๕} คือ

๑. การค้าขายศัสตราวุธ (สัตถวนิชชา)
๒. การค้าขายสัตว์คือมนุษย์ (สัตตวนิชชา)
๓. การค้าขายเนื้อสัตว์ (มังสวนิชชา)
๔. การค้าขายของมีนเมา (มัชชวนิชชา)
๕. การค้าขายยาพิษ (วิสววนิชชา)

พระสูตรนี้ทรงแนะนำให้ผู้ที่นับถือพระรัตนตรัย (อุบาสกอุบาสิกา) ไม่ควรที่จะทำการค้าขายดังกล่าวข้างต้น ไม่ได้ทรงห้ามอย่างเด็ดขาด เพราะชีวิตของชาวบ้านยังต้องพึ่งพาปัจจัยหลายประการ และบางคนที่มีเงื่อนไขเกี่ยวกับชีวิตที่ต้องรับภาระเนื้อก็ยังมียู่ ดังนั้น จึงทรงแนะนำว่าไม่ควรที่จะประกอบการค้าขายหรือประกอบธุรกิจด้านนี้ อันเป็นการเบียดเบียนชีวิตของสัตว์อื่น การเป็นพรานล่าสัตว์เป็นอีกอาชีพหนึ่งที่มีผู้นิยมทำกัน เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการรับผิดชอบทางศีลธรรม การล่าสัตว์แม้จะทำเพื่อส่งขายให้กับร้านค้าและร้านค้าก็เป็นการประกอบอาชีพค้าขายเนื้อสัตว์ การประกอบอาชีพในลักษณะนี้ก็เป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำ เพราะส่งเสริมให้มีการค้าขายสัตว์และเบียดเบียนสัตว์ การห้ามผู้ที่ประกอบอาชีพค้าขายสัตว์และเนื้อสัตว์นั้น ก็เป็นเรื่องยากที่จะกระทำได้เพราะเหตุผลบางอย่างนั้นคือความจำเป็นด้านอาชีพ ซึ่งยังไม่อาจปฏิบัติตามคำสอนได้อย่างสมบูรณ์ การผิดศีลและธรรมจึงยังคงปรากฏอยู่มากในสังคมชาวพุทธ จึงมักจะถูกค่อนขอดอยู่เสมอจากผู้ที่ไม่เข้าใจถึงความจำเป็น ดังนั้น ชาวพุทธที่ยังปฏิบัติไม่ได้จึงต้องค่อยปรับเปลี่ยนไปในแนวทางที่ดีขึ้น การแนะนำพร่ำสอนอย่างระมัดระวังจึงเป็นเรื่องที่ต้องกระทำอยู่เสมอ ในกัศสปกคตสูตร

^{๓๑๕} อัง. ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๔๕. การค้าขายสัตว์ หมายถึง การค้าขายมนุษย์ซึ่งเป็นเหตุให้หมดอิสรภาพ การค้าขายเนื้อในที่นี้ หมายถึง การค้าขายสัตว์ทุกประเภทซึ่งเป็นเหตุให้ต้องเบียดเบียนหรือฆ่าสัตว์.

(ว่าด้วยการสอนคน)^{๑๑๖} ที่พระรูปหนึ่งไปสอนนายพรานมิให้ล่าสัตว์ เขาไม่สามารถทำตามได้ เทวดาจึงไปเตือนสติแก่เธอ เสฐียรพงษ์ วรรณปก แสดงทัศนะไว้ว่า

ในพระสูตรนี้ให้สติเกี่ยวกับการสอนธรรมแก่ประชาชน ผู้สอนต้องคำนึงถึงความพร้อมของผู้ฟังและเงื่อนไขข้อขัดข้องอย่างอื่นด้วย มิใช่ว่ามีหน้าที่สอนก็สอน ไม่คำนึงถึงกาลเทศะ ในเรื่องนี้พระไปสอนนายพรานล่าเนื้อมิให้ล่าสัตว์ เท่ากับให้เขา “เลิก” อาชีพทันที ซึ่งเป็นไปได้ยาก ควรหาวิธีค่อยเป็นค่อยไป คำเตือนของเทวดาแหลมคมน่าคิดมาก มีผู้เล่าว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงตำหนิพระที่ไปเทศน์ด่าชาวประมงเรื่องปาณาติบาตเลยทีเดียว “มิใช่ธรรมะไม่ดี แต่การจะให้ธรรมะต้องรู้กาลควรไม่ควร” ถ้าศึกษากลวิธีในการสอนของพระพุทธเจ้า จะได้ข้อคิดมากมายเกี่ยวกับเรื่องนี้^{๑๑๗}

จะเห็นได้ว่า การสอนธรรมะเป็นเรื่องที่ดีก็จริง แต่หากสอนไม่ถูกคน ถูกกาลเทศะก็เป็นเรื่องที่อันตรายเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาไม่สนับสนุนการประกอบอาชีพดังกล่าวข้างต้นอย่างชัดเจน อาชีพจับปลา อาชีพฆ่าโคและค้าขายเนื้อ อาชีพฆ่าสัตว์อื่น ๆ เป็นอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการเบียดเบียนทารุณชีวิตสัตว์ อาชีพเหล่านี้ถึงที่สุดแล้วก็ลำบากเดือดร้อนในปัจจุบันและเมื่อตายไปแล้วก็เดือดร้อนในโลกหน้า ดังกรณีของนายจันทสุกริกผู้มีอาชีพฆ่าสุกร ก่อนทำการฆ่านั้นเขาจะกรอกน้ำร้อน ขูดหนังและเส้นขนให้หมด เป็นการกระทำที่ทารุณทั้งที่สัตว์ยังไม่เสียชีวิต เมื่อเห็นว่าสะอาดดีแล้วจึงลงมือเชือดนั้น เขาประกอบอาชีพนี้จนแก่เฒ่าก่อนตายได้ร่ำรวยคร่ำครวญเหมือนกับเสียงหมูที่ถูกทารุณและเมื่อตายไปแล้วก็รับโทษในนรก^{๑๑๘} การประกอบอาชีพข้างต้นจึงมีแนวโน้มที่จะทำให้ผู้ประกอบการนั้นทารุณกรรมสัตว์เป็นการเบียดเบียนสัตว์ พระพุทธศาสนาจึงไม่สนับสนุนการประกอบอาชีพค้าขายเนื้อสัตว์

๓.๒.๑.๔ การบริโภคเนื้อกับทารุณกรรมสัตว์ ในการดำเนินชีวิตของพระสงฆ์นั้น มีส่วนที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ที่ถูกนำมาทำเป็นอาหารการกินอยู่มาก ดังนั้น ผู้ที่เห็นพระสงฆ์ฉันเนื้อแล้วไม่เข้าใจในการดำเนินชีวิตอย่างนี้ ต่างมองว่าเป็นเรื่องที่ไม่สมควรกระทำ เพราะเป็นการเบียดเบียนหรือทำลายชีวิตสัตว์ ทางออกของประเด็นนี้จึงมีผู้พยายามเสนอให้พระสงฆ์งดการฉันเนื้อ (มังสวรिति) ด้วยการหันมาฉันผักหรืออะไรก็ตามที่ปราศจากเนื้อสัตว์ เรื่องเช่นนี้มีปรากฏในปัญจยาจกาวัตถุที่พระเวททัตตูลขอวัตถุ ๕ ประการกับพระพุทธเจ้า ได้แก่

- ๑) ควรอยู่ป่าตลอดชีวิต ภิกษุรูปใดเข้าบ้าน ภิกษุรูปนั้นมิโทษ
- ๒) ควรเที่ยวบิณฑบาตตลอดชีวิต ภิกษุรูปใดยินดีกิจนิมนต์ ภิกษุรูปนั้นมิโทษ
- ๓) ควรถือผ้าบังสุกุลตลอดชีวิต ภิกษุรูปใดยินดีผ้าคหบดี ภิกษุรูปนั้นมิโทษ
- ๔) ควรอยู่โคนไม้ตลอดชีวิต ภิกษุรูปใดอาศัยที่มุงที่บัง ภิกษุรูปนั้นมิโทษ

^{๑๑๖} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๒๓/๓๒๕. ในมัจฉนันทสูตร ตรัสถึงกรรมจากการประกอบอาชีพประมง โรงฆ่าสัตว์ และการฆ่าสัตว์เพื่อเนื้อประเภทอื่นๆ อภ. ปญจก. (ไทย), ๒๒/๑๘/๔๔๒-๔๔๓.

^{๑๑๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๙๔.

^{๑๑๘} ดูรายละเอียดใน พ. ธ. อ. (ไทย) ๔๐/๑๗๐-๑๗๔.

๕) ไม่ควรฉนปลาและเนื้อตลอดชีวิต ภิขุรูปใดฉนปลาและเนื้อ ภิขุรูปนั้นมีโทษ^{๑๑๙}

การขอวัตถุ ๕ ประการของพระเทวทัตมีนัยยะแอบแฝงเพื่อจะทำลายคณะสงฆ์ไม่ได้มีเจตนาที่บริสุทธิ์ แต่วัตถุข้อที่ห้านี้มีความเกี่ยวข้องกับประเด็นที่กล่าวถึงอยู่น้อยมาก เนื่องจากปัจจุบันกลับมีกระแสของการงดเนื้อสัตว์ รับประทานอาหารที่ปราศจากเนื้อสัตว์มากขึ้น อย่างไรก็ตาม ความต้องการของพระเทวทัตก็ไม่ได้รับการตอบสนองจากพระองค์ พระองค์กลับสอนกินอยู่อย่างง่าย ๆ และขึ้นอยู่กับศรัทธาของชาวบ้านด้วย อีกอย่างหนึ่งก็ขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคลที่อาจจะมีความต้องการทานเนื้อเพื่อประโยชน์ต่อร่างกาย (ที่ต้องการอาหารที่เหมาะสม) อย่างไรก็ตาม แม้จะไม่ได้ห้ามฉนเนื้อไว้ แต่ก็มีกรอนุญาตให้ฉนเนื้อและไม่ให้ฉนเนื้อบางชนิด ในหัตถิมังสาทิฎฐิขปากถา มหาวรรค พระองค์ทรงบัญญัติห้ามไม่ให้ฉนเนื้อสัตว์ ๑๐ ประเภท ภายใต้สถานการณ์บางประการ คือทรงบัญญัติห้ามไม่ให้ฉน ๑) เนื้อมนุษย์อย่างเด็ดขาด รูปใดฉนต้องอาบัติถุลลัจจัย ๒-๓) เนื้อช้างและเนื้อม้า เพราะสัตว์ดังกล่าวนี้เป็นราชพาหนะและเป็นสัตว์มีคุณ ๔-๕) เนื้อสุนัขและเนื้องู เพราะเป็นสัตว์น่าเกลียดน่าชังและดุร้าย ๖-๑๐) เนื้อราชสีห์ เนื้อเสือโคร่ง เนื้อเสือเหลือง เนื้อหมีและเนื้อเสือดาว ตามลำดับ เพราะสัตว์เหล่านั้นเป็นสัตว์อันตรายอาจฆ่าพวกภิขุเสียเพราะได้กลืนเนื้อของพวกตน รูปใดฉนเนื้อสัตว์เหล่านั้น ต้องอาบัติทุกกฏ^{๑๒๐} เกี่ยวกับสัตว์ดังกล่าวนี้นอกจากเป็นสัตว์ดุร้ายและอันตรายถึงแก่ชีวิตได้แล้ว อาจเป็นพาหะนำเชื้อโรคแพร่กระจายต่อกันไป

ถามว่าแล้วจะใช้อะไรเป็นเกณฑ์ในการวัดว่าฉนอย่างไรจึงจะผิดหรือไม่ผิด ขอให้พิจารณาคำตอบที่พระพุทธเจ้าตอบกับชีวก (ชีวกสูตร) หรือทรงตอบสีหเสนาบติในสีหเสนาบติวัตถุ เรื่องทรงห้ามฉนเนื้อที่เขาทำเจาจะง พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้สีหเสนาบติเห็นชัด ชวนให้อยากรับไปปฏิบัติเข้าใจให้อาจหาญกล้ากล้า ปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถาแล้ว ทรงแสดงธรรมิกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิขุทั้งหลายว่า “ภิขุทั้งหลาย ภิขุรู้้อยู่ ไม่พึงฉนเนื้อที่เขาทำเจาจะง รูปใดฉน ต้องอาบัติทุกกฏ ภิขุทั้งหลาย เราอนุญาตปลา เนื้อเป็นของบริสุทธิ์ด้วยอาการ ๓ อย่างคือ ๑. ไม่ได้เห็น ๒. ไม่ได้ยิน ๓. ไม่ได้นึกสงสัย”^{๑๒๑} ทรงชี้ให้เห็นว่าการฆ่าสัตว์เพื่อทำบุญจะได้บาปหรือประสบบาปเพราะ ๑) ระบุถึงชนิดของสัตว์เพื่อจะฆ่า ๒) การที่สัตว์ได้รับทุกข์โหม่นขณะถูกผูกคอตมาฆ่า ๓) การสังฆ่าสัตว์ ๔) การที่สัตว์นั้นได้รับทุกข์โหม่นขณะถูกฆ่า และ ๕) การที่บุคคลนั้นทำให้พระพุทธเจ้าหรือสาวกของพระพุทธเจ้ายินดีกับเนื้อที่ไม่สมควร ส่วนสมณะผู้บริโภคนั้นต้องแปดเปื้อนบาปด้วย “บุคคลผู้ไม่สำรวมประหารสัตว์ก็ดี เบียดเบียนสัตว์ก็ดี ฆ่าสัตว์ก็ดี แล้วให้ทาน สมณะใดบริโภคาหารเช่นนี้ สมณะนั้นย่อมแปดเปื้อนบาปด้วย”^{๑๒๒} นอกจากจะทรงแนะนำให้ใช้ปัญญาพิจารณาให้มากแล้วยังทรงแนะนำให้รู้จักการแผ่เมตตาไปยังสรรพสัตว์โดย

^{๑๑๙} ฎรายละเอียดใน วิ. มห. (ไทย) ๑/๔๐๙-๔๑๐/๔๔๑-๔๔๔. วิ. จ. (ไทย) ๗/๓๔๓/๑๙๙-๒๐๑.

^{๑๒๐} ฎรายละเอียดใน วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๘๑/๘๓-๘๗.

^{๑๒๑} ฎรายละเอียดใน วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๙๔/๑๑๖. วิ. จ. (ไทย) ๗/๓๔๓/๒๐๐. ม. ม. (ไทย) ๑๓/๕๒-๕๓/๔๙-๕๐.

^{๑๒๒} พุ. ขา. (ไทย) ๒๗/๑๙๒/๑๑๗.

ไม่มีขอบเขตไม่มีประมาณ ไม่มีเวรภัยทั่วทุกทิศ^{๑๒๓} ดังนั้น สิ่งที่พระพุทธศาสนานำเสนอจึงไม่ใช่มิติด้านการฆ่าสัตว์เพื่อทำบุญหรือการงดเว้นเนื้อเนื้อตามที่กล่าวแล้ว การที่พระเวททตพุลขอร้องให้พระพุทธเจ้าทรงห้ามไม่ให้ภิกษุฉันปลาและเนื้อสัตว์ตลอดชีวิต พระองค์ทรงปฏิเสธที่จะกระทำเช่นนั้น เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีเสรีภาพ คำแนะนำของพระองค์ก็คือว่า ชื่อนี้ขึ้นอยู่กับว่าภิกษุจะฉันอาหารมังสวิรัตหรือมีไข่มังสวิรัตก็สุดแล้วแต่ความจำเป็นของภิกษุและผู้ถวายทาน

กรณีเรื่องการฉันอาหารมังสวิวัตินั้น สมภาร พรหมทา มองว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงพิจารณาการฉันอาหารมังสวิวัตินั้นเป็นการปฏิบัติทางศาสนาที่สำคัญมากเลย พระพุทธเจ้ามิได้ตรัสเกี่ยวกับการกินอาหารมังสวิวัตินี้สำหรับฆราวาส ในพระพุทธศาสนาจึงไม่มีกฎที่เข้มงวดเพื่อจะแสดงให้เห็นว่า ชาวพุทธไม่ควรกินปลาและเนื้อสัตว์ คำแนะนำที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ก็คือ บุคคลไม่ควรมีเจตนาฆ่าสัตว์อื่นหรือไม่ควรขอร้องผู้อื่นให้ฆ่าสัตว์เพื่อตนเอง ชาวพุทธที่ตกปลาเพื่อกินเป็นอาหารสืบต่อชีวิตนั้นจำเป็นต้องทำเช่นนั้นก็จริงอยู่ แต่เหตุใดเราจึงจะคิดว่าชีวิตของชาวพุทธนั้นสำคัญกว่าชีวิตของปลา ในโลกนี้ไม่มีชีวิตใดมีค่ามากกว่าชีวิตใด ชีวิตมนุษย์มิได้มีค่ามากกว่าชีวิตของปลา ดังนั้นเมื่อชาวพุทธละเมิดชีวิตปลา เขาก็ต้องรับผิดชอบทางศีลธรรมต่อการละเมิดนั้น พุทธศาสนาเถรวาทไม่ห้ามการตกปลาเป็นอาหาร เพราะรู้ดีว่าเป็นความจำเป็นทางกายภาพ ลองสมมติว่าหากเราเป็นปลา เราจะรู้สึกอย่างไรที่มีคนมาล่าเราไปเป็นอาหาร หรือหากเราเป็นหมู (จะเป็นแม่หมูหรือพ่อหมูก็ได้) เราจะรู้สึกอย่างไร เมื่อผ่านร้าน “หมูหัน” ที่มีลูกหมูน้อย ๆ ทั้งหลายถูกฆ่าแล้วก็หันขายเรียงรายเป็นแผงเต็มหน้าร้านเช่นนั้น^{๑๒๔} จะอย่างไรก็ตาม การกินก็เป็นส่วนสำคัญต่อกายภาพของมนุษย์อย่างมาก นอกจากนั้นก็มีความสำคัญในด้านการปรับสมดุลให้กับระบบนิเวศธรรมชาติด้วยหมายความว่าแม้มนุษย์จะไม่ฆ่าสัตว์นั้น สัตว์นั้นก็อาจถูกฆ่าโดยสัตว์อื่นหรือตายตามธรรมชาติ แต่การกำหนดให้ปัจเจกชนหรือสังคมกินมังสวิวัตินั้นจะสุดโต่งเช่นเดียวกับการกินเนื้อสัตว์อย่างเดียว สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสอนจึงให้รู้จักการกินรู้จักคุณค่าของการกินที่ตอบสนองความต้องการของร่างกายตามความจำเป็นมากกว่าการกินเพื่อความหรูหราหรือเพื่อประโยชน์อื่นใด การบัญญัติอย่างเข้มงวดเกินไปจึงไม่ใช่แนวทางของพระพุทธศาสนา ต่อข้อความดังกล่าว สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ทรงวินิจฉัยว่า เหตุผลที่ไม่ทรงบัญญัติศีลไว้อย่างเด็ดขาดนั้น เพราะ ๑) ตึงเกินไปก็ยากจะปฏิบัติตามได้ ๒) เหตุผลส่วนบุคคล ๓) ความจำเป็น ๔) ขาดธรรมสนับสนุนเป็นคู่กัน และ ๕) เป็นเกณฑ์การปฏิบัติสำหรับผู้ของสังคม^{๑๒๕} การกินอะไรจึงไม่ใช่ประเด็นหลักแต่การกินอย่างรู้คุณค่ารู้จักประมาณในการกินต่างหากคือเหตุผล แต่ก็ไม่ได้ให้เป็นการสนับสนุนการฆ่าเพื่อกินซึ่งเป็น การเบียดเบียนสัตว์ ดังเรื่องภิกษุผู้ชอบฉันเนื้อแล้วบริโภคเนื้อที่นางสุปปิยาเข็นเนื้อตนเองทำเป็นอาหารแล้วถูกพระพุทธองค์ทรงตำหนิเป็นตัวอย่างของการไม่พิจารณา^{๑๒๖}

^{๑๒๓} ม. ม. (ไทย) ๑๓/๕๕/๕๒. รศ.วนิดา ข้าเขียว, **พุทธศาสน์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : พี.เอส.พรินท์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒.

^{๑๒๔} สมภาร พรหมทา, **พุทธปรัชญา มนุษย์ สังคม และปัญหาจริยธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๔๘), หน้า ๒๓๑-๒๓๒.

^{๑๒๕} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช, **คำถาม-คำตอบเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เล่ม ๑**, (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ, ๒๕๓๖), หน้า ๓๓-๔๐.

^{๑๒๖} ดูรายละเอียดใน วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๘๐/๘๐-๘๓..

ในงานวิจัยของ พระมหาภาสกรณ โกต้า ที่ศึกษาแล้วตอบประเด็นนี้ไว้ว่า

...ข้อกล่าวหาที่บอกว่าการบริโภคเนื้อสัตว์เป็นการละเมิดศีลข้อว่าด้วยเรื่องปาณาติบาตยังมีน้ำหนักไม่พอ เพราะผู้บริโภคเนื้อสัตว์ที่คนอื่นฆ่าตายแล้วนั้นไม่อยู่ในขอบข่ายที่จะถูกตัดสินว่าทำปาณาติบาต และจากหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา ก็ชี้ชัดว่าพระพุทธองค์และเหล่าพระพุทธรูปสาวกในครั้งพุทธกาลฉันเนื้อและปลาเพราะดำรงชีพด้วยการบิณฑบาต ...ข้อถกเถียงเรื่องการบริโภคและไม่บริโภคปลาและเนื้อนี้มีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลและยังคงมีอยู่ในสังคมชาวพุทธ โดยกลุ่มผู้ที่ไม่คัดค้านต่างเห็นตรงกันว่า การบริโภคปลาและเนื้อไม่ผิดศีลข้อปาณาติบาตเพราะผู้กินไม่ได้ฆ่าเอง แต่ก็ยอมรับว่าการกินปลาและเนื้อเป็นสาเหตุให้มีการฆ่าสัตว์ ส่วนกลุ่มที่คัดค้านการบริโภคปลาและเนื้อให้เหตุผลว่า การบริโภคเนื้อสัตว์ผิดศีลข้อปาณาติบาต และเป็นเหตุให้เกิดวงจรการฆ่าสัตว์เพื่อเป็นอาหารไม่มีที่สิ้นสุด เพื่อหยุดวงจรดังกล่าว มนุษย์ต้องงดเว้นจากการบริโภคเนื้อสัตว์ ...พุทธจริยศาสตร์เถรวาทมีท่าทีต่อการบริโภคหรือไม่บริโภคเนื้อสัตว์ ในฐานะที่เป็นเรื่องของปัจเจกชน ถ้าเห็นว่าการไม่บริโภคปลาและเนื้อเป็นเรื่องดีงาม ก็ปฏิบัติกันไปด้วยจิตที่เป็นกุศลและประกอบด้วยเหตุผลที่เป็นจริง ไม่ควรมีมานะถือตัวเองว่าดีกว่า และประเสริฐกว่าผู้ที่ยังบริโภคเนื้อสัตว์ เมื่อมนุษย์เข้าใจวัตถุประสงค์ของการบริโภคที่แท้จริงแล้ว ไม่ว่าจะอาหารจะเป็นปลาเนื้อหรือผักผลไม้ ต่างก็เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตของสัตว์ให้ดำรงอยู่ได้เหมือนกัน ที่สำคัญเพียงแค่การบริโภคอย่างเดียวยังไม่ได้เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้สัตว์บริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ได้^{๑๒๗}

สรุปได้ว่า การกินหรือการบริโภคเนื้อสัตว์นั้นมีมานานมากแล้วและได้พัฒนารูปแบบการกินอย่างหลากหลายจนกลายเป็นการเสพบริโภคที่เกินควร เพราะเป็นสาเหตุทำให้มีการเบียดเบียนสัตว์และเบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน ตัวอย่างก็มีมากเพียงพอต่อการพิจารณาอยู่แล้ว

๓.๒.๑.๕ เฟอร์นิเจอร์หนังสัตว์กับการทารุณกรรม สัตว์ดิรัจฉานหลายจำพวกที่มีอวัยวะที่มีคุณค่าที่จะนำไปใช้ประโยชน์ในด้านอื่น ๆ ได้ เช่น เขา หนัง งา และกระดูก เป็นต้น นอกจากเนื้อที่ใช้รับประทานแล้วสิ่งเหล่านั้นนับว่าเป็นประโยชน์ในด้านธุรกิจการซื้อขายหรือในด้านการใช้สอยเป็นเครื่องประดับต่าง ๆ แต่สำหรับพระสงฆ์แล้วสิ่งเหล่านี้กลับไม่มีประโยชน์อะไรเลย และอาจเป็นโทษเพราะการนำมาใช้ที่ไม่เข้ากับภาวะของความเป็นพระสงฆ์ ดังนั้น เราจะพบว่าในประเด็นนี้มีการละเมิดหลายกรณีที่เข้าข่ายการนำสิ่งดังกล่าวมาใช้สอย (ปัจจุบันมีหลายกลุ่มที่ออกมาประท้วงในกรณีอย่างนี้ เช่น กลุ่มพีต้า สมาคมพิทักษ์สัตว์ เป็นต้น) นอกจากนี้ กระแสของสังคมที่จะคอยสะท้อนให้เห็นความไม่เหมาะสมในการนำมาใช้สอยด้วย หากมีการละเมิดก็ถูกปรับอาบัติตามแต่กรณี ในพระวินัยปิฎกเห็นจะไม่ต่ำกว่าการปรับอาบัติทุกกฏหรือถึงขั้นปาจิตติยกก็ได้ ขึ้นอยู่กับสิ่งของและเจตนา เกี่ยวกับประเด็นเรื่องนี้ เราจะพบได้ในหมวดชั้นธกะในพระวินัยปิฎกเล่มที่ ๔-๘ ซึ่งจะมีประเด็นเล็กน้อยปะปนอยู่ด้วย ผู้วิจัยขอยกบางกรณีมานำเสนอในที่นี้

^{๑๒๗} พระมหาภาสกรณ โกต้า, “การศึกษาพุทธจริยศาสตร์เถรวาทกับปัญหาการบริโภคเนื้อสัตว์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาจริยศาสตร์ศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๗).

กรณีที่ ๑ สัพพจัมมปฏิภิกขะปะ ว่าด้วยทรงห้ามแผ่นหนัง^{๑๒๘} เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้น เพราะพระฉัพพัคคีย์ใช้หนังผืนใหญ่ คือ หนังสีหะ หนังเสือโคร่ง หนังเสือเหลือง หนังโค เอามาตัดตาม ขนาดเตี้ยบ้าง ตัดตามขนาดต้งบ้าง ปูลาดไว้ภายในเตี้ยบ้าง ปูลาดไว้ภายนอกเตี้ยบ้าง ปูลาดไว้ ภายในต้งบ้าง ปูลาดไว้ภายนอกต้งบ้าง คนทั้งหลายเดินเที่ยวไปตามวิหารพบเข้า จึงตำหนิประณาม โพนทะนาว่า “เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโศภกาม” ความทราบถึงพระพุทธเจ้า พระองค์รับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงใช้หนังผืนใหญ่ คือ หนังสีหะ หนังเสือโคร่ง หนังเสือเหลือง รูปใดใช้ ต้องอาบัติ ทุกกฏ”

กรณีที่ ๒ อันเนื่องมาจากความต้องแผ่นหนังลูกโค การกระทำในข้อนี้มีความต่อเนื่องมาจากกรณีที่ ๑ กรณีนี้เรื่องที่พระภิกษุรูปหนึ่งเห็นลูกโคสีแปลกตาจึงอยากจะได้หนังเพื่อเอา ไปใช้สอย แม้จะไม่ได้บอกปากสั่ง แต่ทำที่ก็บ่งบอกให้รู้ ทำให้อุบาสกนั้นฆ่าลูกโคแล้วเอาหนังมา ถวายพระภิกษุรูปนั้น ท่านใช้สังฆาฏิห่อหนังเดินจากไป ส่วนแม่โคจึงเดินตามภิกษุเพราะความรักลูก สร้างความสงสัยให้กับภิกษุทั้งหลายสอบถามจนได้ความนั้นแล้วทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ทรงรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงชักชวนให้ฆ่าสัตว์ รูปใดชักชวน พึง ปรับอาบัติตามธรรม ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงใช้หนังโค รูปใดใช้ ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย หนัง อะไรก็ตาม ภิกษุไม่พึงใช้ รูปใดใช้ ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๑๒๙}

เรื่องนี้ทำให้เกิดเป็นประเด็นใหม่ขึ้นมาและค่อนข้างเป็นประเด็นที่น่าสนใจ เพราะการ กระทำนี้เป็นกรกระทำที่ดูโหดร้ายเกินไป เนื่องจากโคเป็นสัตว์ที่ได้รับการดูแลและยอมรับของคนใน สมัยนั้นว่าเป็นสัตว์ที่มีคุณค่า เป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาและสังคม การฆ่าเพื่อจุดประสงค์สนองความ ต้องการของตนเองเพียงเล็กน้อยดูจะเป็นเรื่องที่โหดร้ายเกินไป ดังนั้น นี้อาจประเด็นให้เราตัดสินใจ ได้ว่า การกระทำความผิดครั้งนี้ผิดพระวินัย มั่น เสือสูงเนิน ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับหลักการเรื่องสัตว์เป็นสิ่ง ที่มีชีวิตควรแก่การเมตตาว่า “...พระสงฆ์ต้องไม่ชี้ช่องให้บุคคลอื่นฆ่าสัตว์เพื่อเอาหนังของมันมาใช้ ดังนั้น เรื่องที่พระภิกษุใจร้ายให้อุบาสกฆ่าลูกวัวเอาหนัง ทำให้แม่วัวผู้รักลูกต้องเดินตามหนังลูกที่ พระแบกไปเรื่อย ๆ เป็นที่เวทนาแก่คนทั่วไป พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามพระสงฆ์ใช้ หนังสัตว์ทุกชนิด เพื่อไม่ให้เกิดการชักนำไปสู่การฆ่าสัตว์ พระวินัยดังกล่าวจึงช่วยในการอนุรักษ์สัตว์ โดยทั่วไปทั้งสัตว์เลี้ยงและสัตว์ป่า”^{๑๓๐}

สรุปว่า พระพุทธศาสนามองว่าการทารุณกรรมสัตว์มีหลายประเด็นที่เคยเกิดขึ้นมาแล้ว (แม้ในปัจจุบันก็ยังคงมีอยู่) เรื่องที่เคยเกิดขึ้นนี้ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทางคำสอน พุทธ บัญญัติ เรื่องเล่าในชาดกหลายกรณี และมิติสังคมในสมัยนั้น เป็นที่ชัดเจนว่าพระพุทธศาสนาไม่ สนับสนุนส่งเสริมการเบียดเบียนสัตว์ทุกชนิด ซึ่งเป็นการทารุณให้สัตว์ได้รับความเดือดร้อนหรือถึงขั้น ตายไป คำสอนที่ปรากฏนั้นชี้ให้เห็นว่าทุกชีวิตมีความสำคัญเท่าเทียมกัน เขาก็หนึ่งชีวิต เราก็คือหนึ่ง ชีวิต ไม่มีชีวิตใครที่ใหญ่กว่ากัน วัวตัวหนึ่งก็มีชีวิตมีลมหายใจ เช่นเดียวกับมนุษย์ที่มีชีวิตมีลมหายใจ ต้องการความรัก รู้สึกเกลียดทุกข์เหมือนกัน เวลาเผชิญความเจ็บปวดก็จะแสดงออกให้รับรู้

^{๑๒๘} ดุรายละเอียดยใน วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๕๕/๒๘-๒๙.

^{๑๒๙} ดุรายละเอียดยใน วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๕๕/๒๙-๓๐.

^{๑๓๐} มั่น เสือสูงเนิน, **พุทธศาสนากับนิเวศวิทยา**, (ฉะเชิงเทรา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๕๑.

เช่นเดียวกับความรู้สึกที่เป็นสุข จึงสอนให้เมตตากรุณาต่อกัน คำถามก็คืออะไรเป็นสาเหตุเบื้องต้นให้เกิดการกระทำทารุณ จะเป็นประเด็นสำคัญที่จะพิจารณากันต่อไป

๓.๒.๒ สาเหตุแห่งการทารุณกรรมสัตว์

พระพุทธศาสนาถือว่าสาเหตุที่เกิดขึ้นนั้นจะต้องถูกพิจารณาตามเหตุปัจจัยของแต่ละเรื่องราวเสียก่อน เมื่อศึกษาอย่างแนชัดถึงสาเหตุหรือรู้ชัดเจจนถึงตัวสาเหตุแห่งปัญหาแล้วก็จะสามารถหาวิธีการแก้ไขปัญหาได้ จึงมีหลักธรรมที่เป็นต้นเค้าแห่งเหตุหลายชุดที่สามารถนำมาอภิปรายร่วมกับปัญหาเรื่องทารุณกรรมสัตว์ได้อย่างลงตัว เพราะปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นสะท้อนให้เห็นด้วยบริบทของปัญหาแต่ละยุคสมัยและจะต้องแก้ไขให้สำเร็จ ปัจจุบันนั้นเน้นบริบทที่เกี่ยวเนื่องมากกับด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศึกษา โลกร้อน และอื่น ๆ อีกมากมาย ซึ่งปัญหาเหล่านี้มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันทำให้เกิดประเด็นเรื่องทารุณสัตว์และนำไปสู่การเรียกร้องกฎหมายได้ ดังนั้น ในพระพุทธศาสนาจึงมองสาเหตุแห่งการทารุณสัตว์ที่อาจเป็นไปได้ที่สำคัญหลายชุดด้วยกัน

๓.๒.๒.๑ อกุศลมูล : มูลเหตุหรือต้นสายปลายเหตุแห่งปัญหา ในมุมมองพระพุทธศาสนานั้น สาเหตุเบื้องต้นที่สุดก็คืออกุศลมูล ๓ ประการ ที่เป็นรากเหง้าลึกที่สุดแห่งการกระทำความชั่วทุกประการ เป็นไปในทางสร้างความเสียหายทั้งหลาย หมายความว่า การทารุณกรรมสัตว์มีสาเหตุเบื้องต้นที่สุดก็คืออกุศลมูลหรือรากเหง้าแห่งความชั่ว อกุศลมูล ๓ ประการก็คือ โลภะ โทสะ และโมหะ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสรับรองไว้ว่า

ธรรม ๓ ประการ ที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อมคืออะไรบ้าง คืออกุศลมูล ๓ ได้แก่ อกุศลมูลคือ โลภะ (ความอยากได้) อกุศลมูลคือโทสะ (ความคิดประทุษร้าย) อกุศลมูลคือโมหะ (ความหลง) นี่คือธรรม ๓ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม

ธรรม ๓ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษคืออะไรบ้าง คืออกุศลมูล ๓ ได้แก่ อกุศลมูลคือ อโลภะ (ความไม่อยากได้) อกุศลมูลคืออโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย) อกุศลมูลคือ อโมหะ (ความไม่หลง) นี่คือธรรม ๓ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ^{๑๓๑}

อกุศลมูลหรือที่รู้จักกันก็คือรากเหง้าเบื้องต้นที่สุดแห่งความชั่ว เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้การทารุณกรรมสัตว์เกิดขึ้นและสร้างความเสียหายความสูญเสียให้กับสิ่งมีชีวิตอื่นคือสัตว์เดรัจฉานทั้งปวง เมื่อประมวลความชั่วทุกอย่างก็สรุปลงในอกุศลมูลทั้งสามประการนี้ เพราะอกุศลมูลที่ตกลงไปแล้วมีแต่โทษ คนดีเตือน ก่อให้เกิดทุกข์โทษทั้งต่อตนเอง สัตว์อื่น ๆ และสังคมก็วนวายไปด้วย ในพระสูตรข้างต้นยังชี้ให้เห็นถึงหลักคำสอนที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกัน นั่นคือหลักอกุศลมูล ที่แปลว่า รากเหง้าแห่งความดีงามหรือฐานแห่งความดีงามทุกประการ เป็นหลักคำสอนที่สร้างสรรค์คุณพิเศษ สร้างสรรค์ความดีงามให้แก่ชีวิตของสัตว์และมนุษย์ คำสอนจึงปราศจากโทษ มีแต่คุณสรรเสริญ และก่อให้เกิดประโยชน์สุขต่อตนเอง สัตว์อื่น และสังคมก็สงบสันติสุข หากเราจะพิจารณาอย่างนี้

^{๑๓๑} ดูรายละเอียดใน ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๓/๓๗๓. ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๔. ขุ. จุ. (ไทย) ๒๘/๑๒๘/๔๒๗-๔๒๘.

ก็จะเห็นได้ว่า อกุศลมูลเป็นสิ่งที่ต้องงดเว้นซึ่งจะทำให้ไม่เกิดการทารุณสัตว์ ในขณะที่กุศลมูลเป็นสิ่งที่ต้องกระทำและสร้างสรรค์พัฒนาชีวิตของสัตว์ให้ดียิ่งขึ้น สำหรับสาเหตุหรือมูลเหตุแห่งการเบียดเบียนสัตว์ที่เกิดในแง่ของสังคมแล้ว มีดังนี้

๑. มูลเหตุทางการขาดความสำนึกทางศีลธรรม การขาดความสำนึกทางศีลธรรมเป็นมูลเหตุเบื้องต้นของการเบียดเบียน มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับภาวะจิตของมนุษย์ โดยสรุป เกิดมาจากเหตุหลัก ๓ ประการ คือ

๑) มูลเหตุจากความโลภ การกระทำที่เป็นการเบียดเบียนส่วนหนึ่งเกิดมาจากความโลภเป็นมูลเหตุที่สำคัญ การแสวงหาช่องทางใหม่ ๆ ในการสร้างความเลวร้ายไม่ใช่เพราะหิวกระหายหรือเพราะความยากจนลำบาก แต่เกิดมาจากความอยากที่ไม่รู้จักจบสิ้น คงไม่มีใครประณามผู้ที่มีความต้องการและแสวงหาทรัพย์สินสมบัติมาด้วยการกระทำที่ชอบธรรม แต่ถ้าเพียงเพื่อปรนเปรอความอยากให้กับตนเอง แล้วแสวงหาด้วยการเบียดเบียนผู้อื่น นับเป็นความเลวร้ายยิ่งนัก

๒) มูลเหตุจากการกระทบกระทั่งและการมีมานะทิฐิ ข้อนี้ก็ยังเป็นส่วนหนึ่งของการไร้การควบคุมตนเอง การไม่รู้จักควบคุมตนเองจากการกระทบกระทั่งทำให้เกิดความผูกโกรธเจ็บใจโกรธ และกลายเป็นการพยาบาท สิ่งที่มีอิทธิพลสำคัญในข้อนี้เกิดมาจากการมีทิฐิที่แพ้ใครไม่ได้ หรือใครดูหมิ่นไม่ได้ และรวมถึงการไม่ยอมรับความผิดพลาดของตนเอง

๓) มูลเหตุจากความหลง ข้อนี้เกิดมาจากความไร้เดียงสาต่อโลก ที่ทำให้เกิดการหลงคะนอง อยากทดลอง หรืออยากลองดี ด้วยการรู้เท่าไม่ถึงกาลหรือเพราะไม่รู้หรือเพราะอวดดี และอยากเป็นจุดเด่น ข้อนี้มีผลเป็นอย่างมากต่อกลุ่มวัยรุ่น การเบียดเบียนในข้อนี้อาจมีผลทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น เช่น การเสพยาเสพติด การขับรถส่งเสียรบกวนชาวบ้าน การตั้งกลุ่มรบกวนผู้อื่น การประทุษร้ายต่อเพื่อนก่อนวัยอันสมควร ยังรวมถึงการเอาแบบอย่างในทางที่ไม่ดีของผู้หรือผู้ที่ตนนิยมชมชอบและการคลั่งอุตมการณ์จนลืมหุสผล

๒. มูลเหตุจากความจำเป็นหรือภาวะบีบคั้นและจากปัญหาของสังคม สภาพทางสังคมเป็นมูลเหตุสำคัญประการหนึ่งนำไปสู่การเบียดเบียน ในที่นี้สรุปมูลเหตุดังกล่าวนี้ได้ดังนี้

๑) มูลเหตุจากความขัดสนหรือความบีบคั้น การไร้ปัจจัยในการดำรงชีวิต ไม่มีทรัพย์สินเพียงพอที่ใช้จ่ายในครอบครัว การไม่ได้รับสวัสดิการจากรัฐหรือมีรายได้น้อยอาจทำให้บางคนหันมาเลือกการกระทำที่เป็นการเบียดเบียนเพื่อ “เลี้ยง” แลกกับทรัพย์สินที่จะได้มา บางครั้งผู้กระทำผิดในกลุ่มนี้รู้ดีว่าการกระทำอย่างนี้ไม่ถูกต้อง แต่เขาไม่มีทางเลือกอื่น นอกจากอดตายหรือถูกเจ้าหน้าที่จับกุม

๒) มูลเหตุเพราะการไม่ควบคุมที่ต้นเหตุอย่างดีพอ การที่รัฐเพิกเฉยที่จะควบคุมแหล่งอบายมุข เช่น การพนัน การเที่ยวสนุกสนานที่ไร้ขอบเขต สิ่งเสพติด สุรา ทำให้เป็นมูลเหตุของการเบียดเบียน ไม่ว่าเพื่อหาเงินทองมาใช้จ่ายในแหล่งอบายมุขหรืออันเกิดมาจากผลของการเสพสิ่งอบายมุข เช่น การแพ้พนันทำให้ทะเลาะวิวาท การดื่มสุราทำให้ควบคุมตนเองไม่ได้ สร้างความเสียหายอื่น เป็นต้น

๓) การมีสภาพจิตที่ผิดปรกติ สภาพความเสื่อมโทรมของสังคม ความเครียดและความล้มเหลวในชีวิตอาจทำให้บางคนเกิดภาวะผิดปรกติ ไม่สามารถควบคุมตนเอง ทำให้เกิดการกระทำที่เป็นการเบียดเบียนที่น่าสยดสยอง

๔) การไร้การศึกษา การไร้การศึกษานับเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่มีผลอย่างมากต่อการกระทำที่เป็นการเปิดเปียน เช่น การไม่เข้าใจเหตุผลที่แท้จริง เป็นต้น ทำให้ผู้นั้นไม่คำนึงถึงอนาคต เพราะไม่มีอนาคตที่จะปรารถนาได้มากนัก จึงตัดสินใจกระทำสิ่งเลวร้ายได้ง่าย แม้การศึกษาที่ไม่สมบูรณ์ตามปรัชญาการศึกษาที่มีผลไม่ต่างจากการไร้การศึกษา บางครั้ง กลับเป็นอันตรายมากกว่า

๓. มูลเหตุเพราะหละหลวมของรัฐบาล การปล่อยปละละเลยไม่เข้มงวดทั้งในการกำหนดกฎระเบียบและปฏิบัติการของเจ้าหน้าที่ทำให้ประชาชนได้ช่องทางที่จะทำความชั่วร้ายโดยไม่หวั่นเกรงต่อกฎหมาย ผู้คนเพิ่มความอึกเขิมที่จะทำความชั่วร้าย ความจริงนี้สอดคล้องความในชาดกที่กล่าวไว้ว่า “เพราะผู้ใช้อำนาจรัฐเป็นผู้มีความประมาท ต้องเสื่อมจากประโยชน์”^{๑๓๒}

๓.๒.๒.๒ กิเลส ๓ ประการ มูลเหตุสาเหตุที่มีความคล้ายกันกับอกุศลมูลข้างต้นและมักรู้จักกันดี กล่าวถึงสาเหตุที่มาจากกิเลสของมนุษย์ไว้ ๓ ประการ คือ

๑. ตัณหา หมายถึง ความอยากได้ อยากบำรุงบำเรอตนเองให้มีความสุขสบาย พรั่งพร้อมด้วยวัตถุเสพมากมาย ความอยากได้ผลประโยชน์จากสัตว์ เช่น การลักลอบค้าขายสัตว์ โดยเฉพาะสัตว์หายากตามป่าธรรมชาติ แม้กระทั่งสัตว์ในเมืองอย่างสุนัข แมว ก็มีการลักลอบค้าขายอย่างที่ปรากฏให้เห็นในสังคมไทยอยู่เป็นประจำ การกระทำความผิดกล่าว มีส่วนเกี่ยวข้องอย่างมากที่เข้าข่ายทารุณกรรมสัตว์ เช่น สุนัขจำนวนมากที่ถูกยัดเยียดให้เข้าไปอยู่ในกรง อดอาหาร หรือการกันพื้นที่ด้วยหนามหรือลวดไฟฟ้าเพื่อป้องกันช้างที่จะเข้ามากินมาทำลายพืชพันธุ์ เป็นต้น สถานภาพและสิทธิของสัตว์ที่จะดำรงชีวิตก็ถูกละเมิด ทำให้การเปิดเปียนสัตว์นั้นเป็นไปเพียงเพราะสนองความต้องการหรือความอยากของมนุษย์ที่ต้องการ ตัณหาที่กล่าวถึงจึงเป็นกิเลสฝ่ายไม่ดีฝ่ายทำลาย ซึ่งตรงข้ามกับฉันทะที่เป็นไปในฝ่ายดีฝ่ายสร้างสรรค์

๒. มานะ หมายถึง ความต้องการยิ่งใหญ่ อยากมีอำนาจครอบงำผู้อื่น ตั้งแต่สัตว์บุคคล ตัวตน เรา เขา สังคม และธรรมชาติ การที่มนุษย์ยึดตนเองเป็นศูนย์กลางทำให้มองสัตว์ในแง่ที่ต่ำลงไปที่จะต้องรับใช้เพื่อประโยชน์ของมนุษย์ จึงปรากฏให้เห็นถึงการรังแกสัตว์อื่น ทั้งสุนัข แมว ช้าง ไก่ วัว ควาย ล้วนเป็นสัตว์ที่ถูกรังแกทารุณกรรมเพียงเพราะความต้องการยิ่งใหญ่ แสดงออกถึงอำนาจของมนุษย์คือกิเลสตัวโทสะ ความโกรธ และแข่งดีอวดดีอวดเก่งกันและกัน ผู้ที่สามารถรังแกสัตว์ ฆ่าสัตว์ หรือนำสัตว์มาแข่งขันแล้วชนะได้ ก็เพียงเพื่อเอาชนะกันและกัน โดยการถือดีว่ามนุษย์ดีที่สุดเก่งที่สุด กลายเป็นการเปิดเปียนสัตว์เพียงเพราะตัวกิเลสคือมานะ (ทำให้แสดงผลออกเป็นความพยาบาทและวิหิงสา) พอพูนเป็นความรุนแรงด้วยความคิดเห็นที่แตกต่างกันจากเผ่าพันธุ์ของตนหรือคิดเอาชนะกัน หากเป็นการป้องกันจากสัตว์ร้ายหรือการฆ่าเพื่อป้องกันโรคติดต่อ ก็เป็นเหตุผลที่ควรค่าแก่การพิจารณา ดังนั้น มานะจึงกลายเป็นกิเลสตัวหนึ่งที่เป็นสาเหตุแห่งการนำไปสู่การทารุณสัตว์ รังแกสัตว์ เพียงเพื่อการแสวงหาอำนาจยิ่งใหญ่เอาชนะสัตว์หรือชนะกันและกัน จิตใจแห่งเมตตาการุณย์ที่ดูจะค่อยเลือนไปเป็นการเปิดเปียนสัตว์อย่างเคยชิน ทำให้สัตว์ไม่อาจอยู่ในป่าในเมือง กลายเป็นปัญหาและขัดขวางต่อธรรมชาติ

^{๑๓๒} พระมหาอุทัย ญาณธโร, พุทธวิธีแห่งสังคม ปรัชญาสังคมและการเมืองของพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๔-๑๕๖.

๓. ทิฐิ หมายถึง ความยึดมั่นตลอดจนความคลั่งไคล้ในค่านิยม แนวความคิด ลัทธิ ศาสนา อุดมการณ์ต่าง ๆ ตัวอย่างเรื่องค่านิยมการเสพบริโภคอวัยวะสัตว์เพื่อบำรุงบำเรอตนเอง มีการแสวงหาอวัยวะของสัตว์ที่ตั้งอยู่บนฐานความเชื่อว่าจะสามารถบำรุงบำเรอตนเองให้มีสุขภาพแข็งแรง กลายเป็นค่านิยมในการบริโภคของบุคคลบางกลุ่มซึ่งปรากฏให้เห็นอยู่มาก เช่น เนื้อสุนัขบำรุงสุขภาพทำให้ไม่หนาว ตีนเสือ หูฉลาม ดีหมี เป็นต้น การแสวงหาอวัยวะประเภท งา เขา หาง หรือ ศีรษะของสัตว์มาขายหรือประดับ หรือค่านิยมการนำสัตว์มาแข่งขันเป็นเกมกีฬา เพื่อเอาชนะกันจนกลายเป็นการพนันหรือประเพณีอย่างที่ปรากฏ ทำให้เกิดการเบียดเบียนสัตว์อย่างมาก เป็นตัวทำลายศีลธรรมอันดีงามระหว่างมนุษย์กับสัตว์และธรรมชาติ ทิฐินี้จึงเป็นตัวร้ายกาจที่สุดมากกว่าตัณหามานะ ค่านิยมดังกล่าวเป็นมิจฉาทิฐิคือความคิดเห็นผิดเป็นตรงกันข้ามกับฝ่าย สัมมาทิฐิ^{๑๓๓}

๓.๒.๒.๓ อคติ ๔ ประการ สาเหตุอีกชุดหนึ่งที่ให้รายละเอียดเสริมให้ชัดเจนยิ่งขึ้นกับ ประเด็นเหล่านี้ นั่นคือ “อคติ” ซึ่งแปลว่า ความลำเอียง ฐานะอันไม่พึงถึง ทางความประพฤติที่ผิด ความไม่เที่ยงธรรม หรือการเข้าข้างใดข้างหนึ่ง (wrong course of behavior; prejudice) ด้วยเหตุ ๔ ประการ^{๑๓๔} คือ

๑. ฉันทาคติ หมายถึง ความลำเอียงเพราะรักใคร่ เพราะชอบ อธิบายว่า การ ทารุณหรือทรมานสัตว์นั้น จะเกิดขึ้นได้ก็เพราะมีความรู้สึกที่สัตว์ของตนเองหรือคนที่ตนเองรักถูกทำ ร้ายก่อน ด้วยความรักสัตว์หรือรักคนนั้น ทำให้มีการทรมานสัตว์ที่เข้ามาทำร้าย ดังนั้น ฉันทาคติจึง เป็นสาเหตุแห่งการทรมานสัตว์

๒. โทสาคติ หมายถึง ความลำเอียงเพราะชัง โกรธ ขัดเคือง ไม่พอใจ อธิบายว่า การทำร้ายหรือทรมานสัตว์เป็นเพราะความโกรธเคืองต่อสัตว์หรือเจ้าของสัตว์ที่ตนเองโกรธ วิธีการ กระทำนี้ค่อนข้างจะเป็นความรุนแรงหรือถึงขั้นเสียชีวิต ดังนั้น โทสาคติจึงเป็นสาเหตุแห่งการทารุณ

๓. โมหาคติ หมายถึง ความลำเอียงเพราะไม่รู้ หลง พลาดผิดเพราะเขลา เข้าใจ ผิด อธิบายว่า การทารุณสัตว์นั้นเป็นเพราะไม่รู้ ทำผิดพลาดเพราะความเขลา ไม่ฉลาดในเรื่องหรือ เหตุนั้น ๆ ทำให้เกิดความผิดพลาดเกิดขึ้น ดังนั้น โมหาคติจึงเป็นอีกสาเหตุหนึ่งของการทารุณสัตว์

๔. ภยาคติ หมายถึง ความลำเอียงเพราะกลัว อธิบายว่า การทารุณสัตว์นั้นมี สาเหตุมาจากความกลัวว่าสัตว์จะเข้ามาทำร้าย หรือกลัวเหตุร้ายและโรคร้ายจะเกิดขึ้นกับตนเองหรือ สังคม เช่น การกำจัดมด ปลวก นก ยุง เป็นต้น ภยาคติจึงเป็นอีกสาเหตุแห่งการทารุณสัตว์

๓.๒.๒.๔ วิบัติ ๖ ประการ สาเหตุที่เป็นลักษณะที่เป็นผลของการกระทำที่เสียหาย ที่ เรียกกันว่า วิบัติ นั้น ท่านจัดไว้หลายประการด้วยกัน พอประมวลได้ดังนี้

^{๑๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๗๐/๒๔. และ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development)**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘), หน้า ๘๗-๘๘.

^{๑๓๔} อจ. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗-๒๐/๒๙-๓๒. อจ. นวก. (ไทย) ๒๓/๗/๔๔๕-๔๔๖. พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๔๘-๑๔๙.

๑. กัมมันตวิบัติ วิบัติแห่งการงาน ทำงานที่เป็นโทษเสียหาย เช่น ขำสัตร ขนไก่ วังควาย ล่าสัตร เป็นต้น

๒. อาชีวิบัติ วิบัติแห่งอาชีพ ประกอบมิจอาชีพ (อาชีพผิด) เลี้ยงชีพด้วยมิจอาชีพ (เลี้ยงชีพผิด) เช่น การลักลอบค้าขายสัตร พรานล่าสัตร ละครสัตร อาชีพฆ่าสัตร เป็นต้น

๓. อาจารย์วิบัติ วิบัติแห่งอาจารย์ เสียความประพฤติ จรรยา มารยาทไม่ดี เช่น มีนิสัยเหมือนกา ประพฤติตัวเลียนแบบสัตร เป็นต้น

๔. สีสวิบัติ วิบัติแห่งสี เสียสี ผิดสี เช่น ผิดสีข้อที่ ๑ เพราะชอบฆ่าสัตร ทารุณสัตร ทรมานสัตร เป็นต้น ผิดทั้งสีและผิดกฎหมายด้วย

๕. จิตวิบัติ วิบัติแห่งจิต จิตวิปลาส เพ้อคร่ำครวญ ทุกข์โหม่นสับสน เช่น จิตหมกมุ่นแต่เรื่องการฆ่าสัตร การทารุณสัตร เป็นต้น

๖. ทวิวิบัติ วิบัติแห่งทวิ ความเห็นคลาดเคลื่อน ผิดธรรมผิดวินัย มีความเห็นวิปริตว่า “ทานที่ให้แล้ว ไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดี และชั่วก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตรไม่มี สมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็ไม่มีในโลก” เช่น การลักลอบค้าขายสัตร การบริโภควัวควายสัตรด้วยความเชื่อถือบางอย่าง เป็นต้น

เพราะสีวิบัติเป็นเหตุ สัตรทั้งหลายหลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก เพราะจิตวิบัติเป็นเหตุ สัตรทั้งหลายหลังจากตายแล้วจึงไปเกิดใน อบาย ทุกติ วินิบาต นรก หรือเพราะทวิวิบัติเป็นเหตุ สัตรทั้งหลายหลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก^{๑๓๕}

บรรดาสาเหตุที่กล่าวมานั้น มีตัวแปรอยู่หลายประการ ขึ้นอยู่กับกาลเทศะและเหตุผลของการกระทำ หรือขึ้นอยู่กับผู้กระทำนั้น สุดท้ายแล้วสาเหตุที่แท้จริงก็คือจิตใจและปัญญาของผู้กระทำนั่นเอง พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ทัศนะถึงสาเหตุแห่งการทำลายชีวิตของสัตรป่า ไว้ว่า “การตัดไม้ทำลายป่าและการล่าสัตรป่า นั้น เป็นปัญหาที่เกี่ยวกันหลายประการ กล่าวคือ ความยากจนขาดแคลน เห็นแก่ผลประโยชน์ ความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ความมั่งง่าย และจิตใจที่ขาดเมตตา กรุณา”^{๑๓๖} ซึ่งมุมมองดังกล่าวก็สะท้อนไปยังสาเหตุแห่งการทารุณสัตรได้ โดยเฉพาะประเด็นเรื่อง การเห็นแก่ผลประโยชน์ ความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ (ศีลธรรม) ความมั่งง่าย และจิตใจที่ขาดเมตตา กรุณา การเบียดเบียนสัตร

สรุปว่า มูลเหตุหรือสาเหตุอันเป็นประเด็นทางสังคมนั้นมีบริบทอยู่มากมาย แต่ละสาเหตุที่เกิดขึ้นอาจมีความคล้ายคลึงกันและแตกต่างกันไป การพิจารณาอย่างรอบคอบจะทำให้การแก้ไขปัญหานั้นสำเร็จด้วยดี ต้องปรับทัศนะให้ตรงกันทั้งในด้านสาเหตุและการแก้ไขปัญหาย่างประสานสอดคล้องกันตามเหตุปัจจัย อีกทั้งปัญหาด้านการขาดจิตสำนึกทางศีลธรรม ถือได้ว่าเป็นประเด็นปัญหาสำคัญในทางพระพุทธศาสนาที่สืบค้นถึงเบื้องลึกที่สุดคือจิตใจและความมีเมตตาของปัญญา ดังนั้น เมื่อเกิดปัญหากับสัตรมนุษย์จึงต้องช่วยแก้ปัญหา ปัญหาการทารุณกรรมสัตรที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ต้องหาแนวทางในการช่วยกันแก้ไขปัญหามีการร่วมมือกันหรือบูรณาการ

^{๑๓๕} ดูรายละเอียดใน อ. ดิ. (ไทย) ๒๐/๑๑๘-๑๒๐/๓๖๑-๓๖๖. และ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๓๕.

^{๑๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), คนไทยกับสัตรป่า, หน้า ๒๒-๒๕.

ระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ เพื่อให้การแก้ไขปัญหาประสบความสำเร็จและก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลต่อสัตว์ มนุษย์ สังคม และธรรมชาติอันเป็นองค์ร่วมแห่งชีวิตในโลกนี้

๓.๒.๓ เกณฑ์ตัดสินทางศีลธรรม

คำสอนในพระพุทธศาสนากระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกและสะท้อนให้เห็นว่าคำสอนของพระพุทธศาสนาไม่ได้เน้นไปเพียงแค่ด้านมนุษยอย่างเดียว ยังมองไปถึงสรรพสัตว์ด้วย เห็นได้จากหลักคำสอนจริยธรรมขั้นพื้นฐานคือเรื่องปาณาติบาต หมายถึง การไม่ทำลาย (ฆ่า) ชีวิตของสิ่งมีชีวิตอื่นหรือสัตว์อื่น ๆ ศีลข้อนี้หรือหลักเบญจศีลนี้มีหลักการสำคัญที่สอดคล้องและสนับสนุนแนวคิดสิทธิของสัตว์อย่างมากที่สุด เพราะครอบคลุมทั้งในด้านขอบเขต (เกณฑ์ตัดสิน) เจตนารมณ์ โทษ และแนวคิดว่าการฆ่า^{๑๓๗} และมุ่งที่จะคุ้มครองสัตว์ทุกชนิดไม่ให้ถูกฆ่าหรือทารุณกรรม เมื่อเปรียบเทียบชีวิตระหว่างมนุษย์กับสัตว์แล้วก็นับเป็นสิ่งมีชีวิตเช่นเดียวกันคือรักสุขเกลียดทุกข์ ในหลักสูตรธรรมศึกษาชั้นตรีมีอธิบายเพิ่มว่า การทำชีวิตให้ตกลงหรือให้ถึงแก่ความตาย ซึ่งมีได้หมายเอาเฉพาะการฆ่าให้ตายเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงการทำร้ายร่างกาย (ทำให้พิการ ทำให้เสียโฉม ทำให้เจ็บปวดลำบาก) และการทรมาน (ใช้งานหนัก กักขัง นำไป เล่นสนุก และผจญสัตว์)^{๑๓๘} ประเด็นหลักนี้จึงเป็นการพิจารณาเกณฑ์ในการตัดสินสำหรับผู้ที่ทำทารุณกรรมสัตว์และผู้ช่วยเหลือสัตว์ให้พ้นจากการทารุณอย่างโหดร้าย ผู้วิจัยแยกประเด็นในการพิจารณาดังนี้

๓.๒.๓.๑ องค์ประกอบในการพิจารณาการตัดสิน ประเด็นต่อมาที่จะพิจารณาก็คือลักษณะในการกระทำความผิดศีลข้อแรกคือการจงใจปลงชีวิตสัตว์ การปลงชีวิตสัตว์นั้นจะถูกหรือผิดขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ ๕ ประการตามที่พระอรรถกถาจารย์ได้ให้ข้อวินิจฉัยไว้ในอรรถกถาสัทธัมมปกาสินี คือ

๑) ปาโณ	สัตว์มีชีวิต
๒) ปาณสณฺญิตา	รู้ว่าสัตว์มีชีวิต
๓) วรกจิตฺตํ	จิตคิดจะฆ่า
๔) อุปกุกโม	มีความพยายาม
๕) เตน มรณํ	สัตว์มีชีวิตตายด้วยความพยายามนั้น ^{๑๓๙}

องค์ประกอบในการฆ่า ๕ ประการนี้ เป็นพื้นฐานในการตัดสินการกระทำผิดศีล หากการกระทำผิดแล้วครบองค์ประกอบทุกข้อ จิตที่ประกอบด้วยความโหดร้ายมุ่งหมายที่จะฆ่าให้ตายนั้นรุนแรง ผลที่ได้รับก็จะรุนแรงด้วย แต่หากการกระทำผิดนั้นไม่ครบองค์ประกอบทุกข้อ ขาดข้อใดข้อหนึ่งก็ตาม ผลที่จะได้รับก็น้อยลงไปด้วย อย่างไรก็ตาม พื้นฐานชีวิตของชาวพุทธผู้เป็นสัตว์บุรุษ

^{๑๓๗} ดร.อำนาจ ยอดทอง, “แนวคิดด้วยสิทธิสัตว์ในเบญจศีล-เบญจธรรม” ใน **พระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเพื่อประโยชน์สุขของมวลมนุษยชาติ** วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ ปีที่ ๘ ฉบับพิเศษ เนื่องในโอกาสเฉลิมฉลองพุทธชยันตี ๒๖๐๐ ปี แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, : ๒๘๖-๒๘๘.

^{๑๓๘} แก้ว ชิตตะขบ รวบรวมและเรียบเรียง, **คมและลึกในวิชาวินัยธรรมศึกษาชั้นตรี**, หน้า ๘.

^{๑๓๙} ดูรายละเอียดใน ที. ซี. อ. (ไทย) ๑๑/๑๘๗. ข. ป. อ. (ไทย) ๖๘/๕๙๒. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๗๗๒-๗๗๓.

ยอมเห็นร่วมกันว่า เป็นการกระทำที่ปราศจากเมตตา ถ้ามว่าแล้วจะแตกต่างกันอย่างไรระหว่างสัตว์เล็กกับสัตว์ที่ถูกฆ่า คำตอบก็คือท่านให้เกณฑ์สำหรับวินิจฉัยว่า ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบเหล่านี้ คือ

๑. **คุณ** หมายถึงว่า สัตว์นั้นมีคุณมาก ฆ่าสัตว์นั้นตายก็มีโทษมาก สัตว์มีคุณน้อย หรือไม่มีคุณก็มีโทษน้อย เช่น ฆ่าพระอรหันต์มีโทษมากกว่าฆ่าปุถุชน ฆ่าสัตว์ช่วยงานมีโทษมากกว่า ฆ่าสัตว์ดุร้าย และฆ่าช้างย่อมมีโทษมากกว่าฆ่ามด เป็นต้น

๒. **ขนาดกาย** หมายถึงว่า สำหรับสัตว์จำพวกเดรัจฉานที่ไม่มีคุณเหมือนกัน ฆ่าสัตว์ใหญ่ก็มีโทษมาก ฆ่าสัตว์เล็กมีโทษน้อย เช่น ฆ่าช้างที่มีกายใหญ่กว่าฆ่าควาย เป็นต้น

๓. **ความพยายาม** หมายถึงว่า มีความพยายามมากในการฆ่ามีโทษมาก มีความพยายามน้อยมีโทษน้อย

นอกจากนี้ ยังมีองค์ประกอบอีกประการหนึ่งที่จะนำมาพิจารณาร่วมกันกับ ประเด็นข้างต้น กล่าวคือความพยายามในการทำปาณาติบาต ซึ่งเรียกว่า ปโยค มี ๖ ประการ คือ

๑. **สาหตถิกปโยค** คือ ความพยายามลงมือฆ่ามนุษย์หรือสัตว์มีชีวิตด้วยตนเอง นับเป็นกายทวาร เช่น ฆ่ายัดกลอง ฆ่าทิ้งน้ำลำคลอง และล่าสัตว์ เป็นต้น

๒. **อาณัตติกปโยค** คือ ความพยายามด้วยวจีทวาร กล่าวคือพูดจาจ้วงวาน สั่งการ บังคับให้ฆ่าคนหรือสัตว์มีชีวิต

๓. **นิสัสัคคียปโยค** คือ ความพยายามโดยการปล่อยเครื่องประหารไปทำลายชีวิตคนและสัตว์

๔. **ถาวรปโยค** คือ ความพยายามในการตั้งเครื่องประหารชีวิตคนและสัตว์เป็นการถาวร เช่น ขุดหลุมพราง ปักขวางหนาม วางกับระเบิด ติดตั้งซีปนาวุธ เป็นต้น

๕. **วิชขามยปโยค** คือ ความพยายามฆ่าคนหรือสัตว์มีชีวิตด้วยการใช้วิชาอาคมเวทมนต์คาถาตามทางไสยศาสตร์

๖. **อิทธิมยปโยค** คือ ความพยายามฆ่าคนหรือสัตว์มีชีวิตด้วยอิทธิฤทธิ์^{๑๔๐}

ในงานวิจัยของนางวัลลภา วราธศวปติ ที่ศึกษาถึงการฆ่าสัตว์ปิกด้วยโรคไข้หวัดนกแล้วพบว่า การฆ่าสัตว์ปิก เช่น เป็ด ไก่ และนก เป็นต้น เป็นสิ่งที่ละเมิดต่อศีลข้อปาณาติบาต แต่ไม่ได้ฝ่าฝืนในด้านกฎหมาย อีกอย่างหนึ่ง การฆ่าสัตว์ปิกของเจ้าหน้าที่รัฐ ก็เนื่องจากว่าเพื่อเป็นการป้องกันโรคไข้หวัดนกที่จะนำเชื้อโรคเข้าสู่มนุษย์เรา ในการจะวินิจฉัยว่า การฆ่าสัตว์ปิกเพื่อป้องกันโรคบนฐานหลักปาณาติบาตในพระพุทธศาสนา โดยให้พิจารณาถึงคุณค่าของสัตว์ที่ถูกฆ่าและขนาดของสัตว์ที่ถูกฆ่า นั้น ในกรณีการฆ่าสัตว์ปิก คือ เป็ด ไก่ และนก ถ้าครบองค์ประกอบ ๕ อย่าง และเข้าเกณฑ์ ๒ ประการที่กล่าวมาแล้ว ก็ให้ถือว่าเป็น “ปาณาติบาต” แต่หากไม่ครบองค์ ๕ และไม่

^{๑๔๐} วิ. อ. (ไทย) ๒/๓๘๕-๓๘๖. ที. ซี. อ. (ไทย) ๑๑/๑๘๗. มหามกุฏราชวิทยาลัย, **ปฐมสมันตปาสาทิ-แปล เล่ม ๓**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๙), หน้า ๘๖-๘๘. มหามกุฏราชวิทยาลัย, **มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : มหา-มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๙๗. และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๗๗๒-๗๗๓.

เข้าเกณฑ์ที่กล่าวมาข้างต้นให้ถือว่าไม่ใช่ “ปาณาติบาต”^{๑๔๑} และงานวิจัยของ พระมหาทวี ฐานวโร (อ่อนปัสสา) ก็สนับสนุนงานวิจัยข้างต้นว่า “สัตว์ทุกชนิด ย่อมมีคุณมีประโยชน์ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม ...การทำปาณาติบาตต่อสัตว์เหล่านั้น จะมีโทษมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับคุณค่าที่สัตว์นั้น ๆ ทำคุณประโยชน์ให้แก่มนุษย์เป็นประการสำคัญ”^{๑๔๒} ดังนั้น ถ้าจะมีการฆ่าสัตว์จำนวนมากเพื่อรักษาชีวิตมนุษย์ สัตว์อื่น และระบบนิเวศวิทยาแล้ว จะเห็นว่ามีเกณฑ์บางอย่างใช้ตัดสินที่จะต้องครบองค์ประกอบ แต่เมื่อไม่ครบองค์ประกอบและไม่อยู่ในเกณฑ์แล้ว แม้จะผิดหรือละเมิดศีลก็จำเป็นต้องทำ ความจำเป็นนี้สามารถอธิบายได้ด้วยการทำหน้าที่เพื่อเหตุผลอะไรอีกหลายอย่าง ซึ่งในพระพุทธศาสนาแล้วมีระดับในการละเว้นตามลำดับอยู่ คือทั้งในแง่ของสมาทานวิริติ สัมปัตตวิริติ (สองขั้นมีข้อยกเว้นและสามารถละเมิดได้ในระดับหนึ่ง) และสมุจเฉตวิริติ (ห้ามละเมิดขั้นเด็ดขาด)

การฆ่าสัตว์นั้นจะต้องใช้เกณฑ์การวินิจฉัยหลายประการ เช่น โดยธรรม (เบญจศีล) โดยโกฏฐาส (กรรมบถ) โดยอารมณ (มีชีวิตินทรีย์เป็นอารมณ) โดยเวทนา (ทุกขเวทนา) โดยมูล (มีโทษและโมหะเป็นมูล) โดยกรรม (กายกรรม) และโดยสาวชชะ (โทษน้อยและโทษมาก)^{๑๔๓} การพิจารณาว่าฆ่าสัตว์อะไรมีโทษน้อยหรือมากกว่านั้น ในอรรถกถา^{๑๔๔} ท่านพรรณนาไว้ดังนี้

การฆ่ามดตำตแดง มีโทษน้อย การฆ่านกที่ใหญ่กว่านั้น มีโทษมาก
 การฆ่าสัตว์ที่ใหญ่กว่ามดตำตแดง มีโทษน้อย การฆ่านกที่ใหญ่กว่านั้น มีโทษมาก
 การฆ่าตะกวดที่ใหญ่กว่า มีโทษมากกว่า
 การฆ่ากระต่ายที่ใหญ่กว่า มีโทษมากกว่านั้น
 การฆ่าเนื้อที่ใหญ่กว่า มีโทษมากกว่านั้น
 การฆ่าโคที่ใหญ่กว่า มีโทษมากกว่านั้น
 การฆ่าม้าที่ใหญ่กว่า มีโทษมากกว่านั้น
 การฆ่าช้างที่ใหญ่กว่า มีโทษมากกว่านั้น
 การฆ่ามนุษย์ผู้มีศีลต่างพร้อยเหมือนโคต่าง มีโทษมากกว่านั้น...^{๑๔๕}

ในมิลินทปัญหยา ตอน ปาปกรณอุปยุญปัญหาที่ ๒ กล่าวถึงพระยามิลินท์ถามถึงการทำปาณาติบาตด้วยความรู้หรือไม่รู้ว่าจะอย่างไรจะให้ผลมากกว่ากัน พระนาคเสนตอบพอสรุปความได้ว่า ประเด็นนี้ต้องแยกตอบ พระภิกษุต้องอาบัติด้วยไม่รู้ ไม่สำคัญ ย่อมไม่บาปตามนัยพระวินัยบัญญัติ แต่กรณีการทำปาณาติบาตด้วยไม่รู้นั้นบาปมากกว่า เปรียบเทียบเหมือนการหยิบจับก้อนไฟร้อน ผู้ที่

^{๑๔๑} วัลลภา วราอัศวปติ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ศีลข้อปาณาติบาตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับการฆ่าสัตว์ปีกเพื่อป้องกันการระบาดของโรคไข้หวัดนกในประเทศไทยระหว่าง ปี พ.ศ.๒๕๔๗-๒๕๕๐”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

^{๑๔๒} พระมหาทวี ฐานวโร (อ่อนปัสสา), “ปาณาติบาตกับปัญหาจริยธรรมในพุทธปรัชญา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔).

^{๑๔๓} คุรยละเอียดใน อภ. วิ. อ. (ไทย) ๗๘/๕๐๗-๕๐๘.

^{๑๔๔} อภ. วิ. อ. (ไทย) ๗๘/๕๐๘.

ฉลาดย่อมรู้จักวิธียับยั้ง แต่ผู้ไม่ฉลาดย่อมไม่รู้วิธียับยั้ง จึงประสบผลร้ายมากกว่า^{๑๔๕} คำตอบของพระนาคนั้นเน้นผลของการกระทำ ไม่ได้เน้นตัวเจตนา ผู้วิจัยจึงคิดว่าหากเน้นตัวเจตนาจะมีมุมมองที่แตกต่างกันไป กล่าวคือ ผู้ที่ฉลาดย่อมทำปณัตติบาตได้หลายประการ เช่น การค้าขายสุนัข การบริโภคอวัยวะสัตว์ เป็นต้น ส่วนผู้ที่ไม่รู้ ย่อมไม่มีเจตนาที่จะกระทำ ต่อเมื่อรู้ว่าการทำปณัตติบาตนั้นผิดศีลธรรมเขาย่อมจะไม่ทำในภายหลัง

ข้อวินิจฉัยเกี่ยวกับการตัดสินใจการฆ่าสัตว์ต่าง ๆ มีโทษมากน้อยนั้น พระพุทธศาสนามีเกณฑ์ตัดสินอยู่แล้ว เกณฑ์ดังกล่าวจึงช่วยให้มีมุมมองเกี่ยวกับการฆ่าสัตว์ว่ามีโทษมากหรือน้อยเท่าใด การฆ่าสัตว์เล็ก มีโทษน้อยกว่าการฆ่าสัตว์ใหญ่ตามลำดับกัน แต่ก็ยังต้องประกอบด้วยเจตนาด้วย การฆ่าสัตว์จึงจะครบองค์ประกอบของการทำปณัตติบาต ซึ่งจะช่วยให้การตัดสินนั้น ๆ ว่าถูกต้องหรือผิดได้ ดังนั้น การฆ่าหนักหรือไถ่จำนวนมากจึงเป็นสิ่งที่สามารถกระทำได้เพราะเป็นการกระทำที่ใช้เหตุผลคือความปลอดภัยของมนุษย์ ของสัตว์ และสิ่งแวดล้อมเป็นเกณฑ์ แม้จะเป็นการละเมิดศีลข้อที่หนึ่ง แต่ก็ไม่ได้ละเมิดหลักกฎหมาย

๓.๒.๓.๒ เกณฑ์การตัดสินทางศีลธรรม การกระทำ (กรรม) ในพระพุทธศาสนานั้น มีเกณฑ์ในการตัดสินที่สำคัญอยู่ มี ๒ เกณฑ์ กล่าวคือ วินิจฉัยโดยดูที่เจตนาหรือแรงจูงใจ (เกณฑ์หลัก) และวินิจฉัยโดยดูที่ผลของการกระทำ (เกณฑ์รอง)^{๑๔๖} ดังนี้

๑. เกณฑ์หลัก : วินิจฉัยโดยดูที่เจตนาหรือแรงจูงใจ มีพุทธพจน์ว่า “เรากล่าวว่าเจตนาเป็นกรรม บุคคลคิดแล้ว จึงกระทำการกรรมด้วยกาย วาจา ใจ”^{๑๔๗} เจตนาจึงเป็นตัวการสำคัญเป็นเกณฑ์หลักในการวินิจฉัยพฤติกรรมต่าง ๆ ที่มนุษย์แสดงออกมานั้น ล้วนแล้วแต่เกิดจากแรงผลักดัน ๒ อย่าง คือ แรงผลักดันฝ่ายดี และแรงผลักดันฝ่ายชั่ว เกณฑ์หลักในการวินิจฉัยเรื่องการทารุณกรรมสัตว์นั้นให้พิจารณาไปตามหลักดังนี้

๑) ให้พิจารณามูลเหตุที่เป็นแรงจูงใจหรือแรงผลักดันให้กระทำการต่าง ๆ ซึ่งคือเจตนาที่เป็นเหตุให้เกิดแรงผลักดันฝ่ายดีคือกุศลมูล อันได้แก่ อโลภะ (ความไม่욕ได้) โทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย) โมหะ (ความไม่หลง) หรือเจตนาที่เป็นเหตุให้เกิดแรงผลักดันฝ่ายชั่วคืออกุศลมูล อันได้แก่ ความโลภ (ความอยากได้) ความโกรธ (ความคิดประทุษร้าย) และความหลง (ความหลงมกมาย)^{๑๔๘} ดังในกัมมนิทานสูตร อังคุตตรนิกาย พระพุทธองค์ตรัสถึงการทำปณัตติบาตว่ามีสาเหตุมาจากโลภะ โทสะ และโมหะ^{๑๔๙}

^{๑๔๕} ปุ๋ย แสงฉาย, **มิลินทปัญหา ขำระโดย พระธรรมหาวิธานวัตร**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ส.ธรรมภักดี, ๒๕๐๙), หน้า ๒๓๑. มิลินทปัญหามีหลายสำนวน ในที่นี้ผู้วิจัยเลือกใช้สำนวนของปุ๋ย แสงฉาย เนื่องจากมีเนื้อหาหลักและอรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมในเล่มเดียวกัน.

^{๑๔๖} สมภาร พรหมทา, **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์ โสภณีย์ ทำแท้ง และการุณยฆาต**, หน้า ๓๐. ดูเพิ่มเติมใน ดร.เค.เอ็น. ชยติเลเก, **จริยศาสตร์แนวพุทธ** สุเขาว์ พลอยชุม แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗).

^{๑๔๗} อจ. ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗.

^{๑๔๘} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๓/๓๗๓.

^{๑๔๙} อจ. ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๔/๓๑๖.

๒) ให้พิจารณาตามสภาวะว่าเป็นสภาพเกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ ทำให้จิตสบายไร้โรค ปลอดโปร่ง ผ่องใส สมบูรณ์หรือไม่ ส่งเสริมหรือเสื่อมคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ช่วยให้กุศลธรรมทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายลดน้อยลง หรือทำให้กุศลธรรมทั้งหลายลดน้อยลง อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น ตลอดจนมีผลต่อบุคลิกภาพอย่างไร^{๑๕๐}

๒. เกณฑ์รอง : วินิจฉัยโดยดูที่ผลของการกระทำ การกระทำทุกอย่างของมนุษย์เกิดจากแรงผลักดัน ๒ ฝ่าย คือ แรงผลักดันฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ดังนั้น เมื่อเกิดจากแรงผลักดันที่ต่างกัน ผลที่ได้จากการกระทำนั้น ๆ ก็จะแตกต่างกันไปด้วย การกระทำที่เกิดจากแรงจิตใจฝ่ายดี ย่อมให้ผลที่เป็นประโยชน์สุขแก่ผู้กระทำเสมอ ในทางตรงกันข้ามการกระทำที่เกิดจากแรงผลักดันฝ่ายชั่ว ย่อมให้ผลที่เป็นทุกข์แก่ผู้กระทำเสมอ ดังพุทธพจน์ในเกสปุตติสูตรว่า

ดูก่อนชาวกาลามะ เมื่อใดก็ตามที่ท่านทั้งหลายทราบชัดด้วยตัวเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้ติเตียน ธรรมเหล่านี้ก่อให้เกิดทุกข์โทษ ดูก่อนชาวกาลามะ เมื่อนั้นท่านทั้งหลายก็ควรละเว้นธรรมนั้นเสีย

ดูก่อนชาวกาลามะ เมื่อใดก็ตามที่ท่านทั้งหลายทราบชัดด้วยตัวเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ปราศจากโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้เมื่อยึดถือแล้วย่อมก่อให้เกิดประโยชน์สุข ดูก่อนชาวกาลามะ เมื่อนั้นท่านทั้งหลายก็ควรเข้าถึงธรรมนั้นอยู่เสมอ^{๑๕๑}

จากพุทธพจน์ข้างต้นนั้น แยกออกพิจารณาผลของการกระทำ ได้ดังนี้

๑) การตรวจสอบโดยดูที่ผลของการกระทำนั้น ว่าให้ผลเป็นอย่างไรบ้าง ผลที่เกิดจากที่พุทธพจน์ตรัสถึงนั้น แบ่งออกได้เป็น ๓ อย่าง คือ (๑) ทุกข์ โทษ เป็นผลของการกระทำที่วินิจฉัยความชั่ว (๒) สุข ประโยชน์ เป็นผลของการกระทำที่วินิจฉัยความดี^{๑๕๒} (๓) ผู้รู้ติเตียนหรือสรรเสริญ ดังนั้น ในทัศนะพระพุทธศาสนานั้นจึงเห็นว่า ความสุขและความทุกข์ทั้งสองอย่างนี้เป็นปัจจัยหนุนกันและกัน ความทุกข์บางอย่างอาจให้ผลที่ดี หมายความว่าเรายอมที่จะเหน็ดเหนื่อยเพื่อสร้างสรรค์พัฒนาชีวิตสัตว์ให้เกิดความสุข ซึ่งก็ให้ผลคุ้มค่ากับแรงกายแรงใจที่เรากระทำลงไป ผลที่เกิดขึ้นนั้นเป็นประโยชน์กับชีวิตสัตว์และสังคม ผู้กระทำอย่างนี้จึงควรได้รับการยกย่องมากกว่า อย่างไรก็ตาม เมื่อยกกรณีการฆ่าสัตว์บางชนิดจำนวนมากเพื่อป้องกันโรค เราจึงต้องใช้หลักประโยชน์สุขเข้ามาเป็นเกณฑ์คือเพื่อผลประโยชน์ของมนุษย์ สัตว์อื่น และระบบนิเวศวิทยาเป็นหลัก ดังนั้น การจะฆ่าในกรณีเช่นนี้ ผู้วิจัยมองว่าสามารถกระทำได้โดยมองว่าผลของการกระทำนั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม แม้จะละเมิดศีลข้อปาณาติบาตก็ตาม แต่ก็สามารถยอมรับและอธิบายความจำเป็นตรงนี้ได้ ในอีกระดับหนึ่งก็ถือว่าปราศจากเจตนาที่จะฆ่าสัตว์เหล่านั้นด้วย

๒) การตรวจสอบโดยดูที่ผลของการกระทำนั้น ว่าเกิดขึ้นกับบุคคลใดหรือไม่ หมายความว่า ผลทุกข์ โทษ หรือสุข ประโยชน์นั้นเกิดกับใครบ้าง มีผลสำหรับตนเองหรือคนอื่นด้วยหรือไม่ จากพุทธพจน์ข้างต้น สรุปได้ว่า ผลของการกระทำนั้นเข้าลักษณะเกิดกับบุคคล คือ (๑)

^{๑๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๗๙.

^{๑๕๑} คุราลละเอียดใน อัง. ติก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๓-๒๖๑. และ อัง. นกก. (ไทย) ๒๒/๓๙/๔๙๐-๔๙๑.

^{๑๕๒} สมภาร พรหมทา, พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์ โสภณีย์ ทำแท้ง และการฉวยชาติ, หน้า ๓๖.

เกิดกับตนเอง (๒) เกิดกับผู้อื่น (๓) เกิดทั้งกับตนเองและผู้อื่น ดังนั้น ในทัศนะพระพุทธศาสนานั้น จึงเห็นว่า ผลการกระทำนั้นเกิดได้กับตนเอง ผู้อื่น หรือเกิดได้ทั้งกับตนเองและผู้อื่น ถ้าเป็นการกระทำที่เป็นฝ่ายชั่ว ตนเองย่อมได้รับผลชั่ว คนอื่นก็ได้รับผลชั่วด้วย แม้กระทั่งได้รับผลชั่วทั้งสองฝ่าย ตรงกันข้ามกับการกระทำที่ดี ตนเองได้รับผลดี คนอื่นก็ได้รับผลดีด้วย แม้กระทั่งได้รับผลดีทั้งสองฝ่าย การตรวจสอบในระดับนี้เป็นผลที่เนื่องมาจากประเด็นที่แล้วซึ่งแน่นอนว่าความจำเป็นทำให้ต้องมีการฆ่าสัตว์ก็เพื่อประโยชน์ทั้งสามระดับข้างต้น ซึ่งเป็นไปตามเกณฑ์ของกฎหมายและผลของการกระทำนั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม แม้จะเป็นการละเมิดศีลข้อปาณาติบาต แต่ผู้วิจัยมองว่าสามารถยอมรับและอธิบายความจำเป็นตรงนี้ได้

ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) เสนอไว้ว่า หลักเกณฑ์ตัดสินความดีชั่วนั้น ให้นิรนัยโดยดูที่เจตนาหรือแรงจูงใจเป็นเกณฑ์หลัก และดูที่ผลของการกระทำเป็นเกณฑ์รอง โดยการตัดสินนั้นจะต้องตั้งอยู่บนจิตสำนึกที่ดี ๕ ประการ คือ

๑. การกระทำที่ไม่เป็นทุกข์โทษต่อชีวิตและจิตใจของตนเอง
๒. การกระทำที่ไม่เป็นทุกข์โทษต่อชีวิตและจิตใจของบุคคลอื่น
๓. การกระทำนั้นไม่เป็นทุกข์โทษต่อส่วนรวมหรือสังคม
๔. การกระทำนั้นไม่ผิดต่อหลักมโนธรรมสำนึก
๕. การกระทำนั้นไม่ขัดต่อมาตรฐานทางสังคม คือตามบัญญัติทางศาสนา วัฒนธรรมประเพณี และสถาบันต่าง ๆ ทางสังคม^{๑๕๓}

๓.๒.๓.๓ เป้าหมายในพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนามองเป้าหมายของการอยู่ร่วมกันของชีวภพในธรรมชาติว่าเป็นการรักษาผลประโยชน์ของมนุษยชาติไว้ให้ได้ด้วยมุ่งหวังประโยชน์ที่จะได้รับจากการที่สัตว์ยังเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ สิ่งสำคัญคือเป้าหมายนั้นจะต้องไม่ขัดต่อหลักการทางสังคมและหลักศีลธรรมทางศาสนา ดังนั้น จากเกณฑ์การตัดสินข้างต้นจะเห็นถึงเป้าหมายอันเป็นอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนา คือ

๑. ด้านที่เป็นผลประโยชน์เกื้อกูลที่จะเกิดขึ้น ทั้งผลประโยชน์ต่อตนเอง ต่อบุคคลอื่นสัตว์อื่น และต่อส่วนรวม กล่าวคือเพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยดีของมนุษย์ สัตว์ และธรรมชาติ ส่วนในแง่ที่ตรงกันข้ามคือการทำลายสัตว์ ทำลายธรรมชาติ ทำลายมนุษยธรรมอันดีงาม^{๑๕๔}

๒. ด้านที่เป็นความสุจริตคือประพฤติดีงาม ประพฤติชอบ สะอาดโปร่งใส ไม่มีทุกข์โทษต่อมนุษย์ สัตว์ และธรรมชาติ ทั้งในด้านกายสุจริต (ความประพฤติดีทางกาย) ด้านวจีสุจริต (ความประพฤติดีทางวาจา) และมโนสุจริต (ความประพฤติดีทางจิตใจ) เป็นการประพฤติที่ปราศจากความขัดเคืองและการเบียดเบียนด้วยอาวุธทุกประการ ในส่วนที่ตรงกันข้ามสังคมที่ประกอบไปด้วยทุจริตก็จะทำให้เกิดการเบียดเบียนกัน เบียดเบียนสัตว์อื่น และเบียดเบียนธรรมชาติ กระทั่งเป็นการทำลายไปในที่สุด ซึ่งผลร้ายที่จะเกิดมนุษยย่อมมีส่วนเกี่ยวข้องอย่างมาก^{๑๕๕}

^{๑๕๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

^{๑๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๑๐-๑๑๑.

^{๑๕๕} **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๙๐-๙๑.

๓. ด้านที่เป็นนิสราภาพคือความสุขของมนุษย์ สัตว์ และธรรมชาติ กล่าวคือการดำเนินชีวิตที่มีความสุขจากการงานที่ปราศจากทุกข์ โทษ และการดิ้นรนจากสังคัม กลายเป็นความสุขทางกาย (กายิกสุข) และสุขทางจิตใจ (เจตสิกสุข) ทั้งต่อตัวสัตว์ มนุษย์ และธรรมชาติ^{๑๕๖}

สรุปว่า พระพุทธศาสนาเสนอเกณฑ์ในการตัดสินการกระทำไว้ ๒ เกณฑ์ คือ เกณฑ์หลักให้ดูที่เจตนาของการกระทำ เกณฑ์รองให้ดูที่ผลของการกระทำ แต่ทั้งสองเกณฑ์เมื่อเกิดการกระทำขึ้นแล้ว ต้องตัดสินได้ว่าถูกหรือผิด ความถูกต้องหรือความผิดเป็นไปในเชิงสัมบูรณ์คือถูกเป็นถูก ผิดเป็นผิด ไม่มีการอนุโลมหรือลดโทษให้ความผิดนั้นน้อยลง จะอย่างไรก็ตาม บริบทของเกณฑ์ต่าง ๆ จะช่วยให้ตัดสินได้ว่ามีผลต่อตนเอง สัตว์ สังคม หรือระบบนิเวศธรรมชาติ ตามการพิจารณาข้างต้นนั้นจะเห็นได้ว่า การกระทำที่เข้าข่ายนั้นมีหลายประการ ส่วนการทำทารุณกรรมสัตว์ในปัจจุบันนั้น ผู้วิจัยเห็นว่ามิใช่สาเหตุที่ซับซ้อนมากมาย และเรื่องราวที่เกิดขึ้นก็สามารถรับรู้การกระทำผ่านสื่อต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็ว ปัญหาเรื่องปาณาติบาตและการทำทารุณกรรมสัตว์เข้าข่ายของการทำผิดศีลข้อที่ ๑ คือ การฆ่าสัตว์ การทรมานร่างกายสัตว์ให้ลำบาก การทุบตี การเข่นฆ่า การเล่นสนุก ฯลฯ ซึ่งพระพุทธศาสนาไม่สนับสนุนให้มีการกระทำที่เกิดขึ้นและไม่เห็นด้วยกับการกระทำรุนแรงนั้น เพราะขัดกับหลักศีลธรรมอันดีงาม ไม่เป็นไปเพื่อความสุขของสัตว์ มนุษย์ และธรรมชาติที่งดงาม

๓.๒.๔. วิธีการแก้ปัญหาแบบพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาถือว่าปัญหาการทารุณกรรมสัตว์นั้นเป็นปัญหา ๒ ด้าน คือ ปัญหาที่เกิดจากภายในของตัวบุคคลที่มาจากด้านจิตใจและด้านปัญญาอย่างหนึ่ง ปัญหายานอกที่เป็นปัญหาด้านพฤติกรรมที่สัมพันธ์กับปัญหาสังคม ปัญหาเศรษฐกิจ และปัญหาอื่น ๆ อย่างหนึ่ง แม้จะต่างยุคสมัยกันปัญหาด้านชีวิตของมนุษย์ก็มีธรรมชาติเหมือนกันอย่างหนึ่งคือเป็นปัญหาด้านจิตใจและด้านปัญญาเป็นหลัก ต้องแก้ไขตามเหตุปัจจัยที่เป็นไปของเหตุการณ์เหล่านั้น แต่สิ่งหนึ่งที่ถือเป็นหลักใหญ่ใจความของปัญหาทั้งหมดคือเป็นปัญหาด้านจิตใจที่มีทัศนคติหรือมุมมองต่อสัตว์ในแง่ร้าย ในด้านปัญญาก็มีทัศนคติหรือมุมมองว่าสัตว์เป็นเพียงวัตถุดิฐหรือทรัพยากรที่จะสามารถสร้างรายได้ให้กับตนเองได้ จึงจับมาทำการค้าขายในรูปแบบต่าง ๆ ฆ่าแล้วนำมาประดับตกแต่ง และเลี้ยงดูเป็นสัตว์เลี้ยง ทำให้กลายเป็นว่าสัตว์นั้นถูกทำร้ายด้วยความไม่รู้ไม่เข้าใจในความเป็นสัตว์ที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ถ้ามนุษย์ทำร้ายสัตว์ถึงขั้นที่หมดไปจากโลกนี้ ธรรมชาติก็อาจจะสับสนวุ่นวายและเปลี่ยนแปลงไปอย่างคาดไม่ถึง แม้มนุษย์จะยังคงยึดตนเองเป็นศูนย์กลางของโลกและธรรมชาติได้ก็ตาม ลองสมมติกันว่าสัตว์นั้นถูกมนุษย์ทารุณหรือฆ่าหมดไปจากโลก แล้วมนุษย์ก็ถูกสิ่งมีชีวิตอื่นที่อาจจะมาจากดาวอื่นทำลาย ทารุณกรรม หรือฆ่าเหมือนกับที่ครั้งหนึ่งมนุษย์เคยกระทำไว้ต่อสัตว์ เราย่อมมีความรู้สึกหวาดกลัวต่อการกระทำนั้น ๆ ที่เป็นไปทั้งรุนแรงทั้งเบา กระทั่งสิ่งมีชีวิตที่มาจากที่อื่นนั้นได้กลายเป็นศูนย์กลางของโลกไป ดังนั้น วิธีการแก้ไขปัญหาก็ต้องเริ่มต้นแก้ไขที่ตัวบุคคลที่ด้านจิตใจให้มีเมตตาการุณย์ ด้านปัญญาของทุกคนให้หนักแน่นมีเหตุมีผล และด้านพฤติกรรม (สังคม) ให้ปรับตัวยอมรับกันและกัน อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข วิธีการแก้ไขจึงต้องบูรณาการร่วมกัน

แสง จันทร์งาม ได้กล่าวถึงมาตรการการจัดการกับปัญหาคือการควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ว่าหากสามารถทำได้ก็จะลดปัญหาต่าง ๆ แต่ถ้าทำไม่ได้ก็จะยิ่งเพิ่มปัญหา มาตรการ ๔ ประเภทนั้น คือ

๑) มาตรการทางศาสนา (Religious measures) หมายถึง การอ้างอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ในศาสนาเป็นเครื่องชูงคนให้เกิดความหวาดกลัว ไม่กล้ากระทำความชั่วและอยากทำความดี

๒) มาตรการทางไสยศาสตร์ (Magical measures) มาตรการทางไสยศาสตร์มักจะอ้างอำนาจลึกลับอะไรบางอย่างที่สามารถให้คุณให้โทษแก่มนุษย์ได้

๓) มาตรการทางศีลธรรม (Moral measures) ได้แก่ มาตรการทางธรรมะและมาตรการทางศีล

๔) มาตรการของมนุษย์โดยตรง (Human measures) ได้แก่ กฎหมาย กฎหมู่ และกฎมีด^{๑๕๗}

แสง จันทร์งาม ยังมองต่อไปว่า มาตรการทางศาสนาและศีลธรรม มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นผู้คอยรักษากฎทางศีลธรรม ถ้าคนเชื่อและหวาดกลัวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เขาก็จะไม่ทำชั่วและจะทำความดีโดยไม่คำนึงว่ามีกฎหมายหรือไม่ แต่ถ้าคนไม่เชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กฎทางศาสนาและศีลธรรมก็ไม่มี ความหมายอะไร ทักษะนี้จึงให้ความสำคัญกับกฎทางศาสนาและศีลธรรม อีกมุมหนึ่งก็คือการเน้นด้านจิตใจและปัญญาเป็นสำคัญ จะอย่างไรก็ตาม มนุษย์มีการพัฒนาในหลายด้านตามกาลเทศะเป็นเวลามาช้านาน การจะใช้กฎศีลธรรมอันเดิมที่เคร่งครัดตายตัวก็เห็นจะไม่ทันสมัยและใช้ไม่ได้กับยุคสมัยนั้น กฎศีลธรรมที่ไม่สามารถสร้างหลักประกันให้กับสังคมเพื่อสันติสุขได้จึงต้องหาทางส่งเสริมด้วยวิธีการต่าง ๆ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวถึงมุมมองในการรักษาหรือส่งเสริมศีลธรรมไว้หลายประการ ดังนี้

๑) ใช้พลังความกลัว โดยขู่มขู่ด้วยอำนาจของคน ได้แก่ การวางกฎเกณฑ์กฎหมาย และระบบการลงโทษ

๒) ใช้พลังความกลัว โดยขู่มขู่ด้วยอำนาจเร้นลับ เช่น เทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ และความกลัวต่อการไปเกิดในนรก ซึ่งในสมัยที่คนเชื่อก็ได้ผลไม่น้อย แต่เมื่อคนมีความรู้ยิ่งปัจจุบันมากขึ้น ก็ได้ผลน้อย

๓) ใช้พลังความกลัว โดยบีบด้วยอำนาจเกียรติยศและความนิยมนับถือ คือใช้อำนาจบีบคั้นของสังคมทำให้กลัวความติเตียน ความเสียชื่อเสียง เป็นต้น สำหรับบางคนก็ได้ผล บางคนก็ไม่ได้ผล ถึงแม้ได้ผลก็ไม่เด็ดขาด

๔) ใช้พลังความอยาก โดยล่อด้วยรางวัลหรือผลตอบแทน ทั้งจากคนด้วยกัน จากเทพเจ้าหรืออำนาจเร้นลับศักดิ์สิทธิ์ ตลอดจนการไปเกิดในสวรรค์ ซึ่งก็ได้ผลบ้าง ไม่ได้ผลบ้าง ตามกาลเทศะ ไม่แน่นอน

^{๑๕๗} แสง จันทร์งาม, ศาสนศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๒), หน้า ๒๘-๓๐.

๕) ใช้พลังมโนธรรม โดยเร้าความละอายแก่ใจ ความเคารพตนเอง และความมีสติสัมปชัญญะ พลังข้อนี้ น้อยคนจะมีมาก คนส่วนมากมีพลังนี้น้อย มักพ่ายแพ้แก่พลังความอยากเป็นต้น จึงรักษาศีลธรรมไว้ได้เพียงบางส่วน โดยเฉพาะในยุคที่มีสิ่งล่อเร้าเข้ายวนมาก และมีค่านิยมหยาบ พลังมโนธรรมนี้ก็คุ้มครองไม่ได้มาก

๖) ใช้พลังศรัทธา โดยเร้าให้จิตแล่นพุ่งดังไปในอุดมคติ อุดมการณ์ หรือสิ่งสูงส่งดีงามอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยความเชื่อมั่นอย่างแรงกล้า ซึ่งทำสำเร็จได้ยาก และแม้สำเร็จแล้ว ก็ไม่แน่นอน อาจกลับกลายเป็นอื่นไปได้ เพราะความเชื่อ เป็นการขึ้นต่อสิ่งอื่น ไม่ใช่ความจริง และก็ยังไม่หมดเชื้อกิเลสภายใน ซึ่งอาจกำเริบมีกำลังแข็งแกร่งขึ้นมากลบทับศรัทธาในคราวหนึ่งคราวใดก็ได้ หรือศรัทธานั้นก็อาจจะจางลงและหายไปเอง

๗) ใช้พลังฉันทะ โดยเร้าให้เกิดความอยากสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามหรือความผิไค้ ข้อนี้เป็นพลังตรงข้ามหรือคู่ปรับโดยตรงกับพลังตัณหาที่เป็นตัวการให้ประพฤติดุศีลหรือละเมิดศีลธรรม ในกรณีที่ยังไม่สามารถสร้างความหลุดพ้นเป็นอิสระของจิตขึ้นได้ ควรมุ่งเน้นการสร้างพลังฉันทะนี้ เพราะเป็นพลังที่เป็นกุศล เจือด้วยปัญญา และส่งผลถึงความหลุดพ้นเป็นอิสระได้โดยตรงกว่าข้ออื่น ๆ

ท่านยังมีทัศนะต่อไปว่า ในการพัฒนาคนด้านศีลธรรม จึงต้องฝึกให้คนมีความเข้มแข็ง รู้จักบังคับควบคุมตนได้ ซึ่งความสำเร็จผลจะง่ายหรือยาก และผลจะดีมากหรือน้อย ก็ขึ้นต่อพลังหนุนที่อยู่เบื้องหลังด้วย ในบรรดาพลังที่กล่าวมานั้น พลังที่จัดว่าอยู่ในขั้นประณีต ก็คือพลังมโนธรรม พลังศรัทธา และพลังฉันทะ แต่ทั้งนี้ พึงระลึกไว้เสมอว่า พลังเหล่านี้จะยังไม่สามารถให้ผลแน่นอนเด็ดขาด ศีลธรรมของสังคมจะมั่นคงแท้จริง ก็ต่อเมื่อคนเข้าถึงสิ่งที่เป็นหลักประกันของศีลธรรม ๒ อย่าง ซึ่งทำให้มีศีลธรรมขึ้นมาเองโดยอัตโนมัติ คือ จิตที่พ้น และสุขที่ประณีต ซึ่งไม่ขึ้นต่ออามิส^{๑๕๘}

พระพุทธศาสนามีวิธีการในการแก้ไข้ปัญหาทุกอย่างที่เกิดขึ้นในสังคม ทั้งปัญหาเศรษฐกิจและปัญหาสังคม โดยเน้นให้แก้ไข้ปัญหาที่ภายในจิตใจและปัญญา ซึ่งมีแนวทางกว้าง ๒ ประการ คือ

๑) เน้นหลักการ วิธีการแก้้ปัญหาแบบพุทธมีลักษณะสำคัญ ๒ อย่าง คือ เป็นการแก้้ปัญหาที่เหตุปัจจัยอย่างหนึ่ง เป็นการแก้้ปัญหาของมนุษย์โดยฝีมือของมนุษย์เองอย่างหนึ่ง หรืออาจพูดรวมว่าเป็นการแก้้ปัญหาของมนุษย์โดยมนุษย์เอง ที่ตรงตัวเหตุปัจจัย ที่ว่าแก้้ตรงเหตุปัจจัย ก็ว่าเป็นกลาง ๆ ไม่จำกัดเฉพาะข้างนอกหรือข้างใน และที่ว่าแก้้ปัญหาของมนุษย์โดยมนุษย์เอง ก็จะได้เห็นได้จากการที่พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้มนุษย์มองปัญหาของตนที่ตัวมนุษย์เอง ไม่ใช่มองหาเหตุและมองหาทางแก้้ไปที่บนฟ้าหรือซัดทอดโชคชะตา และให้แก้้ไขด้วยการลงมือทำด้วยความเพียรพยายามตามเหตุผล ไม่ใช่หวังพึ่งการอ่อนน้อมหรือนอนคอยโชคเป็นต้น

๒) เน้นคำสอน หรือส่วนที่มีเนื้อหาคำสอนมากกว่าเด่นกว่า ควรจะย้าไว้ก่อนว่า พระพุทธศาสนาสอนให้แก้้ปัญหาทั้งด้านนอกด้านใน ทั้งทางสังคมและทางจิตใจของบุคคล คือมีคำสอนชั้นศีล เป็นด้านนอก และชั้นจิตและปัญญาเป็นด้านใน เนื้อหาคำสอนเน้นด้านแก้้ปัญหาทางจิตใจมากกว่าแก้้ปัญหาทางสังคมหรือด้านภายนอกอย่างอื่น ด้วยเหตุผล เช่น ดูที่ธรรมชาติของสัตว์

^{๑๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๐/๔๘.

ความทุกข์ ทั้งในระดับบุคคลแต่ละคนและในระดับสังคม” หากผู้ปฏิบัติธรรมขาดสติและการควบคุมยับยั้งตนเองเสียแล้ว เขาก็จะมองไม่เห็นสิ่งที่จะเกี่ยวกับอนัตตาและอนิจจตา...”^{๑๖๑}

และในมุมมองของท่านพุทธทาสแล้วการช่วยเหลือบุคคล สัตว์ หรือสังคมที่ต้องการความช่วยเหลือเป็นสิ่งสำคัญมากกว่าเพราะเป็นเหตุให้การยึดตนเองเป็นศูนย์กลางถูกทำลายไปด้วยดังข้อความที่ว่า

ศาสนาไม่ได้หมายความว่าเพียงการกระทำของปัจเจกบุคคลที่จะก้าวล่วงความทุกข์เท่านั้น เรายังต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้ก้าวล่วงความทุกข์ด้วยเช่นกัน นั่นก็คือว่า เราจะต้องมีความกรุณาแก่เพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลาย เพราะถ้าเราไม่มีความเมตตากรุณาเสียแล้ว เราก็คือคนที่ยึดถือตัวตนเป็นศูนย์กลาง...ดังนั้น คนที่ไฝ่ธรรมะจะต้องช่วยเหลือผู้อื่นโดยถือว่าเป็นหน้าที่อย่างหนึ่งที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ ไม่เช่นนั้นแล้วเราก็จะนับถือศาสนากันแต่เพียงลมปากเท่านั้น^{๑๖๒}

การช่วยเหลือสัตว์ บุคคล และสังคมที่ประสบความทุกข์ จึงเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญมากในพระพุทธศาสนา ซึ่งตรงพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ว่า “เพื่อความสุข เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์โลกทั้งหลาย” จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า มาตรการในการแก้ไขปัญหานั้น จะเน้นหลักศีลธรรมของปัจเจกชน เมื่อปัจเจกชนกระทำได้อย่างดียิ่ง ก็จะทำให้สังคมนั้นประสบสันติสุขไปด้วยจะไร้ซึ่งการเบียดเบียนกันและกัน ไม่เบียดเบียนสัตว์และธรรมชาติ มาตรการด้านศีลธรรมในพระพุทธศาสนาที่เสนอไว้ในเบื้องต้นสำหรับปัจเจกชนและสังคมก็คือ “หลักเบญจศีลเบญจธรรม” เน้นอหิงสาคือการไม่เบียดเบียนกันและกัน สร้างสังคมให้เต็มไปด้วยเมตตากรุณาและปัญญา สังคมเช่นนี้ ย่อมประสพกับสันติสุข สัตว์ทั้งหลายก็จะมีมีความสุขด้วยเพราะไม่ถูกเบียดเบียนจากมนุษย์ สิ่งที่ควรเน้นในกระบวนการแก้ไขปัญหาคือ พระพุทธศาสนาเสนอเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาทุกอย่างไว้ทั้งในด้านทฤษฎีและด้านปฏิบัติ ได้แก่ หลักอริยสัจ กล่าวคือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ชี้ให้เห็นนัยยะสำคัญของหลักการนี้ไว้ว่า

๑. เป็นวิธีการแห่งปัญญา ซึ่งดำเนินการแก้ไขปัญหามาตามระบบแห่งเหตุผล เป็นระบบวิธีแบบอย่างซึ่งวิธีการแก้ปัญหาคือ ๑ ก็ตามที่จะมีคุณค่าและสมเหตุผลจะต้องดำเนินไปในแนวเดียวกันเช่นนี้

๒. เป็นการแก้ปัญหาและจัดการกับชีวิตของตนด้วยปัญญาของมนุษย์เอง โดยนำเอาหลักความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ ไม่ต้องอ้างอิงอำนาจดลบันดาลของตัวการพิเศษเหนือธรรมชาติหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ

๓. เป็นความจริงที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของคนทุกคน ไม่ว่ามนุษย์จะเติบโตออกไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับสิ่งที่อยู่ห่างไกลตัวกว้างขวางมากมายเพียงใดก็ตาม แต่ถ้าเขายังจะต้องมีชีวิตของ

^{๑๖๑} ปีเตอร์ เอ. แจ็กสัน, พุทธทาสภิกขุ พระพุทธศาสนานิภายเถรวาท และการปฏิรูปเชิงนวสมัยนิยมในประเทศไทย (BUDDHADASA Theravada Buddhism and Modernist Reform in Thailand) แปลโดย มงคล เดชนครินทร์, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๓๓๖-๓๓๗.

^{๑๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๘-๓๕๙.

ตนเองที่มีคุณค่าและสัมพันธ์กับสิ่งภายนอกเหล่านั้นอย่างมีผลดีแล้ว เขาจะต้องเกี่ยววข้องและใช้ประโยชน์จากหลักความจริงนี้ตลอดไป

๔. เป็นหลักความจริงกลาง ๆ ที่ติดเนื่องอยู่กับชีวิตหรือเป็นเรื่องของชีวิตเองแท้ ๆ ไม่ว่ามนุษย์จะสร้างสรรค์ศิลปวิทยาการหรือดำเนินกิจการใด ๆ ขึ้นมาเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาความเป็นอยู่ของตน และไม่ว่าศิลปวิทยาการหรือกิจการต่าง ๆ นั้น จะเจริญขึ้น เสื่อมลง สูญสลายไป หรือเกิดมีใหม่มาแทนอย่างไร อย่างไรก็ตาม หลักความจริงที่เรียกว่า อริยสัจนี้ก็จะคงยืนยง ใหม่ และใช้เป็นประโยชน์ได้ตลอดกาล^{๑๖๓}

จากที่อภิปรายมาทั้งหมดสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาไม่สนับสนุนให้มีการทารุณกรรมสัตว์ทุกประการดังที่กล่าวมา เพราะเป็นการเบียดเบียนชีวิตสัตว์อื่น พระพุทธศาสนาถือว่าสัตว์ทุกชนิดล้วนรักตนเอง ปรารถนาสุขเกลียดทุกข์ ทุกชีวิตมีความสำคัญโดยตัวของมันเองในธรรมชาตินี้ ไม่มีชีวิตใครใหญ่กว่ากัน ทุกชีวิตเท่าเทียมกัน สามารถสร้างสรรค์สิ่งดีงามให้เกิดขึ้นในชีวิตในปัจจุบัน สาเหตุแห่งการทารุณกรรมสัตว์นั้นล้วนมาจากอกุศลมูล ๓ ประการ คือ โลภะ โทสะ และโมหะ อันเป็นแรงจูงใจภายในฝ่ายชั่วที่ทำให้เกิดการทารุณสัตว์ พระพุทธศาสนามีเกณฑ์ในการวินิจฉัย ๒ ชุด กล่าวคือ ๑) ให้ดูที่เจตนา ก่อน ๒) ให้ดูที่ผลการกระทำ การทารุณสัตว์ที่เข้าข่ายในสองเกณฑ์นี้ ก่อให้เกิดผลคือสร้างความทุกข์โศก ความลำบาก ความโหดร้าย ไร้ปราณต่อสัตว์ทั้งบาดเจ็บ พิการ และตายไป สร้างความเสียหายต่อสัตว์ มนุษย์ และธรรมชาติ เป็นการกระทำขาดจิตใจแห่งเมตตา กรุณา ขาดจิตสำนึกทางด้านศีลธรรม ผู้ที่กระทำการทารุณสัตว์หรือผู้ที่พบเห็นการทารุณสัตว์ เมื่อใช้เกณฑ์ดังกล่าววินิจฉัยแล้ว สามารถตัดสินได้ว่าผิดหรือถูกต้องตามหลักจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาหรือไม่และเพียงใด วิธีการแก้ปัญหาแบบพระพุทธศาสนานั้นเน้นการแก้ไขปัญหที่ตัวเหตุปัจจัยเป็นหลัก โดยเน้นการแก้ปัญหาภายในด้านจิตใจและด้านปัญญา ก่อนปัญหภายนอกคือ ปัญหาสังคมหรือปัญหาทารุณสัตว์ ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นตามแต่ละยุคสมัย จะต้องคอยควบคุม ยับยั้งจิตใจตนเองไม่ให้ยึดถือเป็นศูนย์กลางของโลก ใช้ปัญญามองให้เห็นความจริง ยึดมั่นในการช่วยเหลือสัตว์ บุคคล และสังคมที่ต้องการช่วยเหลือ ให้เป็นสังคมที่ไร้การเบียดเบียนกัน ดังนั้น การไม่เบียดเบียนสัตว์ มนุษย์ และธรรมชาติจึงเป็นเป้าหมายในพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่ง ที่สอนให้อยู่ร่วมกันอย่างไม่ว่าร้ายไม่ทำร้ายกันและกัน อันจะเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ เพื่อความประพฤติดีงาม และเพื่ออิสรภาพคือความสุข โดยจะต้องไม่ขัดต่อหลักศีลธรรมและหลักการทางสังคม

๓.๓ สิทธิของสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

เมื่อกล่าวถึง คำว่า “สิทธิ” นั้น จะเห็นว่าไม่มีคำนี้ในพระพุทธศาสนา แต่มีสิ่งหนึ่งที่เรียกกันว่าหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อตนเองและผู้อื่น เรื่องสิทธิจึงไม่ใช่สิ่งจำเป็นในพระพุทธศาสนา^{๑๖๔} แต่เรื่องสิทธินี้ก็เข้ากันได้กับหน้าที่ ดังที่ วัชร งามจิตรเจริญ มองว่า “แม้มนทัศน์เรื่องสิทธิ (rights) ไม่ปรากฏในพุทธศาสนาโดยตรง และยังเป็นที่ยกเถียงกันอยู่ในเชิงวิชาการ แต่ก็พอกล่าวได้ว่าแนวคิด

^{๑๖๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๙๒๐.

^{๑๖๔} ดูรายละเอียดใน บุญธรรม พุณทรัพย์, “มนทัศน์เรื่องสิทธิไม่จำเป็นสำหรับพุทธศาสนา”, **วารสารพุทธศาสนศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๐), : ๓๖.

บางส่วนของมโนทัศน์เรื่องสิทธิเข้ากันได้กับแนวคิดพระพุทธศาสนา...ศีลคือการให้สิทธิแก่ผู้อื่นนั่นเอง”^{๑๖๕} คำว่า “หน้าที่” หมายถึง หน้าที่ในทศ ๖ อย่างที่ปรากฏในศีลาลสูตรเท่านั้น^{๑๖๖} หน้าที่ในที่นี้ก็ไม่ปรากฏว่ามนุษย์จะต้องทำหรือมีหน้าที่ต่อสัตว์อย่างไร คำว่า สิทธิ หรือ หน้าที่ จึงอาจเป็นเพียงภาษาที่ถูกนำมาใช้เท่านั้น เป็นไปได้หรือไม่ว่า เมื่อกล่าวถึงสิทธิหรือหน้าที่ก็อาจเป็นเรื่องเดียวกันหรือคล้ายกับทำหน้าที่ทดแทนกันได้ ดังนั้น หากไม่ยึดติดกับภาษาเราก็อาจพิจารณาได้ว่าสิทธิเป็นคำที่สามารถนำมาใช้ในกรอบของสิทธิของสัตว์ได้ แต่ก็อาจจะมีคำถามมากมายตามมาในฐานะที่จะต้องตอบต่อประเด็นนี้

ผู้วิจัยเห็นว่า ภาษานั้นก็ไม่ใช้ประเด็นหลักหรืออุปสรรคต่อการตอบว่ามีหรือไม่มี เท่ากับการที่จะต้องตอบว่ามีสิทธิของสัตว์ในพระพุทธศาสนา ซึ่งจะต้องมีหลักฐานสนับสนุนอย่างเพียงพอจากคำตอบเรื่องสถานภาพทางศีลธรรมในประเด็นที่ผ่านมานั้น ชัดเจนว่าพฤติกรรมเชิงคุณค่าทางศีลธรรมของสัตว์ทำให้สัตว์มีสถานภาพที่ชัดเจน ประเด็นข้ออ้างของผู้วิจัยจึงได้แก่ พฤติกรรมเชิงคุณค่าทางศีลธรรมซึ่งจะเป็นการหาคำตอบให้กับสิทธิของสัตว์ได้ สมภาร พรหมทา ตอบคำถามเรื่องที่สัตว์มีสิทธิหรือไม่ไว้ดังนี้

ถามว่า ตามทัศนะของพุทธศาสนา สัตว์มี “สิทธิ” หรือไม่ คำตอบคือหากคำว่าสิทธิในที่นี้หมายถึงคุณค่าในทางจริยธรรมบางอย่างก็อาจตอบได้ว่าพุทธศาสนายอมรับสัตว์ก็มีสิ่งนี้ เราอาจเรียกสิ่งนี้ว่า “สิทธิในทางศีลธรรม” (moral rights) เพราะสัตว์มีสิ่งนี้ การฆ่าสัตว์จึงถือว่าเป็นบาปตามทัศนะของพุทธศาสนา และในทางตรงกันข้าม การที่สัตว์ทำร้ายกันเองหรือมนุษย์ พุทธศาสนาก็ถือว่าเป็นบาปด้วย แม้ว่าพุทธศาสนาจะยอมรับว่าสัตว์นั้นมีปัญญาไม่เท่ามนุษย์ แต่ท้ายที่สุดแล้ว พุทธศาสนาก็ยอมรับว่าสัตว์นั้นมีปัญญาในบางระดับ การมีปัญญาในแง่หนึ่งก็คือการมีสำนึกในทางศีลธรรม ปัญญาจึงเป็นสิ่งที่มาคู่กับการเรียกร้องความรับผิดชอบในทางศีลธรรม^{๑๖๗}

ในขณะที่ปริชา ช่างขวัญยืน มองว่า สัตว์ก็มีสิทธิในชีวิตของมัน การที่คนไม่ฆ่าสัตว์มิใช่เป็นความดีงามของคน แต่เป็นเพียงการไม่ละเมิดสิทธิในชีวิตของสัตว์ แต่ถ้าถามว่าสัตว์ด้วยกัน ต้นไม้ด้วยกัน หรือสัตว์กับต้นไม้ คิดถึงสิทธิของกันและกันหรือไม่ จะเห็นว่าไม่มีเลย และสัตว์ก็ไม่ต้องคิดถึงสิทธิของคน เหตุไรเล่าคนจึงจำเป็นต้องคิดถึงสิทธิของกอนหิน ต้นไม้ สัตว์ หรือสิทธิของผู้อื่น มีอะไรเป็นข้อพิสูจน์ว่าสิทธิมีอยู่จริง ไม่มีข้อพิสูจน์ การที่คนเรายอมรับเรื่องสิทธิก็เพราะผลประโยชน์ที่จะเกิดจากการยอมรับเช่นนั้น หาใช่เพราะสิ่งนั้นมีอยู่จริงไม่^{๑๖๘} ดังนั้น การยอมรับเรื่องสิทธินี้เริ่มที่จะชัดเจนและยอมรับได้ในพระพุทธศาสนา นั่นคือ สิทธิในทางศีลธรรมของสัตว์ เพื่อแก้ไขปัญหาเรื่องการทารุณกรรมต่อสัตว์และจะเป็นแนวทางปฏิบัติต่อสัตว์อย่างถูกต้องด้วยปัญญา

^{๑๖๕} วัชร งามจิตรเจริญ, แนวคิดในการนำเศรษฐกิจเชิงพุทธศาสนาสู่การปฏิบัติ, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔๒.

^{๑๖๖} ดูรายละเอียดใน ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖-๒๗๑/๒๑๒-๒๓๖.

^{๑๖๗} สมภาร พรหมทา, กิณ : มุมมองของพุทธศาสนา, หน้า ๑๖๓.

^{๑๖๘} ปริชา ช่างขวัญยืน, ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗.

และกรุณา แท้ที่จริงแล้ว ถ้าเรายกมโนทัศน์เรื่องสิทธิในแนวคิดตะวันตกที่ดี มโนทัศน์เรื่องสิทธิของสัตว์ก็ดี เราก็อาจทำได้และมีกรอบในการจัดเรื่องสิทธิของสัตว์ในมุมมองพระพุทธศาสนาได้ คำหรือภาษาไม่อาจเป็นปัญหาหรืออุปสรรคอีกต่อไป สิ่งสำคัญคือมุมมองพระพุทธศาสนาผ่านหลักพุทธธรรมที่จะตอบเรื่องนี้มากกว่า ซึ่งเราจะพิจารณากันต่อไป

๓.๓.๑ ความหมายและประเภทของสิทธิ

คำว่า “สิทธิ” นั้น แปล้อง ณ นครให้ความหมายว่า หมายถึง ความสำเร็จแล้ว การสมปรารถนา การบรรลุผล อำนาจอันชอบธรรม^{๑๖๙}

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ อธิบายความหมายไว้ว่า “สิทธิ หมายถึง อำนาจอันชอบธรรม เช่น บุคคลมีสิทธิและหน้าที่ตามรัฐธรรมนูญ หรืออำนาจที่จะกระทำการใด ๆ ได้อย่างอิสระ โดยได้รับการรับรองจากกฎหมาย”^{๑๗๐}

พจนานุกรมศัพท์การเมือง อธิบายไว้ว่า “สิทธิ หมายถึง อำนาจอันชอบธรรมที่มีอยู่ และที่มีมาตั้งแต่เกิดของบุคคล การจำกัดสิทธิของบุคคลจะกระทำได้อีกต่อเมื่อมีการบัญญัติไว้เป็นกฎหมายเท่านั้น”^{๑๗๑}

วิรัช ธีรพันธุ์เมธี ให้ความหมายว่า สิทธิ (Rights) คืออำนาจหรือความสามารถในการกระทำใด ๆ ที่ไม่ละเมิดต่อสิทธิผู้อื่น^{๑๗๒}

ภาษาอังกฤษคำว่า “right” แปลได้สองความหมายคือ ๑) ถูกต้อง ตามความหมายดั้งเดิมของ “right” อันมีรากศัพท์มาจากคำว่า “ius” หรือ “jus” ในกฎหมายโรมัน ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายเชิงยืนยันว่าสิ่งบางสิ่งหรือการกระทำบางอย่างนั้นถูกต้องหรือยุติธรรม ความหมายนี้บ่งถึงความถูกต้องแบบวัตถุวิสัย (objective) ของการกระทำโดยอิงจากหลักจริยธรรมหรือกฎหมาย และ ๒) สิทธิ ต่อมาเมื่อนำคำว่า “right” ไปใช้กันในความหมายใหม่ซึ่งบ่งถึงความถูกต้องในแบบอัตวิสัย (subjective) ซึ่งหมายถึงสิ่งที่บุคคลสามารถเป็นเจ้าของหรือถือครอง โดยช่วยให้บุคคลผู้ถือสิทธินี้มีอำนาจชอบธรรม หรือมีอำนาจที่ถูกต้องตามหลักจริยธรรมหรือกฎหมาย^{๑๗๓}

โทมัส ฮอบส์ (Thomas Hobbes) ซึ่งเขากล่าวว่า สิทธิตามธรรมชาติ...คือเสรีภาพที่มนุษย์แต่ละคนมีในการที่จะใช้อำนาจของเขาตามเจตนาของเขาเอง เพื่อที่จะรักษาชีวิตของเขา และเพื่อกระทำการสิ่งใดก็ตามจากการตัดสินใจและการใช้เหตุผลโดยตัวของเขาเอง ที่เขาเห็นว่าเป็นวิธีการที่เหมาะสม^{๑๗๔}

^{๑๖๙} แปล้อง ณ นคร, พจนะ-สารานุกรม ฉบับทันสมัย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒), หน้า ๔๘๒.

^{๑๗๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๑๑๙๓.

^{๑๗๑} เตโช สวานานนท์, พจนานุกรมศัพท์การเมือง, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สำนักพิมพ์หน้าต่างสุโลกกว้าง จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๒๗๔.

^{๑๗๒} วิรัช ธีรพันธุ์เมธี, พุทธปรัชญาการปกครอง, (กรุงเทพมหานคร : ดวงแก้ว, ๒๕๔๔), หน้า ๒๙.

^{๑๗๓} พงศ์ศิริ ศรีวรรณะ (ผู้เรียบเรียง), สิทธิ Rights, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: กลุ่มไทยทำปรัชญาสารานุกรมปรัชญาออนไลน์ฉบับสังเขป สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สนับสนุนโครงการ <http://www.philospedia.net/rights.html> [๑ ก.พ. ๒๕๕๗]

^{๑๗๔} เรื่องเดียวกัน, [๑ ก.พ. ๒๕๕๗]

ปัจจุบันนั้น สิทธิ หมายถึง รูปแบบอย่างหนึ่งของการกระทำของบุคคลหรือการได้รับการปฏิบัติจากบุคคลอื่นซึ่งเป็นสิ่งที่มีประโยชน์แก่ตัวผู้ถือสิทธินั้น โดยแบ่งออกตามความหมายสำคัญของสิทธิ ๒ อย่าง คือ

๑. ความสามารถที่จะทำ คือ การที่บุคคลอาจทำหรือได้รับอนุญาตให้ทำบางสิ่งบางอย่างได้ กล่าวอีกอย่างคือบุคคลไม่มีพันธะที่จะต้องงดเว้นการกระทำสิ่งนั้น เป็นอิสระที่จะทำสิ่งนั้นโดยไม่มี ความผิด หรือการกระทำนั้นไม่ถูกกฎหมายหรือศีลธรรมห้าม สิทธิในความหมายนี้คือ อิสรภาพหรือเสรีภาพ เช่น สิทธิในการใช้ถนน เป็นต้น

๒. ความชอบธรรมที่จะได้รับ คือ ความสามารถที่จะเรียกร้องหรืออ้างสิทธิ (claim) ให้ผู้อื่นปฏิบัติต่อตนในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง กล่าวอีกอย่างคือความสามารถที่จะอ้างสิทธิในสิ่งที่บุคคลอื่นมีพันธะต้องทำแก่ตน ซึ่งเรียกว่า “การอ้างสิทธิ” หรือ “สิทธิเรียกร้อง” (a claim) หรือเรียกว่า “สิทธิของการได้รับ” เช่น สิทธิในการเรียกร้องให้ลูกหนี้จ่ายเงินที่กู้ยืมไป และสิทธิของรัฐในการออกกฎหมายที่บังคับให้ประชาชนทำตาม สิทธิชนิดนี้หมายรวมถึงสิทธิที่จะได้รับการปล่อยให้เป็นอิสระไม่ถูกรบกวหรือไม่ถูกบังคับในการทำสิ่งที่บุคคลนั้นเลือกที่จะทำ กล่าวคือมีสิทธิเสรีภาพนั่นเอง^{๑๗๕}

สิทธินี้มีอยู่จำนวนมากภายใต้ถูกเรียกร้องให้บัญญัติเป็นกฎหมายขึ้นมารองรับและรับใช้สังคม ซึ่งขึ้นอยู่กับการเรียกร้องของผู้คนในสังคมว่ามีความต้องการมากน้อยเพียงใด แต่สิทธิที่กล่าวถึงนี้ยอมรับกันโดยกว้างไว้ ๔ ประเภท คือ

๑. สิทธิตามธรรมชาติ (Natural Right) หมายถึง สิทธิที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิดจนกระทั่งถึงแก่ความตาย ซึ่งเป็นสิทธิที่ไม่สามารถโอนให้แก่กันได้ และใครก็ล่วงละเมิดมิได้ หากมีการล่วงละเมิด ก็อาจจะก่อให้เกิดอันตรายหรือกระทบกระเทือนเสื่อมเสียต่อสภาพของความเป็นมนุษย์ได้ สิทธิตามธรรมชาตินี้จึงมีมาก่อนที่จะเกิดระบบสังคมขึ้น แต่มีอยู่แล้ว หาใช่เป็นสิทธิที่สมมติกันขึ้นภายหลังและมอบให้ตามความสัมพันธ์ทางสังคมไม่^{๑๗๖} สิทธิตามธรรมชาติเป็นสิทธิที่มีอยู่คู่กับมนุษย์และสัตว์มาตั้งแต่เกิดไม่ว่าจะรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม ไม่ว่าเขาจะเกิดมามีลักษณะอย่างไร จะเป็นสัตว์ประเภทใดก็ตาม สัตว์ทุกชนิดก็มีสิทธิขั้นนี้เท่าเทียมกัน สิทธิตามธรรมชาตินี้จึงมักถูกใช้เป็นการดูแลปกป้องและรักษาชีวิตเพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ในสภาพการณ์ต่าง ๆ ได้ ไม่ว่าจะมีความรู้ในเรื่องสิทธิหรือไม่ก็ตาม แต่สิทธิตามธรรมชาตินี้จะต้องมีศีลธรรมหรือกฎหมายในการคุ้มครองด้วย เพื่อจะไม่ถูกละเมิดจากคนอื่น เช่น ศีลข้อปาณาติบาตมีขึ้นก็เพื่อคุ้มครองชีวิตของสัตว์ทุกชนิดไม่ให้ถูกทำร้ายหรือเข่นฆ่า เป็นต้น ดังนั้น สิทธิตามธรรมชาตินี้จึงมีแก่นมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายที่จะสามารถเรียกร้องจากผู้อื่นไม่ให้ละเมิดชีวิตของกันและกัน โดยมีหลักศีลธรรมและกฎหมายคุ้มครองให้สิทธิขั้นนี้ดำเนินการได้อย่างสะดวกและเข้มแข็งมากขึ้น

^{๑๗๕} รองศาสตราจารย์ ดร.วัชร งามจิตรเจริญ, “เอกสารประกอบการสอน วิชาปรัชญาการเมืองเบื้องต้น (ร. ๒๑๐)”, (ภาควิชาปรัชญา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๙), หน้า ๑๕.

^{๑๗๖} ญัฐกร วิทิตานนท์, **หลักรัฐธรรมนูญเบื้องต้น**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๕๒.

^{๑๗๗} ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.สิทธิ บุตรอินทร์ และ อาจารย์ภูมินทร์ บุตรอินทร์, **ปรัชญาการเมืองเปรียบเทียบ**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐๙.

๒. สิทธิตามกฎหมาย (Legal Rights) เป็นสิทธิที่ไม่ได้มีอยู่โดยธรรมชาติ เกิดจากกติกาที่มนุษย์ในสังคมตกลงร่วมกันและสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามความต้องการที่ตกลงร่วมกัน โดยจัดให้มีกติกาหรือกฎหมายเพื่อกำหนดรับรองและคุ้มครองไว้อย่างชัดเจน เช่น สิทธิในทรัพย์สิน สิทธิในชีวิตร่างกาย สิทธิในการศึกษา เป็นต้น โดยสิทธิตามกฎหมายนี้สามารถพิสูจน์ โต้แย้ง หรือบังคับให้เป็นไปตามสิทธิได้ รองศาสตราจารย์ ดร.วรพจน์ วิศรุตพิชญ์ อธิบายไว้ว่า “สิทธิ หมายถึง ประโยชน์ที่กฎหมายรับรองและคุ้มครองให้แก่บุคคลในอันที่จะกระทำการเกี่ยวข้องกับทรัพย์สินหรือบุคคลอื่น เช่น สิทธิในทรัพย์สิน สิทธิในร่างกาย”^{๑๗๘} เพราะฉะนั้น สิทธิในความหมายอันเป็นที่เข้าใจกันในระบบกฎหมายทั่วไปจึงหมายถึง “ประโยชน์ที่กฎหมายรับรองและคุ้มครองให้”^{๑๗๙} สิทธิที่กฎหมายกำหนดขึ้นหรือให้ความสำคัญนี้จะบังคับใช้หรือดำเนินการได้ต้องอาศัยศาลหรือกระบวนการยุติธรรม กล่าวโดยทั่วไปสิทธิทางกฎหมายเป็นสิทธิที่ใช้กันโดยไม่สนใจเนื้อหาทางศีลธรรมของสิทธิเหล่านี้ แต่เป็นสิทธิที่ถูกต้องตามกฎหมาย ดังนั้น ในทางกฎหมาย สิทธิจึงเป็นประโยชน์ในเรื่องที่บุคคลชอบที่จะเรียกร้องเอาจากบุคคลอื่น สิทธิตามกฎหมายเกิดขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในสังคมและจัดระเบียบสังคมให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย อันมาจากความแตกต่างของผู้คนที่อยู่เป็นสังคมนี้นี้มีบุคลิกลักษณะนิสัยใจคอแตกต่างกันไป เมื่อมาอยู่รวมกันก็อาจจะมีการกระทบกระทั่งระหว่างกันจนเกิดเป็นปัญหาความขัดแย้งไม่เคารพสิทธิตามธรรมชาติของกันและกัน การตรากฎหมายรับรองสิทธิตามธรรมชาติจึงเป็นแนวทางสำหรับแก้ไขปัญหาดังกล่าว สิทธิที่รับรองโดยกฎหมายนี้จึงเรียกว่า สิทธิตามกฎหมาย^{๑๘๐}

๓. สิทธิมนุษยชน (Human Rights) เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานตามธรรมชาติที่ถือว่ามนุษย์ทุกคนควรได้รับ ในฐานะเป็นสิทธิที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด และคงอยู่ตราบเท่าที่บุคคลยังมีชีวิตอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิทธิในชีวิตและร่างกาย เช่น สิทธิที่จะไม่ถูกทรมานหรือถูกลงโทษ หรือได้รับการปฏิบัติที่โหดร้าย เหยียดหยาม และไม่มีมนุษยธรรม^{๑๘๑} สิทธิมนุษยชนเป็นสิทธิ “สากล” ในความหมายที่ถือกันว่าเป็นสิทธิ “พื้นฐาน” ที่ไม่สามารถถ่ายโอนกันได้ (inalienable) หรือไม่สามารถพรากจากเราไปได้^{๑๘๒} ทฤษฎีกฎหมายธรรมชาติเชื่อว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมกับความเท่าเทียมกันในแง่ศักดิ์และสิทธิ ทุกคนสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีศักดิ์ศรี โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างในเรื่องเชื้อชาติ สีผิว เพศ อายุ ภาษา และศาสนา รวมทั้งความคิดความเชื่ออุดมการณ์ทางการเมืองหรือความเชื่ออื่น ๆ ที่มีอยู่ในสังคมนั้น ๆ^{๑๘๓} สิทธิขั้นนี้ถือว่าเป็นประโยชน์อันชอบธรรมซึ่งบุคคลจำเป็นต้องมีเพื่อใช้ในการดำรงอยู่

^{๑๗๘} วรพจน์ วิศรุตพิชญ์, **สิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ**, (กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, ๒๕๔๓), หน้า ๒๒.

^{๑๗๙} ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์, **กฎหมายรัฐธรรมนูญ: หลักการใหม่ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๔๕.

^{๑๘๐} สมภาร พรหมทา, **พุทธปรัชญา: มนุษย์ สังคม และปัญหาจริยธรรม**, หน้า ๔๖๖-๔๖๗.

^{๑๘๑} ธรรมนูญ วิจิตานนท์, **หลักรัฐธรรมนูญเบื้องต้น**, หน้า ๖๐.

^{๑๘๒} รองศาสตราจารย์ ดร.วิษระ งามจิตระเจริญ, **เอกสารประกอบการสอน วิชาปรัชญาการเมืองเบื้องต้น (ร.๒๑๐)**, หน้า ๑๘.

^{๑๘๓} ชะวัชชัย ภาติณฐ์, **สิทธิมนุษยชนกับหลักการแห่งพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๖), หน้า ๒๙-๓๐.

และพัฒนาชีวิต เพื่อป้องกันอันตรายซึ่งเกิดจากผู้อื่น และเพื่อเลือกแนวทางการเจริญเติบโตของร่างกายและจิตใจ ผู้อื่นหรือสังคมจะต้องไม่ขัดขวางหรือจำกัดการใช้ประโยชน์ดังกล่าว นอกจากนี้แล้ว รัฐยังมีหน้าที่คุ้มครอง ดูแล ปกป้องมิให้บุคคลภายนอกขัดขวาง ตลอดจนอำนวยความสะดวกที่บุคคลพึงมีพึงได้ แต่ไม่สามารถทำได้ด้วยตนเอง รวมทั้งเยียวยากรณีที่การใช้สิทธิถูกละเมิด^{๑๘๔}

๔. สิทธิทางศีลธรรม (Moral Rights) คนเราเกิดมาไม่ว่าจะเกิดเป็นคนที่ไหน ประเทศหรือเชื้อชาติใด เพศชายหรือหญิง ร่ำรวยหรือยากจน มีความรู้หรือไม่ แต่ก็มีคุณค่าเท่าเทียมกันในทางศีลธรรม เนื่องจากเราเกิดมาพร้อมค่าทางศีลธรรมซึ่งเป็นคุณสมบัติอันสำคัญที่มีอยู่ภายในบุคคล^{๑๘๕} เพราะฉะนั้น สิทธิทางศีลธรรม (Moral Rights) จึงหมายถึง สิทธิที่ควรมีหรือสิทธิในสิ่งที่คนควรมี เป็นสิทธิที่ยึดเนื้อหาเป็นหลัก จึงเป็นสิทธิที่เป็น “อุดมคติ” ซึ่งให้ผลประโยชน์แก่บุคคลในสิ่งที่เขาต้องการหรือควรได้รับ สิทธิทางศีลธรรมจึงเป็นสิทธิที่เป็นมาตรฐานที่สิทธิทางกฎหมายควรนำมาเทียบเคียงว่าสมควรมีหรือไม่ สิทธิทางศีลธรรมเป็นสิทธิที่มองจากมุมมองด้านศีลธรรมหรือด้านศาสนา เช่น เมื่อมองจากมุมมองทางศีลธรรม สิทธิในชีวิตของตนเองเป็นสิทธิทางศีลธรรมหรือสิทธิที่ทุกคนควรมีไม่ว่าจะมีการกำหนดให้เป็นสิทธิทางกฎหมายหรือไม่ก็ตาม เพราะชีวิตเป็นสิ่งที่มีความที่สุดของทุกคนและเป็นสมบัติเฉพาะบุคคลที่บุคคลอื่นไม่ควรเข้ามาทำลายหรือครอบครอง^{๑๘๖}

สรุปว่า สิทธินั้นมีความหมายกว้าง ๆ ๒ อย่าง คือ ๑) ความถูกต้อง ๒) ข้อเรียกร้อง สิทธินั้นมีอยู่หลายประการซึ่งได้รับการพัฒนาขยายออกไปตามแต่ที่จะมีการเรียกร้องให้ตราขึ้นอันเป็นข้อตกลงร่วมกันในทางกฎหมาย เช่น สิทธิของสัตว์ สิทธิของกลุ่มรักร่วมเพศ เป็นต้น ในที่นี้จัดแบ่งออกเป็น ๔ ประเภทคือสิทธิตามธรรมชาติ สิทธิตามกฎหมาย สิทธิมนุษยชน และสิทธิทางศีลธรรม สิทธิทั้ง ๔ ประเภทนี้มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เพราะขยายมาจากสิทธิตามธรรมชาติ โดยสิทธิตามกฎหมายและสิทธิทางศีลธรรมเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่สุดและมีความสัมพันธ์กันอย่างมาก เนื่องจากในการตรากฎหมายจะต้องคำนึงถึงและปกป้องรักษาศีลธรรมอันดีงามของสังคมไว้ด้วย ส่วนสิทธิมนุษยชนก็มีความเกี่ยวข้องกับสิทธิตามธรรมชาติและสิทธิทางศีลธรรม เนื่องจากทุกคนมีสิทธิติดตัวมาตั้งแต่เกิด อีกทั้งชีวิตทุกชีวิตเป็นสิ่งที่มีความที่สุดและเป็นสมบัติที่บุคคลอื่นจะมาละเมิดมิได้^{๑๘๗} จึงเป็นสิทธิที่สำคัญอีกประการหนึ่ง อย่างไรก็ตาม สิทธิของสัตว์ที่กล่าวถึงในทางกฎหมายนั้นก็มีปรากฏอยู่ในหลายประเทศที่ให้ความสำคัญกับชีวิตของสัตว์ในฐานะเพื่อนร่วมโลกเดียวกัน (แม้ประเทศไทยจะยังไม่มีก็ตาม) แต่เมื่อว่าในทางศีลธรรมแล้ว สิทธิของสัตว์นี้ก็สามารถกล่าวได้ว่ามีสถานภาพอย่างมั่นคง ซึ่งปรากฏในคำสอนทางศาสนา ในหลักเบญจศีลเบญจธรรมก็ให้สถานภาพและสิทธิแก่สัตว์ที่จะไม่ถูกทารุณและถูกเข่นฆ่า เมื่อกระทำการละเมิดแล้วก็ย่อมผิดศีลข้อปาณาติบาต และยังต้องมีเงื่อนไขในการพิจารณาว่ารวมอีกหลายประการ ดังนั้น ประเด็นที่กำลังจะ

^{๑๘๔} นพนิธิ สุริยะ, เอกสารประกอบการบรรยายเรื่อง “สิทธิมนุษยชน”, จัดโดย สำนักเสริมศึกษาและบริการสังคม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, วันศุกร์ที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๕ ณ ห้องบรรยาย CITU ๕๑๓ ชั้น ๔ วิทยาลัยนวัตกรรมการออกแบบประยุกต์ ๓ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์, หน้า ๒. (อัคราเนนา)

^{๑๘๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๖.

^{๑๘๖} รองศาสตราจารย์ ดร.วิษระ งามจิตรเจริญ, เอกสารประกอบการสอน วิชาปรัชญาการเมืองเบื้องต้น (ร.๒๑๐), หน้า ๑๗.

^{๑๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖-๑๘.

พิจารณาต่อไปนี่จึงเป็นยืนยันถึงสิทธิของสัตว์ในคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทว่าจะให้น้ำหนักเพียงใดและมีได้ในระดับใด

๓.๓.๒ สิทธิของสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

หลักการสำคัญของสถานภาพทางศีลธรรมของสัตว์คือเบญจศีลเบญจธรรม ได้แก่ ศีลข้อ ปาณาติบาต แปลว่า เจตนางดเว้นจากการปลงชีวิตของสัตว์อื่น ๆ ให้ตกลงไป (ห้ามการฆ่าสัตว์) พระพุทธศาสนายอมรับว่าสัตว์มีสถานะทางธรรมชาติเช่นเดียวกับมนุษย์ มีสถานะเท่าเทียมกันหลายประการ แต่สิ่งหนึ่งที่ดูเหมือนจะทำให้มนุษย์มีสถานะที่แตกต่างจากสัตว์ก็คือธรรมะ ศีลธรรมเป็นเครื่องจำแนกแยกมนุษย์ออกจากสัตว์อย่างชัดเจน เมื่อมนุษย์ไม่มีธรรมะก็เท่ากับสัตว์คือขาดธรรมะ ศีลธรรมแต่ละขั้นเป็นการบ่งบอกถึงการพัฒนาคุณธรรมของมนุษย์ที่จะพึงมีต่อกันและกันและพึงมีต่อสัตว์ทุกประเภท ศีลธรรมนี้จึงมีความหมายไปถึง ๑) การไม่ทำร้ายและมีเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย (เบญจศีล) และ ๒) เมื่อถึงคราวเดือดร้อนก็พึงช่วยเหลือเท่าที่กำลังจะพอช่วยเหลือได้ (เบญจธรรม) กล่าวอีกนัยหนึ่ง หลักการนี้คือเป็นหลักการที่พระพุทธศาสนาปรารถนาจะให้เป็นอย่างที่ซึ่งธรรมะที่มนุษย์จะพึงกระทำเพื่อสัตว์ได้^{๑๘๘}

พฤติกรรมของสัตว์จำแนกได้อย่างกว้าง ๆ ๒ ประการ คือพฤติกรรมที่ประกอบด้วยคุณธรรม (ความดี) และพฤติกรรมที่ไม่ประกอบด้วยคุณธรรม (ความไม่ดี/ความชั่ว) ผลของพฤติกรรมก็มีนัยยะไปในแนวทางเดียวกัน ดังนั้น เมื่อว่าตามกฎแห่งกรรมแล้วสัตว์ทุกประเภทก็ได้รับผลของการกระทำด้วย พฤติกรรมและผลของการกระทำนั้นแฝงไว้ด้วยศีลธรรม ผู้วิจัยมองว่าที่กล่าวมานี้ สิ่งหนึ่งที่สัตว์ทั้งหลายจะต้องได้รับคือมีสิทธิทางด้านศีลธรรม ซึ่งหลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาหลายประการล้วนแสดงออกถึงการให้สิทธิแก่สัตว์ เป็นการปกป้องสัตว์ไม่ให้ถูกละเมิด พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่าไว้ว่า

...พระพุทธศาสนาได้ย้ำเตือนว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐด้วยการฝึก ถ้าไม่ฝึกแล้วอาจจะเลวทรามมาก แต่ถ้าฝึกแล้วจะประเสริฐสูงสุด ในการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมนั้น ก็ฝึกคนโดยเริ่มให้มีศีล โดยเฉพาะศีล ๕ ในศีล ๕ นั้น ข้อแรกคืออะไร คือการเว้นจากปาณาติบาตคือการเว้นจากการฆ่ากันทำร้ายร่างกายชีวิตกัน ในทางพระพุทธศาสนาท่านยอมรับความจริงคนเราจะให้เว้นทีเดียวหมดไม่ได้ ทำได้แค่นี้ก็ดีแล้ว ในศีลข้อ ๑ นั้น เว้นฆ่ามนุษย์ก่อน พอเว้นฆ่ามนุษย์ได้แล้ว ต่อไปก็เว้นฆ่าสัตว์ที่มีคุณความดี สัตว์อะไรที่มีคุณความดีเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ เราก็อยาไปฆ่ามัน ท่านบอกว่าการฆ่าสัตว์ที่มีคุณมากมีประโยชน์มากเป็นบาปมาก ถ้าฆ่าสัตว์ที่มีโทษมากมีคุณประโยชน์น้อย ก็บาปน้อย อย่างนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้น ชาวพุทธเรามีหลักในการปฏิบัติต่อสัตว์ทั้งหลาย อย่างข้างนี้เรามีความใกล้ชิดกับมัน ได้อาศัยมันทำประโยชน์มาก เราไม่ควรไปรังแกมันหรืออย่างกระรอกเวลานี้ เราไม่จำเป็นต้องเอาเป็นอาหารแล้ว เราก็ควรแสดงเมตตากรุณาได้เต็มที่ และมันก็จะเป็นอย่างเครื่องประดับในธรรมชาติที่สวยงามด้วย นี่ก็เป็นเรื่องของการปฏิบัติอย่างน้อยในขั้นต้นคือ

^{๑๘๘} Damien Keown, *BUDDHIST ETHICS : A Very Short Introduction*, (London : Oxford University Press, 1995), pp. 8-9.

ถือศีล ๕ ข้อที่หนึ่งว่าเราจะไม่รังแกสัตว์ เราไม่ไปทำร้ายมัน ได้แค่ศีล ๕ ข้อที่ ๑ นี้ ก็ช่วยรักษาสัตว์ได้มากมาย^{๑๘๙}

พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี มองว่า พระพุทธศาสนาไม่ยอมรับการเบียดเบียนปิตาทุกรูปแบบแม้แต่ต่อตนเอง ต่อผู้อื่น สัตว์อื่น ไม่ว่าจะโดยตรงหรือโดยอ้อม ศีลห้าเป็นจริยธรรมพื้นฐานที่เรียกอีกอย่างว่า “มนุษยธรรม” ไม่ให้มีการฆ่า (ปาณาติบาต) และยังสอนให้มีเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์ และยังอธิบายเพิ่มเติมว่า

ศีลที่ว่าด้วยการไม่ฆ่า การไม่ใช้ความรุนแรง การไม่ล้างผลาญสังหารชีวิตของผู้อื่นนี้ มีอยู่ในทุกระดับสำหรับชาวพุทธ...นอกจากพุทธศาสนาจะไม่ยอมรับ ไม่เห็นด้วย ไม่อนุญาตให้มีการฆ่า การเบียดเบียนปิตาด้วยศีลหรือวินัยแล้ว ก็ยังส่งเสริมให้ชาวพุทธหรือชาวโลกทั้งหมดรู้จักพัฒนาตัวเองให้เป็นผู้ที่เปี่ยมด้วยเมตตาไมตรีต่อสรรพชีวิตสรรพสัตว์ทั้งในทางความคิด คือ มองโลกทั้งผองว่าเป็นพี่น้องกัน ในทางการกระทำ คือ ไม่ใช้ความรุนแรงต่อกันและกันทุกรูปแบบ ไม่ว่าจะด้วยความรุนแรงทางวาจา หรือความรุนแรงที่เกิดจากการลงไม้ลงมือทำร้ายกัน ประหัตประหารกัน ห้ำหั่นกัน หรือก่อสงครามต่อกัน...^{๑๙๐}

งานวิจัยหนึ่งที่สนับสนุนเรื่องศีลห้าคือ งานวิจัยของ พระมหาประสิทธิ์ รัตนมณี ได้ทำการศึกษาเรื่องสิทธิของสัตว์ในพระไตรปิฎกในจังหวัดกาญจนบุรีแล้วสรุปประเด็น ไว้ดังนี้

(๑) ทศนะเกี่ยวกับสถานภาพของสัตว์ ชาวพุทธมีความเห็นทิศทางเดียวกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ยกเว้นด้านการทำความดี พระพุทธศาสนามองว่าสถานภาพการเกิดของสัตว์ดิรัจฉานมีเผ่าพันธุ์เดียวกับมนุษย์ แตกต่างกันด้วยกรรมและวิบากกรรม โดยพระพุทธศาสนามองว่าสัตว์ต้องการปัจจัยขั้นพื้นฐาน เช่น อาหาร ที่อยู่อาศัย และการสืบพันธุ์ เช่นเดียวกับมนุษย์ เพราะสัตว์ประกอบด้วงกายกับจิต แต่ภพภูมิสัตว์ดิรัจฉานเกิดมาชดใช้กรรมมากกว่า สร้างกรรมใหม่ ทำให้สัตว์ไม่สามารถบรรลุมรรค ผล นิพพาน เพียงแต่ทำความดีได้เพียงแค่สวรรค์สมบัติเท่านั้น

(๒) ทศนะเกี่ยวกับด้านสิทธิของสัตว์ ชาวพุทธมีความเห็นไปแนวทางเดียวกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาทั้ง ๓ ด้าน คือ ด้านพุทธบัญญัติ เมตตา และกฎแห่งกรรม พระพุทธศาสนามองว่าสัตว์เป็นสิ่งมีชีวิตเช่นเดียวกับมนุษย์ที่ชาวพุทธต้องดูแลรักษาตามพุทธบัญญัติด้วยศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ และศีล ๒๒๗ ด้วยความเมตตากรุณาช่วยเหลือสัตว์ที่ได้รับความทุกข์ทรมานและไม่รังแกสัตว์ เพราะมีฉะนั้น กรรมและวิบากกรรมจากการทรมานสัตว์และฆ่าสัตว์ ทำให้

^{๑๘๙} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), คนไทยกับสัตว์ป่า, หน้า ๓๖-๓๗.

^{๑๙๐} พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี, **อหิงสา มรรคาสู่สันติภาพ**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยพุทธเศรษฐศาสตร์, ๒๕๕๕), หน้า ๓๓-๓๔.

มนุษย์เกิดมาเป็นโรคมากและอายุสั้น มนุษย์จึงไม่มีสิทธิทำลายธรรมชาติด้วยกัน เพราะทั้งมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ^{๑๙๑}

จากที่อภิปรายมาทั้งหมดนั้น จะเห็นว่า พระพุทธศาสนาไม่ได้เน้นมิติด้านสิทธิของสัตว์ หรืออาจจะกล่าวได้ว่าไม่มีสิทธิของสัตว์ (หรือของมนุษย์ชนก็ตาม) ในคำสอนพระพุทธศาสนาเลยก็ได้ แต่เป็นหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องกระทำต่อสัตว์ตามแนวของศีลซึ่งครอบคลุมมายังสัตว์ด้วย แต่เมื่อกล่าวตามนัยของตะวันตก คำว่า “สิทธิ” ก็อาจเข้ากันได้กับคำสอนพระพุทธศาสนาในเชิงคุณค่าทางจริยธรรม คำถามต่อไปว่า สิทธิที่สัตว์จะพึงได้รับนั้นจะต้องเป็นเช่นเดียวกับมนุษย์หรือไม่ ผู้วิจัยเห็นว่าไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน โครงสร้างทางกายภาพและจิตใจของมนุษย์และสัตว์นั้นแตกต่างกันอยู่แล้ว การจะเรียกร้องสิทธิแทนสัตว์เป็นสิ่งที่มนุษย์จะต้องทำด้วยจิตใจเมตตาและเป็นการสื่อสารระหว่างมนุษย์ด้วยกันให้เกิดการปฏิบัติเป็นอย่างดีด้วยกัน สิทธิอย่างกว้าง ๆ ที่สัตว์ควรจะได้รับก็คือ

๓.๓.๒.๑ ปาณาติบาต : สิทธิตามธรรมชาติของสัตว์ พระพุทธศาสนามองว่าทุกชีวิตที่ถือกำเนิดในโลกนี้ ล้วนได้อัตภาพตามสายพันธุ์ที่ตนเองกำเนิดมา เช่น เกิดเป็นสุนัข เกิดเป็นกระบือ เกิดเป็นช้าง เป็นต้น เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่จะต้องได้รับความเคารพ สัตว์จึงไม่ควรที่จะได้รับการปฏิบัติและไม่ถูกละเมิดสิทธิด้านนี้ สิทธิทางธรรมชาตินี้ขยายครอบคลุมได้ทั้งสิทธิในชีวิตของสัตว์ สิทธิในการดำรงชีวิต และสิทธิทางกฎหมายสำหรับสัตว์ที่ถูกบัญญัติขึ้น ทั้งสองสิทธินี้ก็เป็นสิ่งที่เรียกร้องขึ้นเพื่อให้สัตว์นั้นดำเนินชีวิตตามธรรมชาติของสัตว์ในระบบนิเวศวิทยาธรรมชาติแต่ละกลุ่มและพื้นที่ที่อยู่อาศัย ขอเรียกร้องนี้ได้แก่

๑. การมีอิสรภาพนั้นก็คือการไม่ถูกกักขัง มีอิสรภาพในการแสวงหาอาหาร การสืบพันธุ์หรือขยายเผ่าพันธุ์ ไม่ควรถูกจำกัดไว้หรือเปลี่ยนแปลงพันธุกรรม ให้กระบวนการนั้นเป็นไปตามธรรมชาติหรืออยู่คู่กับธรรมชาติ ถ้าจำเป็นต้องทำก็ควรที่จะพิจารณาให้รอบคอบทุกด้าน การกักขังทำให้สัตว์นั้นหมดอิสรภาพในการดำรงชีวิตท่ามกลางธรรมชาติและเผ่าพันธุ์ การนำสัตว์มาทดลองก็ทำให้สัตว์ขาดอิสรภาพเช่นเดียวกัน ไม่ได้แตกต่างจากสุนัขเร่ร่อนตามท้องถนนทั่วไปที่ถูกไล่ทุบตีขาดอิสรภาพในการแสวงหาอาหาร แต่อย่างน้อยก็มีอิสรภาพในชีวิตของมันเอง ดังนั้นอิสรภาพข้อนี้ก็คือความสุขที่จะมีชีวิตอย่างไม่ถูกเบียดเบียน สัตว์ก็ต้องการอิสรภาพเหมือนกับที่มนุษย์ต้องการ เพียงแต่สัตว์นั้นไม่สามารถสื่อสารได้อย่างชัดเจน ดังพุทธพจน์ที่ตรัสรับรองไว้ว่า “ความไม่เบียดเบียนคือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เป็นสุขในโลก”^{๑๙๒} และตรัสไว้ในมัลลิกาสูตรปฐมวรรค โกสลสังยุต ว่า “บุคคลตั้งใจค้นหาทั่วทุกทิศ ก็ไม่พบใครที่ไหนซึ่งเป็นที่รักยิ่งกว่าตนเลย สัตว์เหล่าอื่นก็รักตนมากเช่นนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น”^{๑๙๓}

^{๑๙๑} พระมหาประสิทธิ์ รัตนมณี, “สถานภาพและสิทธิของสัตว์ในพระไตรปิฎก : ศึกษาทัศนะเกี่ยวกับสถานภาพ สิทธิของสัตว์ และการปฏิบัติต่อสัตว์ ของชาวพุทธในจังหวัดกาญจนบุรี”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาศาสนาเปรียบเทียบ**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕).

^{๑๙๒} พุ. อ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๙๐.

^{๑๙๓} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๙/๑๓๗. และ พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค** สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๔๘๗.

๒. ความเท่าเทียมกันนั้นก็คือการไม่ถูกทารุณกรรมอย่างโหดร้าย สัตว์นั้นก็มีความรู้สึก รักชีวิต รักสุขเกลียดทุกข์เหมือนกันกับมนุษย์ ความรู้สึกนี้เท่าเทียมกัน เมื่อเผชิญกับความเจ็บปวด ก็แสดงออกทางสีหน้าอย่างชัดเจน ไม่มีมารยา ไม่มีหลอกลวง นอกจากนี้ยังมีความรู้สึกผูกพันกับเจ้าของรักเจ้าของรักผู้อื่นด้วย ควรได้รับความเคารพอีกด้วย มีตัวอย่างสนับสนุนเรื่องนี้ให้ชัดเจนมากขึ้น ความย่อว่า พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นกุมารชาวเมืองสาวัตถีหลายคนที่กำลังใช้ไม้ทุบตีดูอย่างสนุกสนานอยู่ จึงตรัสสอนเด็กเหล่านั้นว่า “ผู้ใดใฝ่หาความสุขเพื่อตน แต่กลับใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข ผู้นั้นตายไปแล้วย่อมไม่ได้รับความสุขเลย ส่วนผู้ใดใฝ่หาความสุขเพื่อตน ไม่ใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข ผู้นั้นตายไปแล้วย่อมได้รับความสุข”^{๑๙๔} พรหมวิหารนิเทศ วิสุทธิมรรค มองว่า “แม้สัตว์อื่น ๆ ทั้งหลาย เขาก็รักสุขเกลียดทุกข์และอาลัยในชีวิต ไม่อยากจะตาย เหมือนกับเรานี้แหละ”^{๑๙๕} ดังนั้น ความเท่าเทียมกันนี้ก็เป็นสิทธิที่สัตว์ควรจะได้รับความรัก ความเคารพในชีวิตของสัตว์

๓. การได้รับการคุ้มครองกันนี้ก็คือ สัตว์นั้นต้องได้รับความคุ้มครองตามสิทธิทางธรรมชาติ และสิทธิทางกฎหมายเมื่อมีภัยต่าง ๆ คุกคามต่อชีวิตและเผ่าพันธุ์ของสัตว์ เช่น ที่อยู่อาศัยถูกรุกราน แหล่งน้ำไม่สะอาด รวมทั้งถูกยิงจากท้องฟ้า เป็นต้น สัตว์ทุกชนิดกลัวต่อภัยรอบด้าน โดยเฉพาะภัยจากมนุษย์ ดังนั้น จึงควรได้รับการคุ้มครองจากกฎหมาย สำหรับสัตว์ที่มีเจ้าของก็เช่นเดียวกัน ผู้ที่เลี้ยงดูสัตว์ก็ต้องจัดสวัสดิภาพให้กับสัตว์ตามสิทธิทางกฎหมาย ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับชาวเวฬุทวารคาม ในเวฬุวาเรยสูตร เวฬุทวารวรรค ว่า

พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย ธรรมบรรยายที่ควรน้อมเข้ามาในตน เป็นอย่างไร คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นดังนี้ว่า เราอยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ ข้อที่บุคคลพึงปลงชีวิตเราผู้อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์นั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา

อนึ่ง ข้อที่เราพึงปลงชีวิตผู้อื่น ผู้อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์นั้น ก็ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเรา สิ่งนั้นก็ไม่ใช่รัก ไม่ใช่ที่พอใจแม้ของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา เราจะนำสิ่งนั้นไปผูกมัดกับผู้อื่นได้อย่างไร อริยสาวกนั้นพิจารณาอย่างนี้แล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วย กล่าวสรรเสริญการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วยกายสมจารีนี้ของอริยสาวกนั้นย่อมบริสุทธิ์ทั้ง ๓ ส่วนดังที่กล่าวมานี้^{๑๙๖}

^{๑๙๔} ตูรายละเอียดยใน พุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓๑-๑๓๒/๗๓. พุ. ธ. อ. (ไทย) ๔๒/๗๔-๗๕. พุ. อ. อ. (ไทย) ๔๔/๑๗๗-๑๘๑.

^{๑๙๕} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค** สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๔๘๗.

^{๑๙๖} ส. ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๒.

พระพุทธศาสนากำหนดให้ศีลห้าข้อปาณาติบาตนี้เป็นสิทธิที่จะคุ้มครองแต่ละชีวิตของสัตว์ (มนุษย์) ตามสิทธิทางธรรมชาติ ศีลปาณาติบาตนี้จึงเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่สุดที่จะได้รับการเคารพในชีวิตของกันและกัน ฉะนั้น ศีลห้าข้อปาณาติบาตในที่นี้จึงมุ่งหมายเพื่อคุ้มครองชีวิตคือให้สิทธิในชีวิตกับสัตว์ ด้วยการสอนให้ไม่ปฏิบัติต่อกันทั้งการฆ่าหรือการทารุณกรรมให้เดือดร้อน เพราะสัตว์ทั้งหลายก็รักชีวิตตนเองเช่นเดียวกันกับมนุษย์ที่มีความรู้สึกรักในชีวิตตนเอง ไม่อยากได้รับความทุกข์ทรมาน ไม่อยากทุกข์ทรมาน และอยากได้ความสุข เช่น สุนัขที่ถูกขังในกรงเพื่อส่งขายก็ย่อมต้องการสิทธิในด้านนี้ ช้างที่เร่ร่อนในกลางกรุงก็ย่อมต้องการสิทธิด้วย เป็นต้น การทารุณกรรมต่อสัตว์ จึงเป็นการละเมิดสิทธิของสัตว์อื่น เป็นเรื่องที่ผิดทั้งกฎหมายและศีลธรรม พระพุทธศาสนาจึงไม่ยอมรับและสอนไม่ให้เบียดเบียนชีวิตสัตว์อื่น ๆ รวมทั้งมนุษย์ด้วยกันเอง เหตุผลที่สอนดังนั้นก็เพราะไม่ต้องการให้ละเมิดสิทธิของกันและกัน พระพุทธศาสนาใช้ความรักชีวิตและความรู้สึกสุขทุกข์นี้เองเป็นพื้นฐานในการกำหนดสถานภาพและสิทธิทางธรรมชาติของสัตว์ ทุกชีวิตมีหนึ่งชีวิตเท่าเทียมกัน มีคุณค่าในชีวิตของตนเอง ไม่มีใครเป็นใหญ่ในชีวิตของคนอื่นได้ ไม่ควรที่จะถูกละเมิดสิทธิด้านนี้ เพราะตามธรรมชาติแล้วมนุษย์กับสัตว์เสมอกันหลายด้าน ดังที่พุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ว่า “การหาอาหารกิน การแสวงความสุขในการนอน การรู้จักขี้ขลาดวิ่งหนีอันตราย และการประกอบเมถุนธรรม สี่อย่างนี้มีเสมอกันระหว่างคนกับสัตว์”^{๑๙๗} แต่สิ่งที่ทำให้มนุษย์เหนือกว่าสัตว์ก็คือธรรมะ

สรุปว่า ปาณาติบาตเป็นสิทธิตามธรรมชาติที่สัตว์ทุกชนิดมีเหมือนกัน เพราะร่วมธรรมชาติเดียวกัน เป็นสิทธิที่เรียกว่า สิทธิที่จะไม่ถูกฆ่าหรือทำลายชีวิต อันเป็นสิทธิที่สัมพันธ์กับศีลข้อปาณาติบาต ด้วยความเคารพต่อชีวิตของสัตว์อื่นหรือผู้อื่น เพราะต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติร่วมกัน มนุษย์ในฐานะเป็นศูนย์กลางของธรรมชาติที่สามารถเรียกร้องหรือเกื้อกูลกับสัตว์ได้ และสัตว์ทุกชีวิตต่างก็มีความสำคัญและมีคุณค่าเท่าเทียมกัน เป็นหนึ่งชีวิตที่เกิดมาในธรรมชาตินี้เหมือนกัน ซึ่งมีความรู้สึกรักในชีวิตตนเอง ไม่เว้นสัตว์ทุกชนิด ไม่มีใครเป็นใหญ่เหนือใคร จึงควรปฏิบัติต่อกันและกันอย่างเท่าที่จะกระทำได้ การเกิดมาแตกต่างกันตามลักษณะ เชื้อชาติ สีผิว สติปัญญาเพศ และคุณธรรม ทำให้สัตว์และมนุษย์เหมือนและแตกต่างกัน แต่สิ่งที่ทำให้มนุษย์เหนือกว่าคือการมีสติปัญญาและคุณธรรม ข้อเรียกร้องที่มนุษย์จะพึงทำได้ตามกรอบของสิทธิทางธรรมชาติและสิทธิทางกฎหมายก็คือ อิสระภาพ ความเท่าเทียมกัน และการได้รับการคุ้มครอง

๓.๓.๒.๒ กรรม : สิทธิในทางศีลธรรมของสัตว์ในพระพุทธศาสนา สิทธิทางธรรมชาติเป็นสิทธิที่ติดตัวมาแต่กำเนิดของสรรพสัตว์ (รวมมนุษย์ด้วย) สิทธิในทางศีลธรรมก็เป็นสิทธิที่ขยายมาจากสิทธิทางธรรมชาติ สิทธิทางกฎหมายก็ทำให้สิทธิเหล่านี้มีความเข้มข้นมากยิ่งขึ้นในแง่การได้รับการปฏิบัติจากผู้อื่นอย่างคำนึงถึงสิทธิกันและกัน สิทธิในทางศีลธรรมนั้นเป็นที่ยอมรับกันอยู่แล้ว สัตว์มีสิทธิในทางศีลธรรมนี้ด้วย สิทธิที่อ่านออกจากศีลห้าแล้ว ยังสัมพันธ์หลักการเรื่องกรรมอย่างไม้อาจแยกขาดจากกันได้ เมื่อกล่าวถึงกฎแห่งศีลธรรมแล้วจะต้องมีกฎแห่งกรรมกำกับอยู่เสมอ ดังนั้น การกระทำของสัตว์นั้นนำมาตีความได้ว่าเป็นการกระทำตามหลักศีลธรรมซึ่งมีผลสองด้านคือ

^{๑๙๗} พุทธทาสภิกขุ, **ปัญหาของมนุษย์**, หน้า ๑๕. พระราชวรมณี (ประยูร ธมมจิตโต), **รวมปาฐกถาธรรม ชุดพระพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์**, หน้า ๗๖-๗๗. และ ว. วิสุทธารีย์, **เปรต อสุรกาย เดรัจฉาน**, หน้า ๒๑๐-๒๑๓.

ด้านดี (กุศลกรรม) และด้านไม่ดี (อกุศลกรรม) พฤติกรรมของสัตว์ในชาตกและวรรณกรรมอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นนั้นสะท้อนให้ความดีงามของสัตว์ที่สามารถฝึกได้และกระทำด้านดีงามได้ไม่ต่างจากมนุษย์ สามารถสื่อสารผ่านหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาได้หลายประการเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับ พฤติกรรมของมนุษย์ ข้อพิจารณานี้เป็นการพิจารณาในแง่ของกฎแห่งกรรม ผ่านกาลเวลาทั้งในปัจจุบันกาลและอนาคตกาลของสัตว์ (หลังจากตายไปแล้ว) การพิจารณาดังกล่าวนี้อาจทำให้เกิดความ สอดคล้องกับหลักกรรมในพระพุทธศาสนา ดังงานวิจัยของพระมหาประสิทธิ์ รัตนมณี ประเด็นนี้ ชัดเจนมากยิ่งขึ้นในงานวิจัยของสมภาร พรหมทา ซึ่งได้เสนอข้อพิจารณาไว้ ๒ ประการ คือ

๑) ไม่สอดคล้องกับเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนา ประเด็นนี้อธิบายไว้ว่า

ไม่สอดคล้องกับแนวคิดในภาพรวมของพุทธศาสนา เช่น ความเชื่อเรื่องกรรม การเวียนว่ายตายเกิด เป็นต้น ในคำสอนเรื่องกรรมและสังสารวัฏ พุทธศาสนาได้พูดถึงสิ่งที่เรียกว่าสัตว์เอาไว้รวม ๆ โดยกล่าวว่าในการทำกรรมและเวียนว่ายตายเกิดนั้น สัตว์อันหมายถึงสิ่งมีชีวิตที่มีจิตทุกชนิดเป็นผู้เล่นบทบาทเท่าเทียมกัน กล่าวก็คือคำสอนเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดนี้ไม่ใช่สำหรับมนุษย์เท่านั้น แต่สำหรับสัตว์อื่น ๆ เช่นสัตว์เดรัจฉานด้วย ซึ่งก็แปลว่ามนุษย์และสัตว์เดรัจฉานสามารถสลับการเกิดกลับไปกลับมาได้ ชาติหนึ่งเราอาจเป็นคน ชาติต่อไปอาจเกิดเป็นสัตว์ และในชาติถัดไปจากที่เกิดเป็นสัตว์นั้นเราก็อาจกลับมาเป็นมนุษย์ได้อีก แสดงว่าสัตว์นั้นก็ต้องมีความสามารถที่จะทำความดีบางอย่าง ไม่เช่นนั้นสัตว์ก็ต้องเกิดเป็นสัตว์อยู่ตลอดเวลาไปเพราะไม่มีทางที่มันจะทำความดีแล้วยกฐานะตนเองให้สูงขึ้นมาจากความเป็นสัตว์ได้เลย วรรณกรรมพุทธศาสนาเช่นชาตกที่กล่าวถึงการที่สัตว์ได้ทำความดีแล้วไปบังเกิดเป็นมนุษย์บ้างเทวดาบ้างจึงสามารถตีความตามตัวอักษรได้ว่า ท่านผู้แต่งวรรณกรรมเหล่านี้มุ่งหมายที่จะยืนยันเช่นนั้นจริง ๆ เพราะเป็นการยืนยันสิ่งที่สอดคล้องกับหลักการในภาพรวมของพุทธศาสนา เช่น เรื่องของนายโกตุหฺลิกะที่เกิดเป็นสุนัข เรื่องของคางคกพึงธรรมไปเกิดเป็นเทวดา เป็นต้น

๒) สัตว์มีพฤติกรรมทางศีลธรรมได้เช่นเดียวกับมนุษย์ ประเด็นนี้อธิบายไว้ว่า

มีหลักฐานบางอย่างที่แสดงว่า ความเข้าใจว่าสัตว์ไม่มีความสามารถที่จะแสดงพฤติกรรมทางศีลธรรมเช่นเดียวกับมนุษย์นั้น อาจเป็นความเข้าใจที่มนุษย์ทึกทักเอาเองก็ได้ อะไรคือพฤติกรรมทางศีลธรรม หากเราวิเคราะห์ปัญหาโดยเริ่มต้นที่คำถามนี้ก่อน เราอาจพบว่าความเข้าใจที่ว่าสัตว์ไม่สามารถแสดงพฤติกรรมทางศีลธรรมได้อาจเป็นความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนก็ได้ สำหรับผู้วิจัยพฤติกรรมทางศีลธรรมอาจนิยามได้ว่าเป็น “การกระทำที่มุ่งให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์ก่อนตนเอง” การนิยามนี้ทำให้ “พฤติกรรมทางศีลธรรม” ยืนอยู่ตรงกันข้ามกับ “พฤติกรรมที่มาจากความเห็นแก่ตัว” คุณธรรมในพุทธศาสนาเช่น ทาน ปิยวาจา อตถจริยา สมานัตตตา เป็นต้น หากวิเคราะห์ดูแล้วล้วนเป็นพฤติกรรมที่มุ่งให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์ก่อนตนเอง หรือไม่ก็มุ่งให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์โดยไม่คิดถึงตัวเองเลย เมื่อเราใช้นิยามพฤติกรรมทางศีลธรรมข้างต้นมาพิจารณาพฤติกรรมของสัตว์ เราจะพบว่ามีพฤติกรรมไม่น้อยของสัตว์ที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นพฤติกรรมทางศีลธรรม ยกตัวอย่างเช่นที่บ้านผู้วิจัยเลี้ยงไก่ไว้เป็นจำนวนมาก

แม่ไก่ที่กกไข่นั้นใช้เวลาราว ๆ ๓ สัปดาห์ลูกไก่จึงฟักออกมาเป็นตัว ระหว่างที่กกไข่นั้นใช้เวลาราว ๆ ๓ สัปดาห์ลูกไก่จึงฟักออกมาเป็นตัว ระหว่างที่กกไข่แม่ไก่จะนอนอยู่หนึ่ง ๆ ตลอดเวลา โดยจะลุกมากินอาหารเพียงวันละครั้งราว ๑๐ - ๑๕ นาที จากนั้นจะกลับไปกกไข่ต่อ ปกติแม่ไก่จะกลัวคน แต่เวลาที่กกไข่แม่ไก่มีใครเดินเฉียดไปใกล้แม่ไก่ก็ไม่หนี ตรงกันข้ามแม่ไก่อาจส่งเสียงขู่คนที่เข้าไปใกล้ เมื่อลูกไก่ฟักออกมาแล้ว แม่ไก่จะเลี้ยงดูฟักพาไปหากินระแวดระวังภัยให้ลูก เวลานอนก็กางปีกให้ลูก ๆ นอนอยู่ใต้ปีกบางวันที่ผู้วิจัยกลับบ้านดึกและมีฝนตก แม่ไก่จะยอมนอนให้ฝนสาดที่พื้นลานจอตลอดได้ขายคาบ้าน ไม่หลบเข้าไปในที่ที่ฝนสาดไม่ถึง เพราะถ้าหลบไปในที่นั้นจะต้องทิ้งลูกไก่ให้เปียกฝนอยู่ด้านนอน แม่ไก่ยอมให้ตนเองเปียกฝนเพื่อให้ลูก ๆ ได้นอนอบอุ่นอยู่ภายใต้ปีก ถ้ามองว่าการกระทำต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ทำให้แม่ไก่ได้รับความทุกข์ที่ตามปกติจะไม่ได้รับถ้าไม่มีลูกไข่หรือไม่ คำตอบคือใช่ ถ้ามองว่าแม่ไก่แสดงพฤติกรรมที่บ่งว่ายินดีจะสละความสบายส่วนตัวเพื่อผู้อื่นคือลูกไข่หรือไม่ คำตอบก็คือใช่ คำตอบเหล่านี้ผู้วิจัยคิดว่าคือข้อพิสูจน์ว่าสัตว์สามารถแสดงพฤติกรรมทางศีลธรรมได้เช่นเดียวกับมนุษย์^{๑๙๘}

จากประเด็นข้างต้น จะเห็นได้ว่า สัตว์กับมนุษย์มีความรู้สึกสุขทุกข์หรือเจ็บปวด ซึ่งประเด็นนี้มีความชัดเจนแล้วในสถานภาพทางศีลธรรม ส่วนประเด็นที่สำคัญในที่นี้จึงได้แก่พฤติกรรมคุณค่าเชิงศีลธรรมของสัตว์ จุดเด่นของพระพุทธศาสนาประการหนึ่งคือ “กรรมวาที” หมายถึง เน้นเรื่องการกระทำ ผลของการกระทำ หรือกฎแห่งกรรม ดังนั้น การที่สัตว์ได้กระทำการกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น จึงต้องรับผลของกรรมอันเป็นความรับผิดชอบทางด้านศีลธรรมด้วย ดังที่พระพุทธศาสนาสอนไว้เสมอว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย การทำกรรมใดไว้จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้นอย่างแน่นอน^{๑๙๙} ในด้านกฎแห่งกรรมนี้จึงไม่เพียงครอบคลุมเฉพาะมนุษย์เท่านั้น ยังครอบคลุมไปถึงสัตว์ด้วย มีนักคิดบางท่านมองว่าสัตว์ไม่จำเป็นต้องรับผลกรรมเพราะสัตว์นั้นอยู่ได้ด้วยสัญชาตญาณและไม่มีมโนทัศน์หรือความคิดความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องการทำบุญทำบาปและการฆ่าเป็นต้น^{๒๐๐} แต่ในทัศนะของ ดร.วัชระ งามจิตรเจริญ มองว่า

ผู้เขียนเห็นว่า ถ้าบอกว่า สัตว์เดรัจฉานมีโอกาสทำกรรมน้อยหรือกรรมที่ทำมีผลน้อยเนื่องจากทำตามสัญชาตญาณเป็นส่วนใหญ่ ก็ยังพอรับได้ แต่ถ้าบอกว่าสัตว์เดรัจฉานไม่มีการทำกรรมเลย ผู้เขียนคงรับไม่ได้ เพราะสัตว์เดรัจฉานยังมีรูปนามหรือขันธ์ ๕ เหมือนกับมนุษย์ แม้จะมีศักยภาพต่ำกว่า แต่ไม่ได้หมายความว่า กระบวนการทางกายและทางจิตของสัตว์เดรัจฉานอยู่นอกกฎปฏิจจสมุปบาทที่เป็นกฎควบคุมกระบวนการทางกายและทางจิตของสัตว์ทั้งปวง สัตว์เดรัจฉานก็ยังอยู่ภายใต้วัฏจักรของกิเลส กรรม และวิบาก เพราะจิตของสัตว์

^{๑๙๘} สมภาร พรหมทา, กิน : มุมมองของพุทธศาสนา, หน้า ๓๒-๓๓.

^{๑๙๙} คุรยละเอียดใน ๐๖. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๐-๑๐๓.

^{๒๐๐} ดร.วัชระ งามจิตรเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, หน้า ๓๒๓.

เดรัจฉานก็ยังมีกิเลส และตราบไถที่ยังมีกิเลส การทำกรรมย่อมเป็นสิ่งที่เลี่ยงไม่ได้ตามกฎปฏิจาสัมปาท...^{๒๐๑}

ส่วนเหตุผลที่อ้างว่าสัตว์เดรัจฉานไม่มีมโนทัศน์เรื่องการฆ่าเป็นต้น ก็ยังเป็นปัญหาที่ถกเถียงกันได้ได้ว่าจริงหรือไม่ และถึงแม้สัตว์เดรัจฉานอาจจะไม่มีมโนทัศน์หรือไม่มีภาษาสำหรับใช้คิดใช้พูดเหมือนมนุษย์ แต่ขณะที่จะลงมือฆ่า คงจะปฏิเสธไม่ได้ว่า สัตว์เหล่านั้นก็มี “เจตนา” ที่จะทำให้เช่นนั้น แม้จะไม่ได้คิดว่า “ฉันกำลังจะฆ่า” อย่างมนุษย์ก็ตาม เพราะหากไม่มีความตั้งใจที่จะทำ การกระทำเช่นนั้นย่อมเกิดขึ้นไม่ได้แน่นอน...ยิ่งไปกว่านั้น ถ้าสัตว์เดรัจฉานไม่ได้ทำกรรมใด ๆ เลย ความเชื่อเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในชาติที่เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานดังปรากฏในนิทานชาดกจำนวนมากก็ต้องถูกปฏิเสธไปด้วย เพราะสัตว์เดรัจฉานไม่สามารถบำเพ็ญบารมีคือไม่สามารถทำบุญได้นั่นเอง และจะขัดแย้งกับแนวคิดอภิธรรมที่ถือว่าสัตว์เดรัจฉานก็ทำบาปได้ อกุศลกรรมที่สัตว์เดรัจฉานทำในปัจจุบันภพย่อมเป็นอุปถัมภ์กรรมช่วยอุดหนุนรูปนามที่เกิดจากอกุศลชนกรรมให้เจริญและตั้งอยู่ได้^{๒๐๒}

จากข้อความข้างต้น จะเห็นได้ว่าการสนับสนุนหรือโต้แย้งกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับการยอมรับสถานภาพทางศีลธรรมและการกระทำดังกล่าว เหตุผลของผู้เขียนก็คือสัตว์มีรูปนาม มีกิเลสกรรม และวิบาก มีเจตนาที่จะกระทำความผิด สุดท้ายคือการสนับสนุนนั้นชี้ให้เห็นว่าจะไม่ขัดแย้งกับพฤติกรรมของพระโพธิสัตว์ที่เกิดเป็นสัตว์เพื่อบำเพ็ญบารมี ดังนั้น เมื่อมองให้ลึกและกว้างแล้วจะเห็นว่า พระพุทธศาสนาสอนเรื่องกรรมไว้ด้วยเหตุผลคือสัตว์ทั้งหลายตกอยู่ภายใต้สังสารวัฏร่วมกัน คือ มีการเกิด แก่ เจ็บ และตาย อันเป็นทุกข์ของสรรพสัตว์ทั้งหมด หนทางที่จะพ้นได้ก็คือ การละเว้นความชั่ว สร้างกรรมดี ขำระใจให้ผ่องใส จนกว่าจะหมดสิ้นกิเลสเข้าถึงพระนิพพาน พระพุทธศาสนาจึงสอนเรื่องทุกข์และความดับทุกข์ให้หมดสิ้นไปด้วย ดังนั้น เมื่อมนุษย์และสัตว์ยังไม่สิ้นกิเลสเวียนว่ายตายเกิดอยู่เช่นนี้ เป็นเรื่องปกติที่จะต้องมีการกระทำกรรมระหว่างกันและกัน

ก่อนจะพิจารณาเรื่องสิทธิในทางกรรมนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า ควรทำความเข้าใจกับเรื่องกรรมให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

คำว่า “กรรม (action)” นั้น แปลว่า การทำ หรือการกระทำ เป็นคำกลาง ๆ เมื่อประกอบกับคำอื่นก็มีความหมายเฉพาะเรื่องนั้น ๆ เช่น อกุศลกรรม หมายถึง กรรมที่เป็นอกุศลหรือไม่ดี กายกรรม หมายถึง กรรมทางกาย เป็นต้น

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายไว้ว่า “ในความหมายที่ถูกต่อนั้น กรรมหมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา จะแสดงออกทางกายก็ตาม วาจาก็ตาม หรืออยู่ในใจก็ตาม เป็นอดีตก็ตาม ปัจจุบันก็ตาม อนาคตก็ตาม ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เป็นกรรมทั้งนั้น”^{๒๐๓}

^{๒๐๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๓-๓๒๔.

^{๒๐๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๔-๓๒๕.

^{๒๐๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **เชื่อกกรรม รู้กรรม แก่กรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : กองทุนอริยมรรค, ๒๕๔๘), หน้า ๙.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙) ให้ความหมายไว้ว่า “การทำ, การกระทำ ได้แก่ สิ่งที่คนทำลงไป ไม่ว่าจะดีหรือไม่ดี ได้ชื่อว่ากรรมทั้งสิ้น...กฎแห่งกรรม หมายถึงกฎหรือข้อบังคับของธรรมชาติที่ว่าด้วยผลของกรรมที่ผู้กระทำจะต้องได้รับไม่มีใครหลีกเลี่ยงผลของกรรมนั้นได้ กฎที่ว่านั้นคือ ใครทำกรรมดีไวย่อมได้รับผลดี ทำกรรมชั่วไวย่อมได้รับผลชั่ว...”^{๒๐๔}

แสง จันทรงาม ให้ความหมายไว้ว่า “การกระทำ (action) ที่ประกอบด้วยเจตนาหรือความตั้งใจ (volition) อันมีกิเลสเป็นแรงผลักดัน”^{๒๐๕}

และ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ให้ความหมายว่า (๑) การ, การกระทำ, การงาน, กิจ, เช่น พลิกกรรม ต่างกรรมต่าง, เป็นการดีก็ได้ ชั่วก็ได้ เช่น กุศลกรรม อกุศลกรรม (๒) การกระทำที่ส่งผลร้ายมายังปัจจุบัน หรือจะส่งผลร้ายต่อไปในอนาคต...^{๒๐๖}

รวมความว่า กรรม หมายถึง การกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งลงไป จะดีหรือไม่ดี จัดเป็นกรรมยังมีความหมายรวมถึงกฎแห่งกรรมคือการให้ผลของกรรมด้วย

กรรมนั้น จัดอยู่ในสัทธา ๔ ประการ คือ ๑) กัมมสัทธา เชื่อในกรรม ๒) วิปากสัทธา เชื่อในผลของกรรม ๓) กัมมัสกตาสัทธา เชื่อการกระทำ ๔) ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า^{๒๐๗} มีพุทธพจน์ตรัสเปรียบเทียบการทำความกรรมกับการหว่านพืชไว้ในสมุททกสูตรว่า “บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว”^{๒๐๘} ส่วนการให้ผลนั้น ขึ้นอยู่กับกาลเวลาว่าจะให้ผลเร็วหรือช้า จัดเป็นวิภูษะคือการหมุนเวียนวนไปตามเกิดไปตามกรรม กิเลส และวิปาก อธิบายได้ว่า ตัวกิเลสนั้นกระตุ้นให้เกิดการทำความกรรมหรือการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อทำลงไปแล้วก็จะได้รับผลของการกระทำนั้น ๆ ทั้งในฝ่ายดีทั้งในฝ่ายชั่ว ซึ่งตัวผู้กระทำจะต้องรับผิดชอบต่อผลของการกระทำเอง ส่วนสัตว์จะไปเกิดอยู่ในประเภทใด จะเป็นการเลื่อนขึ้นหรือลดลงก็ขึ้นอยู่กับที่การกระทำนั้นเอง ตามหลักวิสัย ๔ ข้อกรรมวิสัยแล้วก็เป็นการยากที่จะคาดเดาได้ว่าจะไปเกิดอยู่ในประเภทใด แต่ก็มีเงื่อนไขด้านสภาวะของจิตใจคือขณะจิตก่อนที่จะตาย ดังที่ตรัสไว้ว่า “เมื่อจิตเศร้าหมอง (ก่อนจะตาย) ทุกคติก็เป็นอันหวังได้”^{๒๐๙} และ “เมื่อจิตไม่เศร้าหมอง สุขคติก็เป็นอันหวังได้”^{๒๑๐} การทำความกรรมชั่วโดยขาดความละอายและเกรงกลัวต่อบาปอยู่เสมอกลายเป็นความคุ้นชิน จึงพอกพูนให้กรรมนั้นยังมีปริมาณมากขึ้น และก่อนจะตายจิตก็จะพะวงคิดถึงแต่กรรม

^{๒๐๔} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด**, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๔๘), หน้า ๑.

^{๒๐๕} แสง จันทรงาม, **พุทธศาสนวิทยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๒.

^{๒๐๖} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒**, หน้า ๑๕.

^{๒๐๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๓๙-๑๔๐. และ แสง จันทรงาม, **พุทธศาสนวิทยา**, หน้า ๘๗-๘๘.

^{๒๐๘} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๖/๓๗๔.

^{๒๐๙} ม. ม. (ไทย) ๑๒/๓๐/๖๒. ทุกคติ หมายถึง บาปหรือการทำความชั่วจะส่งผลให้ไปเกิดในสถานที่ที่ไม่ดี เต็มไปด้วยความทุกข์ลำบากเดือดร้อนนานาประการ คือ นรก กำเนิดสัตว์เดรัจฉาน เปต อสุรกาย

^{๒๑๐} ม. ม. (ไทย) ๑๒/๓๐/๖๓. สุขคติ หมายถึง บุญหรือความดีงามส่งผลให้ไปเกิดในสถานที่ดีงามและมีความสุขคือ มนุษย์ภูมิ เทวภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ

ชั่วนั้น เมื่อสิ้นชีวิตแล้วสถานที่ไปเกิดจึงเป็นสถานที่ชั่ว ยาก ลำบากของสัตว์หรือบุคคลนั้น ๆ การทำกรรมดีก็เกินไปในลักษณะตรงข้ามกัน บุญบาปหรือกรรมดีกรรมชั่วจึงถือเป็นสมบัติติดตัวผู้กระทำ

กรรมนั้น เมื่อจำแนกตามช่องทางมี ๓ ประการ คือ ๑) กายกรรม คือการกระทำทางกาย เช่น การให้ทาน การลักทรัพย์ และการฆ่าสัตว์ เป็นต้น ๒) วาจากรรม คือการกระทำทางวาจา เช่น พูดเท็จ พูดคำหยาบ และพูดคำสัจ เป็นต้น ๓) มโนกรรม คือการกระทำทางใจ เช่น ความริษยา ความพยาบาท และความมีเมตตา เป็นต้น (ทั้งที่เป็นอกุศลทั้งที่เป็นกุศล ทั้งที่มีโทษทั้งที่ไม่มีโทษ ทั้งที่เบียดเบียนทั้งที่ไม่เบียดเบียน ทั้งที่เป็นทุจริตทั้งที่เป็นสุจริต ทั้งที่ไม่สะอาดทั้งที่สะอาด ทั้งที่ไม่สม่ำเสมอทั้งที่สม่ำเสมอ)^{๒๑๑} ในอุปาสิทวาทสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ พระพุทธองค์ทรงตอบปัญหาของทีฆตปัสสีผู้ถามว่ากรรมใดมีโทษมากกว่ากัน คำตอบของพระพุทธองค์คือมโนกรรมมีโทษมากกว่ากายกรรมและวาจากรรมดังกล่าว^{๒๑๒} และกรรมนั้นยังสามารถแยกได้อีก ๔ ประเภท คือ

๑. กรรมดำ (ชั่ว) มีวิบากดำ (ให้ผลชั่ว)
๒. กรรมขาว (ดี) มีวิบากขาว (ให้ผลดี)
๓. กรรมทั้งดำและขาว (ทั้งชั่วและดี) มีวิบากทั้งดำและขาว (ให้ผลทั้งชั่วและดี)
๔. กรรมไม่ดำไม่ขาว (ไม่ชั่วและไม่ดี) เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม^{๒๑๓}

กรรมดำที่ทำทางทวารทั้งสาม มีวิบากดำคือให้ผลชั่วแก่ผู้กระทำ กรรมขาวที่ทำทางทวารทั้งสาม มีวิบากดีคือให้ผลดีแก่ผู้กระทำ กรรมในข้อที่สามหมายเอากรรมที่เป็นการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เมื่อให้ผลคือวิบากจึงให้ผลแก่ตนเองและผู้อื่นด้วยการทรมนกรรมสัตว์ในแง่ของกรรมจึงเป็นการเบียดเบียนสัตว์อื่นและตนเอง และจึงให้ผลชั่วด้วย ทั้งมนุษย์และสัตว์ที่กระทำความผิดจึงไม่อาจหลบหลีกที่จะต้องได้รับผลกรรมด้วย ส่วนข้อที่สี่เป็นการกระทำเพื่อสิ้นกรรมสิ้นกิเลส

ในวิสุทธิมรรคได้จำแนกกรรมไว้ ๑๒ ชนิด ดังนี้

๑. กรรมที่ให้ผลตามกาลเวลา ๔ อย่าง ได้แก่

- ๑) ทัฏฐธัมมเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาตินี้ เรื่องที่ชัดเจนที่สุดของการให้ผลคือ การเอาผิดตามแนวทางกฎหมายหรือพระวินัย การก่อกวนของประชาชน เช่น เรื่องของพระที่จับสุนัขพาดกับบันได เป็นต้น
- ๒) อุปปัชชเวทนียกรรม กรรมให้ผลต่อเมื่อเกิดแล้วในชาติหน้า
- ๓) อปรာปรเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป
- ๔) อโหสิกรรม กรรมที่เลิกไม่ให้ผล คือ ให้ผลเสร็จไปแล้วหรือหมดโอกาสจะให้ผลได้ต่อไป

^{๒๑๑} ดูรายละเอียดใน อัง. ติก. (ไทย) ๒๐/๖-๙/๑๔๔-๑๔๗. ๒๐/๑๔๗-๑๕๔/๓๔๕-๓๔๙.

^{๒๑๒} ม. ม. (ไทย) ๑๓/๕๗/๕๕.

^{๒๑๓} ดูรายละเอียดใน อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๓๒-๒๔๐/๓๔๕-๓๕๖. และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๖๐.

๒. กรรมที่ให้ผลตามลำดับความหนักเบา ๔ อย่าง ได้แก่

๕) คุรุกรรม กรรมหนักทั้งฝ่ายดีฝ่ายชั่ว ฝ่ายดี เช่น ทำสมาธิจนได้ฌาน ฝ่ายชั่ว เช่น ทำอนันตริยกรรม มีฆ่ามารดา ฆ่าบิดา เป็นต้น เป็นกรรมที่จะให้ผลโดยไม่มีกรรมอื่นมาขวางหรือมาสลับคั่นได้

๖) พหุกรรม กรรมที่สะสมไว้มาก ๆ เข้า กลายเป็นดินพอกหางหมูคือทำทีละเล็กละน้อย กลายเป็นกรรมมากไปได้ เช่น กรรมของนายจุนทสุกริกที่ฆ่าหมูเป็นอาชีพนานหลายสิบปี เป็นต้น

๗) อาสนนกรรม กรรมที่ทำเมื่อใกล้ตายหรือที่เอาจิตใจจดจ่อในเวลาใกล้ตายยอมส่งผลให้ไปสู่คติที่ดีหรือชั่วได้ ซึ่งเปรียบเหมือนโคแก่ที่อยู่ปากคอกแม้แรงจะน้อยสักเท่าไร เมื่อเปิดคอกก็ได้ออกก่อน เช่น กรรมของนายโกตุหลิเก เป็นต้น

๘) กัตตดากรรม กรรมสักแต่ว่าทำ คือเจตนาไม่สมบูรณ์อาจจะทำไปด้วยความประมาทหรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์ แต่ก็อาจส่งผลดีร้ายให้ได้เหมือนกันในเมื่อไม่มีกรรมอื่นจะให้ผลแล้ว

๓. กรรมให้ผลตามหน้าที่ (กิจ) ๔ อย่าง ได้แก่

๙) ชนกกรรม กรรมให้ผลคล้ายเป็นบิดา คือแต่งให้เกิดมาดีชั่วต่างกัน

๑๐) อุปัตถัมภกกรรม กรรมที่คอยสนับสนุนเหมือนพี่เลี้ยง คือถ้ากรรมเดิมหรือชนกกรรมแต่งดี ก็ส่งเสริมยิ่งขึ้น ถ้ากรรมเดิมแต่งให้ชั่ว ก็ส่งเสริมให้ชั่วยิ่งขึ้น

๑๑) อุปปีฬกกรรม กรรมบีบคั้นหรือขัดขวางกรรมเดิม คอยเบียนชนกกรรม เช่น เดิมแต่งมาดีเปื้อนให้ชั่ว เดิมแต่งมาชั่วเปื้อนให้ดี

๑๒) อุปฆาตกรรม กรรมตัดรอนเป็นกรรมพลิกหน้ามือเป็นหลังมือ เช่น เดิมชนกกรรมแต่งไว้ดีเลิศ กลับที่เดียวลงเป็นขอทานหรือตายไปเลย เดิมชนกกรรมแต่งไว้เลวมาก กลับที่เดียว เป็นพระราชาหรือมหาเศรษฐีไปเลย^{๒๑๔}

ในแง่ของการให้ผลของกรรมนั้น เกี่ยวกับการประทุษร้ายผู้อื่นหรือทำบุญกรรมสัตว์อื่นนั้นจะต้องได้รับผลอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังในมหาโมคคัลลานเถรวัตถุ ทัณฑวรรค ขุททกนิกาย กล่าวถึงผลของกรรมคือผลของการถูกผู้อื่นประทุษร้ายไว้ ๑๐ ประการ ซึ่งจะต้องได้รับผลอย่างแน่นอน ว่า ผู้ใดประทุษร้ายคนที่ไม่มีความผิด (และ) คนที่ไม่ประทุษร้าย (ตอบ) ด้วยโทษทัณฑ์ ผู้ นั้นย่อมได้รับผลอย่าง ๑ ใน ๑๐ อย่าง คือ

(๑) ทุกขเวทนาอย่างแรงกล้า	(๒) เสื่อมทรัพย์
(๓) ถูกทำร้ายร่างกาย	(๔) เจ็บป่วยอย่างหนัก
(๕) กลายเป็นคนวิกลจริต	(๖) ต้องราชภัย
(๗) ถูกกล่าวหาอย่างร้ายแรง	(๘) เสื่อมญาติ

^{๒๑๔} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค** สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๙๙๙-๑๐๐๐. ดูคำอธิบายเพิ่มเติมได้ใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, หน้า ๒๑๙-๒๒๐. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **เชื่อกกรรม รู้กรรม แก้กรรม**, ๒๕๔๘. **พุทธทาสภิกขุ, กฎแห่งกรรมตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา**, (นครปฐม : ธรรมสภา, ม.ป.ป.). พระเมธีธรรมาภรณ์, **กรรม การเวียนว่ายตายเกิด**, (นครปฐม : ธรรมสภา, ม.ป.ป.). สุชีพร บุญญานุภาพ, **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**, หน้า ๒๗๔-๒๘๐.

(๙) ทริพย์สมบัติพินาศย่อยยับ(๑๐) บ้านเรือนถูกไฟไหม้
เขาผู้มีปัญญาทราวม เมื่อตายไปย่อมตกรก^{๒๑๕}

การให้ผลของกรรมนั้น ส่งผลกระทบหลายประการ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) แสดงระดับของการให้ผลไว้ว่า

๑. ระดับภายในจิตใจ กรรมทำให้เกิดผลภายในจิตใจ มีการสั่งสมคุณสมบัติคือ กุศลธรรมและอกุศลธรรม คุณภาพและสมรรถภาพของจิต มีอิทธิพลปรุงแต่งความรู้สึกนึกคิด ความโน้มเอียง ความนิยมชมชอบ และความสุความทุกข์

๒. ระดับบุคลิกภาพ กรรมทำให้เกิดผลในด้านการสร้างเสริมนิสัย ปรุงแต่ง ลักษณะความประพฤติการแสดงออก ท่าที การวางตนปรับตัว อาการตอบสนอง ความเกี่ยวข้อง สัมพันธ์กับคนอื่น ๆ และต่อสถานการณ์หรือสภาพแวดล้อม

๓. ระดับวิถีชีวิต กรรมชักนำความเป็นไปในชีวิตของบุคคล ทำให้ได้รับ ประสบการณ์ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา ประสบผลตอบสนองจากภายนอก พบความเสื่อม ความเจริญ ความล้มเหลว ความสำเร็จ ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ และความสูญเสียต่าง ๆ ต่อ บุคคล สังคม และสิ่งแวดล้อม

๔. ระดับสังคม กรรมมีผลต่อความเป็นไปของสังคม เช่น ทำให้เกิดความเสื่อม ความเจริญ ความร่มเย็นเป็นสุข ความทุกข์ยากเดือดร้อนร่วมกันของมนุษย์และสภาพแวดล้อม^{๒๑๖}

กล่าวอีกนัยหนึ่ง กรรมนั้นให้ผลต่อสถานะและคุณค่าต่อชีวิต จิตใจหรือไม่ มีเกณฑ์ พิจารณา ดังนี้

๑. ในแง่ที่เป็นคุณและโทษต่อชีวิต หรือต่อจิตใจและบุคลิกภาพ คือเป็นสถานะที่ เกื้อกูลแต่ชีวิตจิตใจหรือไม่เอื้อต่อคุณภาพชีวิต ส่งเสริมหรือบั่นทอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ทำให้กุศลธรรมหรืออกุศลธรรมทั้งหลายอันลดถอยหรือเจริญงอกงาม

๒. ในแง่ที่เป็นผลต่อบุคคล คือเป็นการเบียดเบียนตน ทำให้ตนเดือดร้อน หรือ เป็นไปเพื่อทำลายหรืออำนวยประโยชน์สุขที่แท้จริงแก่ตน

๓. ในแง่ที่เป็นคุณและโทษต่อสังคม คือเป็นการเบียดเบียนผู้อื่น/สัตว์อื่น ทำผู้อื่น/ สัตว์อื่นให้เดือดร้อน หรือเป็นไปเพื่อทำลายธรรมชาติหรืออำนวยประโยชน์สุขที่แท้จริงแก่สังคมแก่ ธรรมชาติ

๔. ในแง่ที่เป็นผลต่อมโนธรรม หรือโดยสำนักอันมีตามธรรมชาติของความเป็น มนุษย์ คือพิจารณาเห็นด้วยความรู้สึกลึกซึ้งของตัวตนเองว่า การนั้นเมื่อทำแล้ว ตนเองดีเตียน หรือกล่าวโทษตนเองได้

๕. ในแง่ที่เป็นมาตรฐานทางสังคม คือตามบัญญัติทางศาสนา วัฒนธรรมประเพณี และสถาบันต่าง ๆ ทางสังคม เช่น กฎหมาย เป็นต้น ซึ่งขึ้นต่อการใคร่ครวญตรวจสอบกลั่นกรองของ วิญญูทั้งหลายตามกาลสมัยที่จะมีให้ถือกันต่อไปโดยมโนการหรือผิดพลาดคลาดเคลื่อน^{๒๑๗}

^{๒๑๕} คุรยละเอียดใน พ. ๕. (ไทย) ๒๕/๑๓๗-๑๔๐/๗๔-๗๕. พ. ๕. อ. (ไทย) ๔๒/๙๕-๑๐๓.

^{๒๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๘๗-๑๘๘.

ในแง่ของการแจกแจงการที่สัตว์ทำกรรมแล้วจะได้ไปเกิดให้มี ๒ ประการ คือ

๑. จำพวกร่างเล็ก ใช้ชีวิตตามสัญชาตญาณมากกว่ามีสำนึกคิดอ่านไตรตรอง รูปชีวิตแบบนี้ถือกำเนิดด้วยอำนาจกรรมชั่วที่กระทำโดยไม่ยับยั้งชั่งใจ สักแต่คิดว่าใคร ๆ เขาก็ทำกัน หรือแม้เมื่อทำดีก็ด้วยกำลังใจที่อ่อน ไม่เป็นตัวของตัวเองในการประกอบบุญกุศล ต้องรอคนชักจูงหรือคะยั้นคะยอจริงจังถึงจะยอมทำแบบเสียไม่ได้

๒. จำพวกร่างใหญ่ มีความคิดอ่านหรือสติปัญญาพอตัว มีลักษณะอุปนิสัยแบบมนุษย์ติดอยู่บ้าง รูปชีวิตแบบนี้ถือกำเนิดด้วยอำนาจกรรมชั่วที่กระทำแบบยังใจได้บ้าง อยากปรับปรุงนิสัยใจคออยู่บ้าง เสียแต่ว่าแพ้กิเลส ยอมประกอบกรรมชั่วอยู่เนื่อง ๆ มากกว่า ทำบุญมาดี มีกำลังใจเข้มแข็ง ไม่ต้องผลักดันมากก็คือทำดีด้วยตนเองบ้าง^{๒๑๘}

องค์ประกอบสำคัญหรือตัวแปรในการพิจารณาเรื่องกรรมนั้น มี ๔ ประการ คือ

๑. คติ หมายถึง สถานที่ที่ไปเกิดหรือที่อยู่อาศัย การให้ผลนั้นเป็นไปใน ๒ ฝ่าย ถ้าเป็นไปในฝ่ายดีคือสมบุญ เรียกว่า คติสมบัติ (คติดี) เช่น สถานที่ไปเกิดนั้นดี เกิดในถิ่นที่เหมาะสม เกิดในตระกูลสูง ร่ำรวย และถิ่นที่เจริญ ถ้าเป็นไปในฝ่ายไม่ดีหรือบกพร่อง เรียกว่า คติวิบัติ (คติเสีย) สถานที่ไปเกิดนั้นไม่ดี เกิดในถิ่นที่ไม่เหมาะสม เกิดในตระกูลต่ำ ยากจน และถิ่นกันดาร

๒. อุบัติ หมายถึง รูปร่าง ร่างกาย บุคลิกลักษณะเฉพาะตัว หมายความว่า กรรมนั้นให้ผลในแง่ที่ดีคือรูปร่างงดงาม สมบูรณ์ เหมาะสม ปราศจากโรคภัย แข็งแรง ฉลาด เรียกว่า อุบัติสมบัติ กรรมที่เป็นไปในแง่ที่ไม่ดีบกพร่อง คือ รูปร่างพิกลพิการ บุคลิกภาพไม่เหมาะสม สุขภาพไม่ดี เจ็บป่วยง่าย อ่อนแอ ปัญญาอ่อน เรียกว่า อุบัติวิบัติ

๓. กาล หมายถึง เวลา ยุคสมัยนั้น ๆ การกระทำนั้นจะเป็นไปเพื่อผลดีงามเพราะเป็นยุคสมัยที่เจริญ อุดมสมบูรณ์ คนดีมีอำนาจ คนมีศีลธรรม และยกย่องคนดี เรียกว่า กาลสมบัติ การกระทำนั้นจะเป็นไปเพื่อผลบกพร่องหรือเสียหาย คือ เกิดในเวลาที่ไม่เจริญ ไม่อุดมสมบูรณ์ กลียุคภัยพิบัติมาก คนชั่วมีอำนาจ คนไร้ศีลธรรม และยกย่องคนชั่ว เรียกว่า กาลวิบัติ

๔. ปโยค หมายถึง ประกอบการ การฝึกฝน ความพยายาม หมายความว่า กรรมนั้นให้ผลในแง่ดีหรือสมบุญคือ การประกอบการดี ฝึกฝนในทางที่ถูกต้อง ขวนขวายในการทำดี ทำงานถูกวิธี ทำอย่างเต็มที่ เรียกว่า ปโยคสมบัติ กรรมนั้นให้ผลในแง่ไม่ดีหรือไม่สมบุญเพราะไม่ประกอบการอย่างเต็มที่ ขาดความเพียรพยายาม ฝึกฝนในทางที่ไม่ถูกต้อง ทำดีไม่ถูกดี ไม่เต็มที่ ไม่ใส่ใจ ย่อหย่อน ทำผิดวิธี เรียกว่า ทำให้ปโยควิบัติ^{๒๑๙}

จากความเข้าใจในเรื่องกรรมที่กล่าวถึงข้างต้นนี้ เห็นได้ชัดว่า มีส่วนสัมพันธ์กับศีลธรรมอย่างมากโดยเฉพาะศีลห้าข้อปาณาติบาต การที่สัตว์ได้กระทำความดีสิ่งหนึ่งลงไป จึงมีความหมายไปถึงการได้รับผลของการกระทำนั้นด้วย เมื่อนุชยะละเมิดศีลห้าหรือทวารุณกรรมต่อสัตว์จึงสมควรที่จะ

^{๒๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๐.

^{๒๑๘} ดังตฤณ, **เตรียมเสบียงไว้เลี้ยงตัว ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร ; DMG Books, ๒๕๔๙), หน้า ๗๙-๘๐.

^{๒๑๙} อภิ. วิ. (ไทย) ๓๕/๘๑๐/๕๒๓-๕๒๔. อภิ. วิ. อ. (ไทย) ๗๘/๖๐๖-๖๐๗, ๗๘/๖๒๘. และ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๓๕-๑๓๗.

ได้รับผลการกระทำอย่างเหมาะสม เช่นเดียวกับสัตว์ที่จะต้องได้รับผลของการกระทำนั้น กรรมและผลของกรรมที่สัตว์ทำลงไปจึงเป็นสิทธิของสัตว์ที่เชื่อมโยงกับหลักศีลธรรมอย่างชัดเจน พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้พยายามรักษาศีลให้อย่างมั่นคง เพื่อประโยชน์ของตัวผู้รักษาเองและประโยชน์ของสัตว์ทั้งหลายอันเป็นสิทธิที่ชอบธรรม การทำร้ายเบียดเบียนสัตว์จึงย่อมให้ผลเลวร้ายแก่ผู้กระทำความผิดทั้งในชาตินี้และชาติหน้า มีพุทธพจน์รับรองดังนี้

สัตว์นรกเหล่านั้นเคยเป็นผู้ฆ่าแพะ ฆ่าสุกร ฆ่าปลา ครั้นฆ่าปศุสัตว์คือกระบือ แพะ และแกะแล้วจึงวางบนเขียงเพื่อขายเลี้ยงชีพ สัตว์นรกเหล่านั้นทำบาปแล้วจึงต้องถูกสับเป็นชิ้น ๆ กองอยู่^{๒๒๐}

...ผู้เป็นมิชฌาภูติ เรากล่าวว่า มีคติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือนรกและกำเนิดไตรจنان^{๒๒๑}

เรารู้ชัดกำเนิดไตรจنان ทางที่นำสัตว์ให้ถึงกำเนิดไตรจنان ข้อปฏิบัติที่นำสัตว์ให้ถึงกำเนิดไตรจنان และรู้ชัดข้อปฏิบัติที่สัตว์ปฏิบัติแล้วเป็นเหตุให้หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในกำเนิดไตรจنان^{๒๒๒}

มาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้ฆ่าสัตว์ เป็นคนหยาบข่า มีมือเปื้อนเลือด ฝึกฝนในการประหัตประหาร ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในอบายทุกคติ วินิบาต นรก หลังจากตายแล้ว ถ้าไม่ไปเกิดในอบายทุกคติ วินิบาต นรก กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ที่ใด ๆ เขาก็จะเป็นคนมีอายุสั้น

...ผู้ที่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศัสตราบ้าง เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในอบายทุกคติ วินิบาต นรก หลังจากตายแล้ว ถ้าไม่ไปเกิดในอบายทุกคติ วินิบาต นรก กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ที่ใด ๆ เขาก็จะเป็นผู้มีโรคมาก”^{๒๒๓}

...คฤหัสถ์นั้นเมื่อหวังอยู่ก็พึงพยากรณ์ตนด้วยตนเองได้ว่า “เราเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดสัตว์ไตรจنانสิ้นแล้ว มีเปตวิสัยสิ้นแล้ว มีอบายสิ้นแล้ว มีทุกขีสิ้นแล้ว มีวินิบาตสิ้นแล้ว เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า คฤหัสถ์เป็นผู้มีการงานสำรวมดีในสิกขาบท ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์...”^{๒๒๔}

^{๒๒๐} ชุ. ขา. (ไทย) ๒๘/๔๘๐/๒๕๖.

^{๒๒๑} ที. สี. (ไทย) ๙/๕๑๐-๕๑๒/๒๒๕. ม. ม. (ไทย) ๑๓/๗๙/๗๗.

^{๒๒๒} ม. มุ. (ไทย) ๑๒/๑๕๓/๑๕๓.

^{๒๒๓} ม. ม. (ไทย) ๑๓/๒๙๐-๒๙๑/๓๕๐-๓๕๑.

^{๒๒๔} ดูรายละเอียดใน อง. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๙/๒๙๙-๓๐๔.

ภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ที่สุดเบื้องต้น ที่สุดเบื้องปลายไม่ปรากฏแก่เหล่าสัตว์ผู้ถูกอวิชชาปิดขวาง ถูกตัณหาผูกไว้ วนเวียนท่องเที่ยวไป...เมื่อเธอทั้งหลายเกิดเป็นโค...เป็นกระบือ...เป็นแกะ...เป็นแพะ...เป็นเนื้อ...เป็นสุกร...เป็นไก่...โดยกาลนานนี้ มิใช่หาได้ง่าย...^{๒๒๕}

จะเห็นได้ว่าการกระทำอยู่ ๒ ชุด คือ ๑) มนุษย์เป็นผู้กระทำต่อสัตว์ ๒) สัตว์เป็นผู้กระทำกรรมเอง แต่ทั้งสองชุดนี้ต่างก็ได้รับผลแห่งการกระทำเท่าเทียมกัน ในจุฬกัมมวิภังคสูตร มัชฌิมนิคาย อุปปริปันณาสก์ กล่าวรับรองถึงผลของกรรมที่มนุษย์กระทำต่อสัตว์ในด้านการฆ่าหรือเบียดเบียนสัตว์ไว้ว่า จะต้องได้รับผลคือมีโรคมาก มีอายุสั้น และผู้ที่มีอายุยืนยาวนานและมีโรคน้อยก็เพราะการไม่เบียดเบียนสัตว์^{๒๒๖} ส่วนการกระทำของสัตว์นั้นเห็นผลได้ทั้งสองแง่คือ ในแง่ที่เป็นเรื่องดี เช่น ผูกคางคาวที่อยู่ในถ้ำได้ฟังสาธยายพระอภิธรรมปิฎก เมื่อตายไปแล้วได้ไปเกิดเป็นเทพบุตร^{๒๒๗} หรือกบฟังธรรมแล้วไปเกิดเป็นเทพบุตร เป็นต้น ส่วนในแง่ที่ได้รับผลไม่ดี เช่น แพะที่กำลังจะถูกฆ่าแล้วทั้งร้องไห้และดีใจ เหตุผลที่แพะนำมาซึ่งใจนี้ก็คือ ที่ร้องไห้เพราะสะทกสะทอนถึงการที่ตนเองได้ฆ่าสัตว์แล้วมาเกิดเป็นแพะให้เขาฆ่าซึ่งผู้ที่กำลังจะฆ่าแพะนั้นกำลังจะได้รับผลเช่นเดียวกัน และที่หัวเราะดีใจก็เพราะจะได้พ้นจากทุกข์อันมาจากการฆ่าแพะบูชาญ “หากสัตว์ทั้งหลายจะพึงรู้อย่างนี้ว่า ความเกิดและความดับโตนี้เป็นทุกข์ สัตว์ก็ไม่ฆ่าจะฆ่าสัตว์ด้วยกัน เพราะว่าผู้ชอบฆ่าสัตว์ย่อมเศร้าโศก”^{๒๒๘} และนายจุนทสุกริกที่มีอาชีพหาหมอย่างทารุณโหดร้ายก่อนจะตายได้เปล่งเสียงร้องเหมือนเสียงหมูที่ถูกเขาทารุณทุกประการและได้เสวยทุกขเวทนาในนรก^{๒๒๙} เป็นต้น ดังนั้น การทำกรรมของสัตว์จึงสอดคล้องกับกฎแห่งกรรมคือการเวียนว่ายตายเกิด เพราะผลแห่งกรรมที่ทำไว้ ไม่มีใครที่จะหลีกเลี่ยงได้พ้น สิ่งที่จะติดตัวสัตว์จึงได้แก่บุญหรือบาปเท่านั้น “สัตว์ผู้จะต้องตายในโลกนี้ ทำกรรมอันใด คือบุญและบาปทั้ง ๒ ประการ บุญและบาปนั้นแลเป็นสมบัติของเขา ทั้งเขาจะนำเอาบุญและบาปนั้นไปได้ อนึ่ง บุญและบาปนั้นย่อมติดตามเขาไปจุจเภาติดตามตัวไป ฉะนั้น”^{๒๓๐} ตัวอย่างดังกล่าวนี้ เห็นได้ชัดว่า สัตว์นั้นก็ได้รับผลการกระทำเช่นเดียวกัน จึงจัดได้ว่าเป็นสิทธิที่ชอบธรรมสำหรับสัตว์ที่มีความสามารถกระทำกรรมไว้

ในปัญจคติเปยยาลวรรค สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กล่าวถึงวัฏจักรการเกิดจากอัฐภาพหนึ่งไปสู่อัฐภาพหนึ่งเพราะผลแห่งการกระทำกรรมหรือวิบากแห่งกรรมนั้น หมายรวมถึงการที่

^{๒๒๕} ดูรายละเอียดใน ส. นิ. (ไทย) ๑๖/๑๓๖-๑๔๒/๒๒๖-๒๒๙. Peter Harvey, Buddhist Attitudes to and Treatment of Non-human Nature (พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม) แปลโดย บรรณาธิการวารสารพุทธศาสนศึกษา, หน้า ๕๔.

^{๒๒๖} ดูรายละเอียดใน ม. อุ. (ไทย) ๑๔/๒๙๐-๒๙๑/๓๕๐-๓๕๑.

^{๒๒๗} ดูรายละเอียดใน อภิ. สง. อ. (ไทย) ๗๕/๓๙-๔๐. ในมังคลัตถปิณิตอนที่ว่าด้วยการฟังธรรมนั้นให้เหตุผลในด้านการมีจิตใจจดจ่อและศรัทธาต่อเสียงสวดสาธยาย ไม่ได้หมายถึงการเข้าใจความหมาย เมื่อสัตว์ตายไปแล้วจึงได้รับผลกรรมที่ดีเพราะเสียงแห่งการสวดสาธยายนั้น.

^{๒๒๘} ดูรายละเอียดใน ขุ. ขา. (ไทย) ๒๗/๑๘/๘. และ ขุ. ขา. อ. (ไทย) ๕๕/๒๖๖-๒๗๑.

^{๒๒๙} ดูรายละเอียดใน ขุ. ธ. อ. (ไทย) ๔๐/๑๗๐-๑๗๔.

^{๒๓๐} ดูรายละเอียดใน ส. ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๕/๑๓๒-๑๓๓.

สัตว์ไปเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา นรก เปรต และสัตว์เดรัจฉานได้ เพราะเป็นมิจฉาภิกขุ ทำชั่วอยู่เสมอ ดังนี้

๑. ประเภทที่เลื่อนชั้นจากสัตว์นรกขึ้นไปเป็นสัตว์เดรัจฉาน
๒. ประเภทที่เลื่อนชั้นจากสัตว์ขึ้นไปเป็นมนุษย์
๓. ประเภทที่เลื่อนชั้นจากสัตว์ขึ้นไปเป็นเทวดา เช่น ค้างคาวฟังธรรมไปเกิดเป็นเทพบุตร ไก่ฟังธรรมไปเกิดเป็นเทพบุตร ช้างและลิงที่อุปัฏฐากพระพุทธเจ้าในป่าปารีไลัยก็ไปเกิดเป็นเทพบุตร และงูเหลือมไปเกิดเป็นเทพบุตร เป็นต้น
๔. ประเภทที่ลดชั้นจากสัตว์ลงมาเป็นสัตว์นรก
๕. ประเภทที่ลดชั้นจากสัตว์ลงมาเป็นเปรต
๖. ประเภทที่ลดชั้นจากมนุษย์ลงมาเป็นสัตว์ เช่น นายโกตุหลิเกไปเกิดเป็นลูกสุนัข เพราะอิจฉา พระติสสะไปเกิดเป็นเส้นเพราะหวงจีวร เป็นต้น
๗. ประเภทที่ลดชั้นจากเทวดาหรือพรหมลงมาเป็นสัตว์^{๒๓๑}

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า กรรมนั้นให้ผลกับผู้กระทำชัดเจนในส่วนที่เป็นอดีตกาลและอนาคตกาล ยังขาดส่วนสำคัญอีกส่วนหนึ่งคือส่วนผลที่เป็นปัจจุบัน ข้อนี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับวินัยและศีลอันเป็นพุทธบัญญัติ และการละเมิดกฎหมาย เมื่อละเมิดจึงต้องถูกลงโทษตามความเหมาะสมกับสิ่งที่ได้ละเมิดไว้ ทั้งต้องอาบัติ ผิดกฎหมาย ถูกประณามในความโหดร้าย (สังคม) เพื่อให้เห็นภาพของประเด็นนี้ ขอยกตัวอย่าง เรื่องของภิกษุที่ใจโหดร้ายประสงค์หนึ่งสัตว์จึงให้เขาฆ่าลูกโค ทำให้แม่โคเดินตามกลิ่นเลือดของลูกไป ผู้คนที่พบเห็นต่างสะทกสะท่อนและกล่าวประณามถึงความโหดร้ายทารุณของภิกษุนั้น^{๒๓๒} เช่นเดียวกับเรื่องของพระสงฆ์รูปหนึ่งในวัดแห่งในจังหวัดบุรีรัมย์มีพฤติกรรมโหดร้ายทารุณต่อสุนัขด้วยการจับสุนัขพาดกับบันไดเพียงเพราะสุนัขถ่ายอุจจาระใส่ที่นั่ง ผลก็คือถูกปรับ ๑,๐๐๐ บาท และได้ลาสิกขาไปเพราะทนแรงกดดันที่ถูกประณามจากสังคมไม่ได้^{๒๓๓} การเบียดเบียนสัตว์ให้ได้รับความเดือดร้อนเป็นการทำกรรมชนิดหนึ่ง ตามหลักกฎหมายแห่งกรรมทำชั่วได้ผลชั่ว ผลที่จะได้รับก็คือความเดือดร้อนทั้งในทั้งในชาตินี้และชาติหน้า (ไปสู่อบายภูมิ) ในขณะที่การทำดีกับสัตว์ก็ให้ผลดีเช่นกัน สิ่งที่พระพุทธศาสนาพร่ำสอนอยู่เสมอจึงได้แก่หลักเมตตา กรุณา เป็นการมุ่งหวังสงเคราะห์ประโยชน์เกื้อกูลต่อสัตว์ ทำให้สัตว์นั้นได้รับความสุข

สรุปว่า ตามหลักกฎหมายแห่งกรรมนั้นคือ กรรมดีให้ผลดี และกรรมชั่วให้ผลชั่ว กฎแห่งกรรมที่ว่าใช้ได้กับทั้งมนุษย์และสัตว์เดรัจฉาน มีความสอดคล้องกับศีลธรรม โดยโยงไปหาภาวะที่เกิดจากพฤติกรรมของสัตว์นั้นคือความรู้สึกนึกตัวและผู้อื่น ๆ กลัวความเจ็บปวดและความตาย เช่นเดียวกัน เมื่อสัตว์มีความรู้สึกดังกล่าว ทำให้การแสดงออกทางพฤติกรรมเป็นไปในทางปกป้องตนเองและปกป้องผู้อื่นด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง ผลของการกระทำก็จะเป็นไปในทางบวกคือ

^{๒๓๑} คุรยละเอียดใน ส. ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๓๒-๑๒๐๑/๖๕๓-๖๕๗. ส. ม. อ. (ไทย) ๓๑/๕๐๒-๕๐๕. และ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๘๐-๘๒.

^{๒๓๒} คุรยละเอียดใน วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๕๕/๒๙-๓๐.

^{๒๓๓} ไทยรัฐออนไลน์ (www.thairath.co.th), ปรับ ๑,๐๐๐ บาท พระจับสุนัขพาดพื้น อ้างโมโห ขึ้นมาอีบนศาลา, **ไทยรัฐออนไลน์** : <http://www.thairath.co.th/content/region/360915>. [๓ สิงหาคม ๒๕๕๖]

ทำดีได้ดี ทั้งในทางลบคือทำชั่วได้ชั่วด้วย ผลของการกระทำนี้จะส่งผลทั้งในชาตินี้และชาติหน้า เรียกว่า กฎแห่งกรรมนั้นเป็นความรับผิดชอบต่อการกระทำกรรมของมนุษย์และสัตว์โดยให้ผลที่สอดคล้องกันกับการกระทำซึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยที่เหมาะสม ดังนั้น สัตว์จึงได้รับสิทธิในการจัดให้อยู่ร่วมกฎแห่งกรรมที่สอดคล้องกับแนวคิดพระพุทธศาสนาตามที่กล่าวข้างต้น

จากที่ได้อภิปรายมาทั้งหมด สรุปได้ว่า หลักการเรื่องสิทธินั้นแม้เป็นแนวคิดแบบตะวันตก แต่ก็ใช้กันได้กับแนวคิดเรื่องหน้าที่และหลักธรรมที่สนับสนุนกันในพระพุทธศาสนา แต่ก็มีข้อจำกัดอยู่หลายประการเพราะถูกแยกย่อยออกไปหลายประการ ทำให้มนุษย์ถูกแยกย่อยออกไปด้วย อย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวถึงเรื่องสิทธิแล้ว พระพุทธศาสนานั้นให้สิทธิทางศีลธรรมแก่สัตว์อย่างชัดเจน คือสิทธิตามหลักศีลธรรมคือศีลข้อปาณาติบาตและสิทธิในทางกรรมอันเป็นสิทธิทางศีลธรรมที่มาสนับสนุนกันอีกชั้นหนึ่ง เหตุผลก็คือสัตว์นั้นเมื่อทำกรรมใดลงไป ก็มีสิทธิคือความชอบธรรมที่จะได้รับผลของการกระทำนั้นด้วย กรรมจึงเป็นอีกสิทธิในทางศีลธรรมที่สำคัญสำหรับสัตว์ แม้จะไม่สามารถบรรลุธรรมได้ก็ตาม

๓.๔ สรุป

จากที่ได้อภิปรายในบทที่ ๓ ประเด็นสำคัญอยู่ที่การพยายามตอบคำถามเรื่องสัตว์นั้นมีสถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิหรือไม่ ผู้วิจัยเห็นว่าแหล่งข้อมูลสำคัญในการพยายามตอบคำถามเหล่านี้คือคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาคือพระไตรปิฎกและอรรถกถา รวมทั้งงานเขียนวิชาการอื่น ๆ ที่จะสนับสนุนหรือโต้แย้งให้สมเหตุสมผลมากยิ่งขึ้น ประเด็นหลักในบทนี้จึงได้แก่การหาคำตอบในเรื่องสถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิของสัตว์ สรุปประเด็นดังนี้

ประเด็นที่ ๑ การทารุณกรรมต่อสัตว์นั้นไม่ใช่เรื่องใหม่ที่เพิ่งเกิดขึ้นแต่เกิดมานาน แม้กระทั่งในสมัยพุทธกาลก็เช่นเดียวกัน พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเรื่องพระวินัยไว้ควบคุมไม่ให้กระทำผิดก็เพราะเรื่องเหล่านี้เคยเกิดขึ้นมาและเป็นต้นบัญญัติไว้ด้วย เช่น เรื่องการบูชาญู การบริโภคเนื้อสัตว์ มังสวิรัต การค้าขายเนื้อสัตว์ และเฟอร์นิเจอร์หนังสัตว์ (รวมงา เขา กระดุกด้วย) เป็นต้น พระองค์ทรงบัญญัติเพื่อไม่ให้เบียดเบียนสัตว์และทรงเมตตากรุณาต่อสัตว์ทั้งปวงที่จะไม่ได้รับความเดือดร้อนจากการกระทำของพระสงฆ์ การทารุณกรรมต่อสัตว์ในยุคนี้จึงไม่ค่อยจะส่งผลกระทบต่อบัญชีศีลธรรมจริยธรรมเหมือนกับสมัยปัจจุบันที่อาจเรียกได้ว่า “บาปไฮเทค” ที่ต้องพิจารณาด้วยบริบทมากมาย สิ่งสำคัญที่พระพุทธองค์ทรงเน้นย้ำคือสาเหตุแห่งปัญหานั้นก็มักจะมาจากอกุศลมูลสามประการคือ โลภะ โทสะ และโมหะ จึงทรงสอนให้ละกิเลสเหล่านี้แล้วประกอบเมตตากรุณาจิตใจมากเพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์

ประเด็นที่ ๒ สัตว์ในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาทมีสถานภาพทางศีลธรรมหรือไม่ ผู้วิจัยเห็นว่าข้อมูลที่นำมาอ้างอิงน่าจะตอบประเด็นนี้ได้อย่างมากทีเดียว นั่นคือสัตว์นั้นมีความสามารถที่จะบรรลุธรรมได้เพราะข้อจำกัดด้านร่างกายและด้านจิตใจ แม้จะมีพฤติกรรมบางอย่างที่มีคุณค่าเชิงศีลธรรมเช่น ๑) คุณค่าจากความสามารถในการทำความดี ๒) คุณค่าจากความดีที่ได้สั่งสมไว้ในอดีตชาติ และ ๓) คุณค่าจากความสามารถในการมีความรู้สึกสุข ทุกข์ และรักชีวิต สัตว์สามารถที่จะละเว้นชั่ว กระทำดีได้และมีความรู้สึกรักชีวิต รักสุขเกลียดทุกข์เหมือนมนุษย์ก็ตาม คำสอนของพระพุทธศาสนาให้สถานภาพทางศีลธรรมแก่สัตว์อย่างชัดเจนคือศีลข้อ

ปาณาติบาตในหลักเบญจศีลเบญจธรรม “เจตนางตวันจากการฆ่าสัตว์” ศีลข้อนี้จึงครอบคลุมขยายมายังสัตว์ทั้งหลายด้วย สถานภาพธรรมชาตินั้นยังทำให้สัตว์มีสถานภาพที่หนักแน่นมากยิ่งขึ้น กลายเป็นว่าพระพุทธศาสนาเน้นสถานภาพคือ สถานภาพทางศีลธรรมและสถานภาพทางธรรมชาติ

ประเด็นที่ ๓ สัตว์ในทัศนะของพระพุทธศาสนามีสิทธิหรือไม่ คำตอบเรื่องนี้ควรจะยากกว่า เนื่องจากสิทธินั้นพระพุทธศาสนาไม่ได้กล่าวถึงเลย พระพุทธศาสนากล่าวถึงก็คือหน้าที่ ซึ่งเป็นสิ่งที่จะต้องกระทำต่อกันและกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มนุษย์กับสังคม คำสอนทั้งหลายจึงเน้นไปที่หน้าที่ที่จะทำต่อกันมากกว่าที่จะมาเรียกร้องเพื่อจะเอาสิทธิสำหรับตนเอง เช่น หลักสังคหวัตถุ ทิศ ๖ หรือเมตตากุรุธา เป็นต้น หน้าที่จึงจะเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา มากกว่าเรื่องสิทธิของสัตว์ การไม่กล่าวถึงเรื่องสิทธิก็ไม่ได้หมายความว่าสิทธิจะไม่มีในพระพุทธศาสนา คำว่า สิทธิ ก็อาจจะเข้ากันได้กับเรื่องหน้าที่ก็ได้ สถานภาพทางศีลธรรมนั้นทำให้สัตว์นั้นมีสิทธิ หลักกรรมก็ทำให้น้ำหนักด้านนี้เพิ่มมากขึ้น สิทธิในที่นี้แยกได้คือ ๑) ปาณาติบาต : สิทธิทางธรรมชาติซึ่งขยายครอบคลุมสิทธิในชีวิต สิทธิในการดำรงชีวิต สิทธิตามกฎหมาย เป็นสิทธิที่เชื่อมโยงกับศีลห้า อาจกล่าวได้ว่าศีลข้อปาณาติบาตก็คือสิทธิตามชาติของสัตว์คือมีอสิสภาพ ความเท่าเทียมกัน และการคุ้มครองกัน ๒) กรรม : สิทธิทางศีลธรรมของสัตว์ สัตว์ชนิดใดก็ตามเมื่อกระทำการกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งลงไปย่อมสมควรที่จะได้รับผลของการกระทำนั้นด้วยอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ดังตัวอย่างหลายเรื่องที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

สิ่งที่สังคมพุทธจะต้องตระหนักให้มากก็คือพระพุทธเจ้านั้นทรงเห็นคุณค่าของสัตว์ ของมนุษย์ และธรรมชาติอย่างมาก ทรงมองทั้งในด้านปัจเจกและองค์รวม ตลอดพระชนมชีพของพระองค์จึงไม่ทำร้ายสัตว์หรือสิ่งแวดล้อม คำสอนของพระพุทธองค์จึงไม่ให้เบียดเบียน (อวิหิงสา) สัตว์ ทรงสอนให้รักเมตตากุรุธาต่อสัตว์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติด้วย โดยเฉพาะเมื่อนำเรื่องความรู้สึกรักชีวิต รักสุขเกลียดทุกข์มาเปรียบเทียบกับกันระหว่างมนุษย์กับสัตว์แล้วก็ไม่ได้แตกต่างกัน ศีลธรรมคือเมตตากุรุธาและปัญญาจึงน่าจะเป็นทางออกได้มากกว่าการมีสิทธิสำหรับสัตว์ อย่างไรก็ตาม ทุกสรรพสิ่งมีความแตกต่างกัน มีความหลากหลาย จึงควรที่จะเคารพกันและกัน มากกว่าจะเบียดเบียนกัน อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข มากกว่าจะหันอาวุธเข้าหากันทำร้ายทารุณกรรมต่อสัตว์หรือต่อกันและกัน สุดท้ายสรรพสิ่งก็ล้วนเปลี่ยนแปลงไปตามกฎแห่งไตรลักษณ์ อยู่ภายใต้กฎธรรมชาติดันเป็นกฎใหญ่ที่สุดที่ครอบคลุมทุกสิ่งอย่างไว้ วิถีทางสายกลางแห่งพระพุทธศาสนาก็อาจจะเป็นคำตอบคือเป็นวิถีทางแห่งการดำเนินชีวิตที่มีความสุขของคนในยุคสมัยนี้ก็ได้ (โดยเฉพาะกับปัจเจกชน) มรรควิถีจึงน่าจะเป็นแนวปฏิบัติของปัญหาเรื่องนี้ได้